

T.C.
TOKAT GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

**KURUMSALLAŞMA BAĞLAMINDA HUKUKÎ VE İDARİ DÜZENLEMELERE
BİR ÖRNEK: ADLİYE NEZARETİNDEN ADLİYE VEKÂLETİNE GEÇİŞ
SÜRECİ (1920-1923)**

Hazırlayan

İsa DURNA

Tarih Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Danışman

Prof. Dr. İsmet TÜRKMEN

TOKAT- 2022

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü tez yazım kılavuzuna göre, Prof. Dr. İsmet TÜRKMEN danışmanlığında hazırlamış olduğum *“Kurumsallaşma Bağlamında Hukukî ve İdari Düzenlemelere Bir Örnek: Adliye Nezaretinden Adliye Vekâletine Geçiş Süreci (1920-1923)”* adlı Yüksek Lisans tezimin bilimsel etik değerlere ve kurallara uygun, özgün bir çalışma olduğunu, aksinin tespit edilmesi halinde her türlü yasal yaptırımını kabul edeceğimi beyan ederim.

... / ... / ...

İsa DURNA

TEŞEKKÜR

Öncelikle tez çalışmamın her aşamasında desteğini esirgemeyen başta danışmanım Prof. Dr. İsmet TÜRKMEN hocama, hukukçu kimliğiyle tez konusunun belirlenmesi ve içeriğinin şekillendirilmesinde katkısı olan Prof. Dr. İbrahim ÖZBAY hocama, sürecin en başından beri şahsımı çalışmaya teşvik eden ve cesaretlendiren Prof. Dr. Tahsin İLHAN hocama, gerek ders döneminde gerekse de tez yazımı esnasında çalışmamızın muhtevasına katkısı olan Doç. Dr. Yunus Emre TEKİNSOY ve Doç. Dr. İsmail ÖZER hocalarıma, yine tezimizin düzenlenmesinde yardımlarını esirgemeyen doktora öğrencileri Mikail DEVEBAKAN ve Refik AYDEMİR'e, çalışmamızı okuyarak yazım ve imla kurallarının düzenlenmesi noktasında destek sunan kadim dostum Üzeyir ÖZEN'e, çalışmam sırasında şahsıma gerekli kolaylığı sağlayan Şube Müdürüm Gökhan ÇİÇEK'e, ümit ve desteğini esirgemeyen mesai arkadaşım Sercan ENÇ'e, ayrıca bu yoğun süreçte manevi destek ve sabrını esirgemeyen eşim Ümmühan DURNA ve yoğun çalışmam esnasında kendilerine yeterince vakit ayıramadığım aynı zamanda sürekli çalışmama izin veren canım oğullarım Eren DURNA, Halil DURNA ve Kerem DURNA'ya en kalbi duygularıyla teşekkür ederim.

ÖNSÖZ

İnsanların kendilerini yaşadığı coğrafyaya ait hissedip devletlerine güven duymalarının ön koşulu, ülkede düzenli işleyen bir hukuk mekanizmasının varlığıdır. Kadim Türk devlet geleneği çatısı altında başta Osmanlı Devleti olmak üzere Türk topluluklarının tarihleri boyunca kurmuş oldukları devletlerin arkasında da sağlam temellere dayanan teşkilat yapıları ve adalet anlayışları yer almıştır. Tarihi süreçte Klasik Dönem olarak tanımlanan aşama sonrasında bu güçlü yapının üzerine inşa edilen bakanlık teşkilatlanması ise Tanzimat Dönemi'nden itibaren başlayan Batılılaşma süreci sonunda ortaya çıktı. Modern yönetim sistemleri içerisinde yer alan nezaret sistemine, Sultan II. Mahmut'un padişahlığı döneminde geçildi. Divan-ı Hümayun'un boşluğunu doldurmak üzere padişahın danışma meclisi görevini üstlenen Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye, 24 Mart 1838 tarihinde kuruldu. Bu gelişme, aslında adli teşkilatlanmanın kurumsallaşması adına atılmış ilk önemli adım olarak da nitelendirilebilir. Aynı zamanda oluşturulan bu kurum, Osmanlı'da önemli bir boşluğu doldurarak Türk hukuk ve adalet tarihinde önemli bir yer edindi. Bu kurul, 1868 yılında Divan-ı Ahkâm-ı Adliye ve Şura-yı Devlet olarak ikiye ayrıldı. Divan-ı Ahkâm-ı Adliye zamanla Adalet Bakanlığı olurken, Şura-yı Devlet ise günümüz yüksek mahkemelerinden Danıştay makamına dönüştü. 1876 yılında Adliye Nezareti ismiyle kurulan bakanlığın teşkilat yapısı 1879 ve 1911 yıllarında çıkarılan nizamnamelerle şekillenmiştir.

Türk devlet geleneğinde en köklü dönüşüm süreci, Birinci Dünya Savaşı sonrasında imparatorluk sürecinde millî devlete geçiş aşamasında yaşanmıştır. Millî Mücadele Dönemi'nin başlamasıyla birlikte, bir taraftan işgallere karşı amansız bir mücadele verilirken, diğer taraftan da kurum ve kuruluşlarda yaşanan aksaklıklar giderilmeye çalışılmıştır. Bu amaçla, Büyük Millet Meclisinin açılmasından kısa bir süre sonra diğer bakanlıklarla birlikte Adliye Vekâleti kurulmuştur. Teşkilatın yeniden yapılandırılması adına atılacak adımlardan önce, düalist (ikili) yapıdan kaynaklanan olumsuzlukların giderilmesi adına adımlar atılmıştır. Bu amaçla 06 Mayıs 1920 tarihinde Adliye Encümeninin teklifiyle İstanbul Hükümeti tarafından alınan kararlar, verilen hükümler hiç olmamış gibi kabul edilmesi sağlanmıştır. Yüksek mahkemenin Anadolu'da kurulmasından sonra Adliye Vekâletinin kurumsallaşma adımları atılmaya başlanmıştır. 18 Haziran 1336 (18 Haziran 1920) tarihinde Adliye Vekâletinde görev yapacak olan

idareci ve memurlara yönelik “*Umur-u Adliye Vekâletinin İntihabı Memurin Nizamnamesi*” adıyla önemli düzenleme yapılmıştır. 22 Temmuz tarihinde yapılan yeni bir düzenleme ile bu nizamnamede yer almayan denetim işleri de düzene sokulmuştur. 28 Eylül 1920 tarihinde çıkarılan “*Umur-u Adliye Vekâleti İntihabı Adliye Encümeni Nizamnamesi*” ile de Adliye Encümeninin yapısı ve görevleri hakkında düzenlemeye gidilmiştir. Farklı tarihlerde ise teşkilat mensuplarının seçim, terfi ve tayinleri, memurlar için yapılan ihbar ve şikâyetlerle ilgili düzenlemeler başta olmak üzere kurumsallaşma adına birçok konuda önemli adımlar atılmıştır.

Adli teşkilatlanmada yaşanan ve halktan hiçbir tepki almadan gerçekleştirilen hukuk inkılâbının başarılı olmasındaki en önemli pay ise kurumsal lider rolünü başarıyla yerine getiren Mustafa Kemal Paşa’ya ait olmuştur. Çalışmamızın konusunu oluşturan adliye teşkilatının kurum tarihi ile ilgili şimdiye kadar yapılan araştırmalara bakıldığında da yapılan çalışmalarda genelde teşkilatın hukuk ve mahkemeler boyutunda incelendiği görülmüştür. Nitekim özellikle kurumun idari yönden kurumsallaşması noktasındaki eksiklik de çalışmamızla bir nebze de olsa giderilmeye çalışılmıştır. Özellikle daha önceden araştırma konusu olarak düşünülmemiş olan, Adliye Vekâletine geçiş süreci, kurumsallaşma açısından ortaya konulmaya gayret edilmiştir. Böylece tarihi vesikalarla ortaya konan bu tez çalışmasının bundan sonra yapılacak olan ilgili çalışmalara da ışık tutması umulmaktadır.

ÖZET

KURUMSALLAŞMA BAĞLAMINDA HUKUKÎ VE İDARİ DÜZENLEMELERE
BİR ÖRNEK: ADLİYE NEZARETİNDEN ADLİYE VEKÂLETİNE GEÇİŞ SÜRECİ
(1920-1923)
Durna, İsa

Yüksek Lisans, Tarih Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Prof. Dr. İsmet Türkmen

Nisan 2022, ix + 166 sayfa

Bu çalışma, son dönemlerde çeşitli nedenlerle araştırma konusu olarak tercih edilen kurumların tarihlerinin araştırılması ve aydınlatılması meselesine odaklanmaktadır. Bu kapsamda, saygın kurumların başında yer almasına rağmen tarihi çok fazla bilinmeyen Adalet Bakanlığının kurum tarihi, araştırma konusu olarak belirlenmiştir. Bununla birlikte bakanlığın bütün bir kurum tarihini araştırma iddiasında da bulunulmamıştır. Özellikle kurumun 1920-1923 yılları arası geçiş sürecindeki kurumsallaşma aşamaları ele alınarak konu sınırlandırılmıştır.

Çalışmada tez konusu olarak seçtiğimiz Adalet Bakanlığının kuruluşu, zamanla kat ettiği gelişim ile kurumun dönemsel geçiş sürecinin aydınlatılması, aynı zamanda Cumhuriyet Türkiye’sinin bu süreçteki gelişim evrelerinin ortaya çıkarılması anlamına gelmektedir. Bu bilinçle hareket edilerek yapılan çalışma ile öncelikle kurumun kendisini tanıyarak, sosyal ve kültürel alanlarda kendisini yenilemesine katkı sağlamak amaçlanmıştır.

Bu amaçla öncelikle kronolojik sıra takip edilerek, kurumun Osmanlı Devleti’nden başlayarak tarihsel süreci ele alınmıştır. Çalışmada yöntem olarak “tarihsel değerlendirme” ve nitel araştırma yöntemleri tercih edilmiş, ağırlıklı olarak da doküman analizi tekniği kullanılmıştır. Özellikle Türkiye Büyük Millet Meclisinin açılmasıyla başlayan kurumsallaşma sürecinde, bakanlığın Adliye Vekâletine dönüşümü ve devamında kazandığı kurumsal kimlik, Meclis tutanakları başta olmak üzere birinci el kaynaklarla ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kurumsal Tarih, Adliye Nezareti, Adliye Vekâleti, TBMM.

ABSTRACT

AN EXAMPLE OF LEGAL AND ADMINISTRATIVE REGULATIONS IN THE CONTEXT OF INSTITUTIONALIZATION: THE PROCESS OF TRANSITION FROM ADLİYE NEZARETİ TO ADLİYE VEKALETİ (1920-1923)

Durna, İsa

Master, Department of History

Thesis Supervisor: Prof. Dr. İsmet Türkmen

April 2022, ix + 166 pages

This study focuses on researching and illuminating the histories of institutions that have been preferred as a research topic for various reasons recently. In this context, the institution history of the Ministry of Justice, whose history is not known much although it is one of the leading institutions, has been determined as a research subject. However, the ministry did not claim to research an entire institution history. In particular, the subject was limited by considering the institutionalization stages of the institution in the transition period between 1920-1923.

The establishment of the Ministry of Justice, which we chose as the thesis topic in the study, means to illuminate the periodical transition process of the institution with its progress over time, and also to reveal the developmental stages of the Republican Turkey in this process. With this awareness, it is aimed to contribute to the renewing of the institution in social and cultural areas by getting to know itself first.

For this purpose, first of all, the historical process of the institution, starting from the Ottoman Empire, was discussed by following the chronological order. In the study, "historical evaluation" and qualitative research methods were preferred, and document analysis technique was used predominantly. Especially in the institutionalization process that started with the opening of the Turkish Grand National Assembly, the transformation of the ministry into the Ministry of Justice and the institutional identity it gained afterwards were revealed with primary sources, especially the parliamentary minutes.

Keywords: Institutional History, Ministry of Justice, Ministry of Justice, Turkish Grand National Assembly.

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR	iv
ÖNSÖZ	v
ÖZET	v
ABSTRACT.....	vi
İÇİNDEKİLER.....	viii
TABLolar LİSTESİ	xi
KISALTMALAR	ix
GİRİŞ.....	1
BÖLÜM 1: OSMANLI DEVLET TEŞKİLATI VE ADLİYE NEZARETİ	8
1.1. Osmanlı Devleti'nin Merkez Teşkilatı.....	8
1.1.1. Osmanlı Devleti'nin Anlamı ve Karakteri.....	9
1.1.2. Osmanlı Devleti Merkez Teşkilatının Genel Görünümü.....	9
1.1.3. Sadrazam Dairesi	10
1.1.4. Merkez Teşkilatında Nezaretler ve Meclisler Dönemi.....	11
1.2. Osmanlı Dönemi Adliye Nezareti	15
1.2.1. Adliye Nezaretinin Kuruluşu ve Gelişimi	15
1.2.2. Adliye Nezaretinin Teşkilat Yapısında Görülen Değişimler.....	17
1.2.3. 1 Haziran 1879 Tarihli Adliye Nezareti Teşkilatı Hakkında Nizamname	18
1.2.4. 5 Haziran 1911 Tarihli Adliye Nezareti Teşkilatı Hakkında Nizamname	20
1.2.5. Adliye Nezaretinin Sona Erdiği Dönemde Teşkilat Yapısı.....	20
1.3. Adliye Nezaretinin İdari Teşkilatı, Komisyonlar, Nezaret Mensuplarının Tayinleri ve Özlük Hakları.....	22
1.3.1. Adliye Nezaretinin Genel İdari Teşkilatı.....	22
1.3.2. Adliye Nezaretine Bağlı Komisyonlar	31
1.3.3. Adliye Mensuplarının İntihap Tayin ve Özlük Hakları.....	33
1.4. Tanzimat ve Sonrası Dönemde Mahkemeler	37
1.4.1. İlk Adliye Reformu Ticaret Mahkemeleri	39
1.4.2. Nizamiye Mahkemeleri	41
1.4.3. Şer'îye Mahkemeleri	43
1.5. Adliye Nezaretine Bağlı Diğer Birimler	45
1.5.1. Adliye Müfettişliği	45

1.5.2. Müddeiumumiler	46
1.5.3. Heyet-i İthamiye	48
1.5.4. Mukavelat Muharrirlikleri (Noterler)	49
1.5.5. Dava Vekilliği (Avukatlık)	51
1.5.6. Hapishaneler	53
BÖLÜM 2: ADLİYE NEZARETİNDEN ADLİYE VEKÂLETİNE GEÇİŞ.....	55
2.1. Büyük Millet Meclisinin Açılışı ve İcra Organının Oluşturulması.....	55
2.1.1. Büyük Millet Meclisinin Açılışına Giden Süreç	55
2.1.2. Büyük Millet Meclisinin Açılışı	57
2.1.3. İlk İcra Kuvvetinin Oluşturulması	59
2.1.4. Muvakkat İcra Encümeni (23 Nisan 1920-3 Mayıs 1920)	62
2.1.5. İcra Vekilleri Heyetinin Göreve Başlaması	63
2.2. Adliye Vekâletinin Kuruluşu, Teşkilat ve Görev Alanının Şekillenmesi	68
2.2.1. İcra Vekilleri Heyetiyle Birlikte Adliye Vekâletinin Kurulması	68
2.2.2. Adliye Vekâleti Merkez Teşkilatının Aldığı Görünüm	68
2.2.3. Sivas'ta Muvakkat Temyiz Heyetinin Teşkiline Dair Kanun	71
2.2.4. Heyeti Temyiziye Merkezinin Eskişehir'e Teşkilatın Tevsiine Dair Kanun	75
2.3. Adliye Vekâletini İlgilendiren Diğer Gelişmeler ve Yasal Düzenlemeler.....	77
2.3.1. İstanbul ve Sair Meşgul Menatıkta Kalan Evrak Hakkında Olunacak Muameleye Dair Kararname	77
2.3.2. Umur-u Adliye Vekâleti İntihabı Adliye Encümeni Nizamnamesi.....	78
2.4. Bütçe ve Avans Kanunlarında Adliye Vekâleti Teşkilatı	79
2.4.1. 1920 Mali Yılı Geçici Bütçe ve Avans Kanunlarında Adliye Vekâleti	79
2.4.2. 1920 Mali Yılı Muvazene-i Umumiye Kanununda Adliye Vekâleti	80
2.4.3. 1921 Mali Yılı Avans Kanunda Adliye Vekâleti	85
2.4.4. 1921 Mali Yılı Muvazene-i Umumiye Kanunu'nda Adliye Vekâleti	87
2.4.5. 1922 Mali Yılı Bütçe Görüşmelerinde Adliye Vekâleti.....	88
2.4.6. 1922 Mali Yılı Avans Kanunları	89
2.4.7. 1923 Mali Yılı Avans ve Tahsisat Kanunlarında Adliye Vekâleti.....	90
2.5. Adliye Memurlarına İlişkin Düzenlemeler	94
2.5.1. Mahkûm ve Mevkuf Bulunan Eşhasın Hidemat-ı Vataniyelerinin İfasını Temin ve Teshil İçin Tahkikat ve Muhakemelerinin Tecili Hakkında Kararname	94
2.5.2. Umur-u Adliye Vekâletinin İntihabı Memurin Nizamnamesi.....	95
2.5.3. Adliye Memurlarının Nakil ve Sınavları İle İlgili Düzenlemeler	97

2.5.4. Zabıta-î Adliye Tebliğ Memurlarının Sureti Tefrikı Hakkında Nizamname	97
2.5.5. Adliye Vekâleti Bünyesinde Görevli İkinci Derece Memurların Maaşları Hakkındaki Kanun Lâyihası	99
2.5.6. Adliye Memurlarına Yönelik İhbar ve Şikâyetlerle İle İlgili Düzenlemeler	100
2.5.7. Adliye Vekâletinde Görevli Memur ve İdarecilerin Seçimine Dair Yeni Düzenlemeler.....	102
BÖLÜM 3: MİLLÎ MÜCADELE DÖNEMİ ADLİYE VEKİLLERİ, POLİTİKALAR VE İCRAATLAR	107
3.1. Görev Yapan Adliye Vekilleri ve Mecliste Yapılan Eleştiriler	107
3.1.1. Millî Mücadele Dönemi'nde Görev Yapan Adliye Vekilleri.....	107
3.1.2. Meclis'te Adliye Vekillerine Yönelik Eleştiriler ve Gensorular	121
3. 2. Takip Edilen Adliye Politikaları ve Başlıca İcraatlar	128
3.2.1. Hükümet Programlarında Adliye Politikaları.....	128
3.2.2. Yasama Yılı Açılış Konuşmalarında Adliye Politikaları ve İcraatlar	131
3.3. Kurumsallaşma Bağlamında Adliye Vekâleti.....	137
3.3.1. Adliye Vekâleti ile İlgili Elde Edilen Temel Kurumsal Bulgular	137
3.3.2. Adliye Nezaretinden Adliye Vekâlet'ine Geçişin Koşulları: Düalist Yapı. 143	
3.3.3. Adliye Vekâletine Geçiş Sürecinin Kurumsallaşma Bağlamında Değerlendirilmesi	145
3.3.4. Adliye Vekâletine Geçiş Sürecinde Atatürk'ün Kurumsal Liderlik Rolü...	147
SONUÇ	151
KAYNAKÇA.....	153
DİZİN.....	162

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1: Adliye Ve Mezâhib Nezareti Dâhiliye Nizamnamesi Teşkilat Şeması.....	23
Tablo 2: Cumhuriyet Dönemi'nden Sonra Teşkilat Şeması.....	24
Tablo 3: Adliye Teşkilatına Dâhil Olan Şubeler Ve Kuruldukları Kanun Numaraları ..	25
Tablo 4: Muvakkat İcra Encümeni Üyeleri	63
Tablo 5: I. İcra Vekilleri Heyeti (03.05.1920/24.01.1921).....	67
Tablo 6: Beş Aylık Muvakkat Bütçe Kanunu Layihası -Maaşlar-	80
Tablo 7: 1920 Mali Yılı Muvazene-İ Umumiye Kanunu Genel Bütçesi.....	82
Tablo 8: Merkez Teşkilatındaki Görevlilerin Maaşları	83
Tablo 9: Vilayetlerdeki İstinaf Mahkemesi Görevli Maaşları	84
Tablo 10: Genel Masraflar	85
Tablo 11: Bahr-İ Sefid Memur Ve Müstahdem Maaşları	85
Tablo 12: Adliye Vekâleti İkinci Sınıf Memurlarının Hizmet Sürelerine Göre Maaşları	99
Tablo 13: Adliye Vekaletine Bağlı Birinci Sınıf Memurlarının Terfi Sıraları	103
Tablo 14: Adliye Vekâletine Bağlı İkinci Sınıf Memurların Terfi Sıraları	104
Tablo 15: Milli Mücadele Dönemi'nde Görev Yapan Adliye Vekilleri	107

KISALTMALAR

a.g.e.:	Adı Geçen Eser
a.g.m.:	Adı Geçen Makale
bkz.:	Bakınız
C.:	Cilt
TBMM:	Türkiye Büyük Millet Meclisi
BMM:	Büyük Millet Meclisi
TMMM ZC.:	Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi
md.:	Madde
drl.:	Derleyen
ss.:	Sayfa Sayısı
s.:	Sayfa
S.:	Sayı
SK.;	Sayı Kanun
Md.:	Müdürlüğü
BOA:	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
vs.:	Ve saire
DP:	Demokrat Parti
çev.:	Çeviren

GİRİŞ

Kurum tarihi çalışmaları son dönemde tarihçiler tarafından özel bir ilgi ile çalışma konusu olarak seçilmektedir. Bu durum, alanda şimdiye kadar yeterince çalışma yapılmaması ve kurumların tarihlerinden haberdar olmak suretiyle kendilerini yenilemek istemesiyle açıklanabilir. Kurumların tarihi, tarihçiler tarafından bilimsel yöntemler kullanılarak ortaya konduğunda, ortaya çıkacak eser sayesinde ilgili kurumun kendi tarihinden haberdar olmasının yanı sıra bu çalışma, kurumun bağlantılı olduğu diğer kuruluşların da tarihlerinin araştırılmasına önayak olacaktır¹.

Kurumsallaşmada temel amaç; kurum ve kuruluşların liderlerine ve kurum için önem arz eden personele bağımlı kalmaksızın faaliyetlerini sağlıklı bir şekilde yürütebilmelerini sağlamaktır. Başka bir deyişle, kurumun önemli konumunda bulunan insanların olmaması durumunda da aksama yaşanmadan her şeyin kaldığı yerden devam edebilmesidir². Nitekim dağıtılan son Osmanlı Meclis-i Mebusanın gündeminde olan Ağnam Vergisinin, Büyük Millet Meclisinin kabul ettiği ilk kanun³ (24.04.1920) olması da, Meclis'in kurumsal yapısına örnek teşkil etmiştir. Çalışmamızın öne çıkan sorunsalı ise cumhuriyete geçiş aşamasında elde edilen bulgular ışığında, kurulan bakanlık teşkilatları arasında hangilerinin diğerlerine nazaran öneme haiz olduğudur? Kuşkusuz bu bağlamda bir soru sorulduğunda, akla ilk gelen bakanlıklardan birisi Adalet Bakanlığı olacaktır. Ne yazık ki böylesine önemli olan bir teşkilatın tarihi hakkında yapılan çalışmaların son derece yetersiz olduğu görülecektir⁴.

¹ <https://www.tarihvakfi.org.tr/projeler/kurum-ve-sektor-tarihi-projeleri/34> (Erişim Tarihi 20.03.2021).

² Erdem Uluğ, “Kurumsallaşma maddesi”, <http://www.erdemulug.com/kurumsallasma.html> (Erişim Tarihi: 06.12.2021).

³ TBMM ZC, Devre: 1, İçtima Senesi:1, C. 1, İ:2, Üçüncü Basılış, Ankara 1959, s.40.

⁴ Adalet Bakanlığının kurum tarihi çalışmalarına şu örnekler verilebilir: Ali Turan, *Divan-ı Ahkâm-ı Adliye: Kuruluşu, Teşkilat ve İşleyişi*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), K.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale 2020; Fatmagül Demirel, *Adliye Nezareti Kuruluşu ve Faaliyetleri (1876-1914)*, 2. Baskı, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010; Mehmet Seyitdanlıoğlu, “Tanzimat Dönemi’nde Yüksek Yargı ve Meclis-i Vâlâyi Ahkâm-ı Adliye (1838–1876)”, <http://yunus.hacettepe.edu.tr/~mehmets/tanzimattayuksekyargi.pdf>; Sema Uluoğlu, *Bürokratik Yapı Açısından Tanzimat Dönemi Sonrasında Adliye Nezareti ile (1876-1914) Cumhuriyet Dönemi Adalet Bakanlığının Karşılaştırılması*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2015.

Kurum ve Kurumsallaşma

Kurumsallaşma kavramı, çok farklı alanlar için kullanıldığından, kavramın tanımının yapılmasında dahi sorunların yaşandığı bilinmektedir. Kurum veya kurumsallaşma ile alakalı olarak yapılan literatür taramalarında genellikle küçük şirketlerin ve aile şirketlerinin kurumsallaşması, gelişmesi gibi konuların karşımıza çıktığı görülmektedir. Bu durum kavramın dar bir alana hapsedilmesine neden olmaktadır. Ne var ki bu kavram sosyolojik ve örgüt kuramcılığı açısından çok daha geniş anlamlar içermektedir⁵.

Kurumsallaşma, kurumların varlığını sürdürebilmesi için gereken kontrol sistemlerinin uygulanmasıdır. Hiyerarşiye uyarak sorumluluğun asta doğru yöneldiği profesyonel yönetim anlayışının yerleşmesi ve çalışanlar arasındaki resmi ve gayri resmi ilişkinin ayrılmasıdır. Kısacası kurumsallaşmada amaç, kurumun varlığının devamı için gerekli olan organizenin gerçekleşmesidir⁶. Koçel'e göre, *“Kurumsallaşma, sosyal ekonomik ve politik nitelikteki olayların incelenmesinde kullanılan bir yaklaşımdır. Kurumlar nasıl oluşur, toplumsal özellikler ile kurumlaşma arasındaki ilişkiler, organizasyonların yapı ve işleyişleri ile kurumsal olmaları gibi konular bu yaklaşımın incelediği konulardır.”*⁷ Sargut'a göre ise *“Kurumsallaşma, belirli bir dizi eylemin, çalışmanın normatif ve bilişsel olarak korunması, yasal olarak genel kabul görme sürecidir. Yasal olma durumu (ya da meşruiyet) doğrudan yasalarda yazılı olabileceği gibi, bir konudaki adet ya da bilgi biçiminde de ortaya çıkabilir.”*⁸

Kurumsallaşma yaklaşımını sosyolojik olarak ele almak gerekirse, bu anlamda kurum, toplumda genel olarak kabul görmüş kurallar ve sosyal ilişkiler düzenini içermektedir. Toplumda evlilik müessesesi, mukavele, sigorta, işletme, el sıkışmak suretiyle anlaşma da birer “kurum” örneği sayılabilir. Bunlardan bazıları kültür, bazıları ekonomik ve yapısal olarak kabul görmüş ilişkilerdir. Bir olay veya bazı davranışların

⁵ Şafak Başa, *Kurumsallaşma Bağlamında Dâhiliye Nezareti'nden Dâhiliye Vekâletine Geçiş (1920-1923)*, 1. Baskı, TODAİE Yayın, Ankara 2013, s. 7.

⁶ Hasibe Gül Sevinç, *Kamuda Kurumsallaşma ve Kurumsal İmaj: Aile Ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Örneği*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya 2017, s. 13.

⁷ Tamer Koçel, *İşletme Yöneticiliği*, 13. Baskı, Beta Yayınları, İstanbul 2011, s. 358-359.

⁸ Selami Sargut, *Kültürler Arası Farklılaşma ve Yönetim*, 2. Baskı, İmge Kitapevi Yayınları, Ankara 2001, s. 128.

kurum olarak kabul görmesi genelde bu olayın yaşandığı bölgeye, davranışların gayesine ve ilişkilerin niteliğine bağlıdır⁹.

Kurumsallaşma Ekseninde Kurumsal Tarih

Kurum tarihi çalışması açıklanırken kurumsallaşma kavramına biraz daha ayrıntılı şekilde değinmek gerekecektir. Bu kavram; bir kurumun, bir kuruluşun, işletmenin veya markanın şahıslara bağımlı olmadan faaliyetlerini sürdürebilmesi ve geliştirebilmesini sağlayan bir yapıya sahip olmasıdır. Diğer bir tanıma göre ise kurumsallaşma; bir işletmenin, faaliyetlerini kişilerin varlığına bağımlı olmadan sürdürebilmesini ve geliştirebilmesini sağlayan bir yapı oluşturması olarak tanımlanabilir¹⁰.

Aslında kurum tarihi denince zihinlerde geniş bir çerçeve çizilecektir. Tekeli'ye göre bu çerçeve içerisinde; *“siyasi partiler, devlet kurumları, kamu iktisadi girişimleri, resmi ve özel bankalar, büyük özel sanayi kuruluşları, kâr amaçlı olmayan örgütler, vakıflar, sendikalar, meslek kuruluşları, demokratik kitle örgütleri, büyük sağlık ve eğitim kuruluşları vd. dir”*. Toplumsal yapıyı oluşturan bu kurumların tarih yazımının konusu olması da doğaldır¹¹. Kurumsallaşma kapsamında kamu kurumlarının ortaya çıkışı ve oluşturulma nedenleri, gelişimi ve değişimi¹² aşamalarını tarihsel açıdan ele almak, örgüt kuramı araştırmacılarına da yön verecektir¹³.

⁹ Tamer Koçel, age., s. 56.359.

¹⁰ Kurumsal olmanın temel amacı; kurum, kuruluş ve işletmelerin, firma sahibi, üst düzey yönetici ve bir müdüre bağımlı olmadan faaliyetlerini sağlıklı bir şekilde yürütebilmeleri ve geliştirebilmeleridir. Bu, kurumun önemli noktalarında insanın olmayacağı değil, fakat onlar olmadığında aksama yaşanmadan her şeyin kaldığı yerden devam edebilmesi anlamına gelir. Diğer açıdan kurumsallaşmada, firmanın (patron, yönetici, kritik personel vb.) kişilerden ve onların “kendi becerilerine bağlı icra yöntemlerinden” bağımsız hale gelmesi ve sürekliliğinin sağlanmasıdır. Bu, işletmenin önemli noktalarında insanın olmayacağı değil, fakat onlar olmadığında aksama yaşanmadan her şeyin kaldığı yerden devam edebilmesi anlamına gelir. Başka bir deyişle kurumsallaşmanın temel amacı; kurum, kuruluş ve işletmelerin, patron, lider yönetici ve önemli personele bağımlı olmadan faaliyetlerini sağlıklı bir şekilde yürütebilmeleri ve geliştirebilmeleridir. Bkz. Erdem Uluğ, “Kurumsallaşma maddesi”, <http://www.erdemulug.com/kurumsallasma.html> (Erişim Tarihi: 06.12.2021).

¹¹ İlhan Tekeli, *Birlikte Yazılan ve Öğrenilen Bir Tarihe Doğru*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2007, s. 198.

¹² Tezimizin ele aldığı konuların başında gelen kurumsallaşma yaklaşımı aynı zamanda bir değişim sürecini içermektedir. Bu bağlamda konunun daha iyi idrak edilebilmesi için değişim kavramının da üzerinde durmak gerekir. Genel olarak değişim, herhangi bir şeyi bir düzeyden başka bir düzeye getirmeyi ifade eder. Bu, kişilerin nesnelerin yerlerini değiştirmekten kişisel bilgi yetenek vs.nin mevcut durumundan farklı bir konuma getirilmesine kadar olan her türlü farklılık olarak tanımlanabilir. Bkz. Tamer Koçel, age., s. 667-688.

¹³ Şafak Başa, *Kurumsallaşma Bağlamında Dâhiliye Nezareti'nden Dâhiliye Vekâletine Geçiş (1920-1923)*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmış Doktora Tezi), Ankara 2012, s. 8.

Özellikle tarihçiler tarafından yapılacak olan kurum tarihi araştırmalarının kavramın hapsedildiği küçük çerçeveden kurtulmasına ve sosyal ve örgüt kuramları açısından da değerlendirilmesine yol açacaktır. Aynı zamanda araştırılan kurumun tarihinin incelenmesi ülke tarihinin de incelenmesi anlamına da gelecektir. Tekeli'ye göre; “Sümerbank'ın tarihi Türkiye’de sanayileşmenin, bir Cumhuriyet Halk Partisi’nin tarihi Türkiye’de siyasal yaşamın tarihidir”¹⁴. “Kurum tarihi nedir ve nasıl yazılır/nasıl yazılmalıdır?” gibi bir soru sorulduğunda, verilecek olan cevap, tarih nedir ve nasıl yazılır? Sorusunun cevabıyla paralellik gösterir. Nitekim kurum tarihî, tarihin bir alt dalıdır. Tarihin konusunu; devletler, devlet adamları, komutanlar oluştururken kurum tarihinin temelini; araştırılan kurumun yapısı ve bu yapının tarihsel sürecinin çeşitli metotlarla incelenmesi teşkil eder¹⁵.

Aslında kurum tarihi çalışmaları, Türk tarihçiliği açısından yeni bir alandır. Bilimsel nitelik taşıyan çalışmalar Türkiye’de 1980’li yılların sonuna doğru başlamış ve 1990’lı yılların ikinci yarısından itibaren de hız kazanmıştır¹⁶.

Türk Toplumunda Kurumsallaşma ve Bakanlık Teşkilatının Anlamı

Türk toplumunun modernleşmesinin temeli, Batı kaynaklı kurumlardan adapte edilen birikimlere dayanır. Bu adaptasyonla başlayan Batılılaşma serüveni ile Cumhuriyet yönetiminin kurulması sağlanarak güçlü bir merkezi sistem oluşturmuştur. Kurumsallaşma bağlamında Batılı ve bireyselleşmenin ön planda olduğu toplumlara karşı Türk toplumunun temel farkı, öncelikle iki karşıt kurumsallaşma sürecinin aynı anda

¹⁴ İlhan Tekeli, age., s. 201.

¹⁵ Gürkan Tekin, “Kurum Tarihi Yazımıyla İlgili Sorunlar”, *Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı 42. (2008) s. 332

¹⁶ Kurum tarihî çalışmalarına örnek olarak şu çalışmaları vermek mümkündür: Zeki Arıkan vd, *Tariş Tarihi*, Türkiye Toplumsal ve Ekonomik Tarih Vakfı Tariş Tarihi Projesi, İzmir 1993; Metin Berke vd, *Selânik Bankası’ndan İnter Bank’a 110 Yıllık Tarih*, Türkiye Toplumsal ve Ekonomik Tarih Vakfı İnter Bank Tarihi Projesi, İstanbul 2000; Nevin Coşar, *Geçmişten Geleceğe Demirbank*, Tarih Vakfı Yurt yay. İstanbul 1999; Edhem Eldem, *Osmanlı Bankası Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt yay. İstanbul, 2000; Gürhan Fişek vd., *Sosyal Sigortalar Kurumu Tarihi 1946-1996*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı yay. Ankara 1998; Murat Güvenç, Oğuz IŞIK, *Emlak Bankası 1926-1998*, Emlak Bankası yay., İstanbul 1999, Ömer Kayalıoğlu vd, *Mamulattan Markaya Arçelik Kurum Tarihi, 1955-2000*, Arçelik yay., İstanbul 2001; Uğur Kocabaşoğlu vd., *Türkiye İş Bankası Tarihi*, İş Bankası Kültür yay, İstanbul 2001; İzzet Öztoprak, *Atatürk Orman Çiftliğinin Tarihi*, Atatürk’ün 125. Doğum Yıldönümü’ ne Armağan, Atatürk Araştırma Merkezi yay., Ankara 2006; Yusuf Sarıncay, İbrahim Karaer vd., *Dünden Bugüne Başbakanlık (1920-2004)*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü yay., Ankara 2004; Sabri Yetkin vd, *İzmir Esnaf ve Ahali Bankası’ndan Egebank’a (1928-2000)*, Egebank yay., İstanbul, 2000. Mehmet Mut, *Kurum Tarihi Bağlamında Cumhuriyet Dönemi Müsteşarlık Sistemi*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Tokat 2021.

işliyor olmasıdır. Bu durum Türkiye’yi yönetilmesi zor bir ülke haline getirmekle birlikte, aynı zamanda değişim süreci açısından diğerlerinden farklı bir ülke haline sokmaktadır. Sargut, bu durumu şu şekilde açıklamaktadır: *“Eskiyle yeninin sürekli bir devinim içinde olduğu kaotik ve çalkantılı ortamlarda kurumlar ve örgütler var olma savaşı vermekte, kendilerine özgü stratejiler ve yaşam biçimi geliştirmektedirler.”*¹⁷

Kamu yönetimi sözlüğüne göre, eski dilde bakış, gözetme manasına gelen nezaret; devlet işlerinin yürütüldüğü makam anlamına gelmektedir. Aynı zamanda günümüzdeki bakanlık sözcüğünün anlamını içerir. Vekâlet sözcüğü ise başkalarının yerine iş görülen makam anlamında kullanılır. Yani gözetme işini başkası (sultan) namına yapan kurum olarak bilinir. Cumhuriyet yönetiminde ise vekâlet, halk adına işlerin yürütülmesi olarak karşılık bulur¹⁸. Eroğlu’na göre, *“Bakanlık, aralarında bir ilgi bulunan bir kısım kamu hizmetlerini yerine getiren ve bir bakanın emri altında bulunan bir teşkilattır. Devletin yapacağı çeşitli hizmetler bakanlıklar arasında bölüşülmüş ve her bakanlık bakan denilen siyasi bir memurun emrine verilmiştir.”*¹⁹ Gözler ise Bakanlıkları şu şekilde açıklamaktadır: *“Devletin üstlendiği milli kamu hizmetlerinin konularına göre uzmanlaşmış ve örgütlenmiş bölümleridir. Yani merkezi idare teşkilatında kamu hizmetleri arasında iş bölümü yapılmış ve her bir bakanlığa belli bir kamu hizmetinin yürütülmesi görevi verilmiştir. Bakanlıkların devlet tüzel kişiliğinden ayrı bir tüzel kişilikleri yoktur. Her bakanlık yürüttüğü kamu hizmeti alanında devlet tüzel kişiliğini temsil eder.”*²⁰

Ülkemizin, özellikle de devlet kuruluşlarının kurumsallaşmaya başladığı dönem, aynı zamanda Osmanlı Devleti’nin yönünü Batı’ya döndüğü Tanzimat Dönemi’dir. Bu dönemdeki Batılılaşmayla birlikte gelen değişimler ile kültürel hafızanın birleştirilmesiyle oluşturulan kurumlar aynı zamanda Cumhuriyet Türkiye’sinin de temelini oluşturmuştur. Oluşturulan bu kurumların en önemlileri de en üst idari birimler olan bakanlıklardır. Devletin yönetim mekanizmasının yaptığı iş bölümü neticesinde ortaya çıkan bakanlıkları bürokrasi kavramıyla birlikte ele almak gerekir. Farklı anlamları

¹⁷ Selami Sargut, age., s. 156-157.

¹⁸ Ömer Bozkurt, Turgay Ergun, Seriya Sezen, *Kamu Yönetimi Sözlüğü*, 2. Baskı, TODAİE Yayını, Ankara 2008, s. 23.

¹⁹ Hamza Eroğlu, *İdare Hukuku*, 4. Baskı, Işın Yayıncılık, Ankara 1984, s.153.

²⁰ Kemal Gözler, Gürsel Kaplan, *İdare Hukuku Dersleri*, 12. Baskı, Esin Kitabevi Yayınları, 12. Bursa 2012, s.143.

olmakla birlikte bürokrasinin kişisel anlamından ziyade kurumsal işlevi konumuz açısından önem kazanmaktadır²¹.

Devlet Kavramı ve Tekâmülü

Devlet; halk, ülke sınırları ve yönetim unsurlarının bir araya gelmesiyle ortaya çıkmıştır. Fakat bu unsurların kaynaşmasıyla ortaya çıkan devlet, bunların dışında nevi şahsına münhasır bir şahsiyet barındırır. Burada önemli olan husus, Devletin insan unsuruyla karıştırmaması gerektiğidir. Tabiidir ki devlet, şahıslardan ibarettir ve devleti yönetenler de birer gerçek kişidir. Fakat devlet, kendisini oluşturan ve idare eden kişilerin şahsiyetlerinin dışında ayrı bir hukuki kimliğe sahip olan bir varlıktır²².

Devlet ile ilgili olarak yapılan tanımların ortak noktasını oluşturan kavramlar: Halk, toprak parçası ve siyasi örgütlenmedir. Atatürk'e göre devlet: *"Belli bir toprakta yerleşmiş ve kendine özgü bir güce sahip olan bireylerin toplamından oluşan bir varlıktır."*²³ Taneri ise kavramı şu şekilde tanımlar: *"Bir milletin belli bir toprak parçası üzerinde politik bir örgütlenme sonucu ortaya çıkan kişiliğidir."*²⁴ Devlet kavramını hukuki açıdan değerlendirmek ve tarif etmek gerekirse, Türk Hukuk Lügatinde: *"Ammenin menfaatini hukuk esaslarına göre gerçekleştirmekle mükellef bir otoriteye tâbi olan insanların muayyen ülküdeki birliği"* olarak tarif edilir. Devletin teşkilat olarak anlamı ise şu şekilde açıklanmıştır: Devletin çeşitli işlevleri yerine getiren organları, diğer otorite mekanizmalarıyla bunlara yardımcı teşkilatını ifade eder. Devletin işlevleri, *"teşri, idari ve kaza olmak üzere üç uzuv tarafından ifa edilir."* Bunlardan teşri fonksiyonu, Meclis; icra ve idare görevini, öncelikle Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu, hükümetler ve idareciler; kaza fonksiyonunu ise mahkemeler, savcılar ve adliye teşkilatı oluşturur²⁵.

Bürokrasi, Kamusal Yönetim Biçimi Olarak Bürokrasi

Bürokrasi, halk dilinde genel olarak kamu kurumlarında işlerin herhangi bir nedenle geciktirilmesi, gereksiz evrak yığını gibi olumsuz manada kullanılır. Fakat

²¹ Gönül Budak, *İşletmelerde Bürokratik Sabotaj*, Kültür yayınları, İzmir 2005, s. 24.

²² Kemal Gözler, age., s. 88.

²³ Cengiz Ozan Örs, "Ceza Yargılamasında Devlet Sırrı Üzerine Bir Değerlendirme", *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, Sayı: 142, (2019) s. 11.

²⁴ Aydın Taneri, *Türk Devlet Geleneği Dün-Bugün*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 2004, s. 81.

²⁵ Türk Hukuk Kurumu, *Türk Hukuk Lügati*, 3. Baskı, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1991. s.72.

kavram, yönetim ve planlama açısından, içerisinde kendine has özellikleri barındıran etkin bir organizasyon olarak ele alınabilir. Klasik yönetim ve organizasyon teorisi kapsamında değerlendirilen bu yaklaşım, Alman sosyolog Max Weber'in görüşlerinden çıkarılan yaklaşımdır. Koçel'e göre; *“Burada ilginç olan, Weber'in sosyolojik nitelikteki çalışmaları içinde geçen ve organizasyonların bürokratik bir yapıda olmaları halinde etkinlik ve verimliliklerinin daha fazla olacağı yönündeki görüşleri nedeniyle “bürokrasi savunucusu” gibi algılanıp klasik teorinin bir parçası haline getirilmiş olmasıdır.”*²⁶

Özellikle 20. yüzyılın başlarında önce İtalya ve ardından Kanada'da uygulamaya konulan bürokrasi çeşidi, kamusal yönetim şekli olarak bürokrasiyi tanımlamaya yardımcı olacaktır. Buna göre bürokrasi, kişisel değil, özellikle toplum için gerekli temel görevleri icra eden kişilerden meydana gelen resmi yapı olarak nitelendirilebilir. Burada işlerin belirli bir grup çalışması sonrasında yapıldığı, yani devleti yönetenlerin bürokratik yapıyı oluşturduğu ve bürokrasiyi, bireysellikten ziyade, kurumsal bir düşünce yapısıyla ele almak gerektiği vurgulanmaktadır. Ayrıca, bürokrat olarak görev yapan şahıslarca ortaya konulan bürokrasi imajında, bu kişilerin bir işlev için çalışma yürüttükleri sonucu da çıkarılabilir²⁷.

Türkiye'de ise günlük dilde bürokrasi kavramına karşı var olan olumsuz bakış açısının yanı sıra, kavramı devlet teşkilatı veya üst düzey memurlar olarak da kullananlar mevcuttur. Sözlük anlamında bürokrasi kavramı, Bureau ve Cratie sözcüklerinden türemiştir. Bureau terimi aslen Latince bir kelime olup burs kelimesinden türemiştir. Cratie kelimesi ise eski Yunan kökenli bir kelime olup hâkimiyet, iktidar olarak kullanılırdı. Böylece bürokrasi, büroların sahip oldukları gücü, iktidarı karşılayan bir anlamda kullanılmaktadır²⁸.

²⁶ Tamer Koçel, age., s. 224.

²⁷ Gönül Budak, *İşletmelerde Bürokratik Sabotaj*, Kültür yayınları, İzmir 2005, s. 24.

²⁸ Mehmet Akif Terzi, *Türk Devlet Geleneğinde Bürokrasi ve Memur*, Sistem Ofset Yayınları, Ankara 2012, s. 13.

BÖLÜM 1: OSMANLI DEVLET TEŞKİLATI VE ADLİYE NEZARETİ

1.1. Osmanlı Devleti'nin Merkez Teşkilatı

Osmanlı Devleti şimdiye kadar Türklerin kurmuş olduğu en güçlü, İslam devletleri içerisinde de Abbasîlerden sonra en uzun ömürlü devlet olmuştur. Kuşkusuz bu durumun arka planında sağlam bir devlet teşkilatı bulunmaktadır²⁹. Türk adalet teşkilatının kurumsallaşmasıyla ilgili bir çalışması yapıyorsa, Osmanlı Devleti'nin merkez teşkilatına göz atarak konuya giriş yapmak gerektiği kanaatindeyiz. Güçlü bir merkez teşkilatından oluşan Osmanlı Devleti'ni özellikle adalet ve hukuk açısından değerlendirdiğimizde ise diğer milletlerden farklı olarak liderine ve adalet anlayışına bağlılığın ön plana çıktığı görülmektedir³⁰. Devletin kuruluşundan itibaren uygulamış olduğu adalet ve hukuk düzeni kendine özgü nitelikler barındırmamıştır. O zamana kadar hüküm sürmüş Türk ve Türk İslam Devletlerinin tatbik ettiği hukuk sistemini benimsemiş ve çağın gerektirdiği yenileşmeyle beraber bu sistemi yürütmüştür³¹.

Osmanlı'da bu güçlü merkezi yapının en önemli kurumu Divan-ı Hümayun'dur. Divan'ın aynı zamanda bir nevi günümüz bakanlar kurulunun işlevini yerine getirdiği söylenebilir. Aynı zamanda padişahın bizzat başkanlığını yaptığı yüksek adalet divanı hüviyetini taşımaktadır. Nitekim sıradan bir vatandaş dahi devlet temsilcilerine karşı şikâyetini Divan-ı Hümayun'a gelerek bizzat iletebilirdi³². Tanzimat Dönemi'ne kadar adli iş ve işlemler ilmiye teşkilatı tarafından yerine getirilirdi. Ayrıca Divan-ı Hümayun'un işlevleri arasında yüksek mahkeme rolü de bulunmaktaydı. Yine Divan-ı Hümayun üyelerinden birisi olan ve ilmiye sınıfının üst kademesinde yer alan, aynı zamanda konumuz açısından önem arz eden kazaskerler, Divan'da da adaletin tesisi için çalışırdı³³. Osmanlı Devleti yargı teşkilatının başı konumunda yer alan kazaskerler, yargıyı temsilen Divan-ı Hümayun'a katılır, kaza ve sancaklardaki görevli kadıların tayinini gerçekleştirirdi. Kazaskerin yetkileri 1574'ten sonra şeyhülislam karşısında azaltıldı. Adli teşkilatlanmanın temelini oluşturan kadılar ise, görevli oldukları mahallin

²⁹ Mehmet İpşirli, *XV ve XV. Asırları Türk Asrı Yapan Değerler*, Ensar Neşriyat, İstanbul 1997, s. 206.

³⁰ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, 4.Baskı, TTK Yayınları, C. VIII, Ankara 1995, s. 192.

³¹ Hüseyin Yürük, "Osmanlı Devleti'nde Adalet Sistemi ve Teşkilatı İçinde Bir Örnek Şahsiyet Adliye Nazırı Abdurrahman Nureddin Paşa", *Adalet Dergisi*, Sayı: 65, (2020), s. 635.

³² Halil İnalçık, *Osmanlı Tarihinde İslamiyet ve Devlet*, 1. Baskı, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2016, s.13.

³³ Erkan Tural, *Osmanlı İmparatorluğu ve Avrupa'da Devlet Sistemi*, 1. Baskı, Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2009. s. 235.

hâkimi, belediye başkanı, emniyet amiri ve mülki amiri konumundaydı³⁴. Aynı zamanda şeyhülislamların en büyük yardımcı makamı olarak kabul edilen çavuşbaşılar da zamanla çok önemli bir konuma gelerek 1836 yılında Divan-ı Deavi Nezaretine dönüştürülmüş ve 1870 yılında ise Adliye Nezareti unvanını almıştır³⁵.

1.1.1. Osmanlı Devleti'nin Anlamı ve Karakteri

Osmanlı Devleti, teşkilatçı yönüyle Türk, benimsediği hukuk sistemi bakımından İslam devletiydi. Aynı zamanda imparatorluk yapısı dolayısıyla, sınırları içerisinde barındırdığı çeşitli din ve ırktaki halkları idare etmesi bakımından da bir milletler ve dinler topluluğu idi.³⁶ Varlığını devam ettirdiği asırlar boyunca geniş sınırlarının her köşesine kadar huzur, güven ve adalet tesis eden Osmanlı Devleti, oluşturduğu yönetim sistemiyle çağdaşlarının ötesinde hüküm sürdüğü birçok toplumun güven duyduğu bir adalet devleti olmuştur³⁷.

Osmanlı Devleti'nin halkına, aynı zamanda diğer devletlere güven veren bu hukuk sistemini oluşturan süreç üç kaynağa indirgenebilir. Bu kaynaklardan birincisi, kanun veya kanunnameler, aynı zamanda yerel örf ve âdetleri esas alır. Halkın nesilden nesile aktardığı bu örf ve adetler, Osmanlı hükümdarları tarafından âdeta devlet hukukuna evirilmiştir. İkinci olarak, sultanın egemen gücü ile eski Türk Devletlerinin yaptıkları uygulamaları devlet hukukuna dönüştürmesidir. Son olarak da günlük ihtiyaçlara göre çıkarılan fermanların, aynı zamanda birer kânun niteliği taşıması, bu hukuk sisteminin kaynaklarını teşkil etmektedir³⁸.

1.1.2. Osmanlı Devleti Merkez Teşkilatının Genel Görünümü

Osmanlı İmparatorluğu, idari teşkilatlanma ve yönetim yapısını oluşturan hukuk sistemi açısından güçlü bir merkeziyetçi geleneğe sahiptir. Denetleme başta olmak üzere, devlet idaresi ve genel siyasetin belirlenmesi tamamıyla merkezdeki bürokratik yapı tarafından yerine getiriliyordu. Bu yapıyı oluşturan en önemli organ ise Divan-ı Hümayun

³⁴ Hüseyin Özdemir, *Osmanlı Devleti'nde Bürokrasi*, 1. Baskı, Okumuş Adam Yayınları, İstanbul 2001, s. 49.

³⁵ Erkan Tural, *Osmanlı İmparatorluğu ve Avrupa'da Devlet Sistemi*, 1. Baskı, Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2009, s. 235.

³⁶ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, 4.Baskı, TTK Yayınları, C. VIII, Ankara 1995. s. 192.

³⁷ Yaşar Alkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Adalet ve İktisadi Adalet", *Enderun Dergisi*, C. 2, Sayı: 2, (2018), s. 12.

³⁸ Halil İnalcık, *Osmanlı Tarihinde İslamiyet ve Devlet*, 1. Baskı, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2016, s.11

idi. Merkezdeki örgütlenmenin en yüksek kademedeki memurların üyesi olduğu bu kurul, günümüzdeki yürütme organı gibi faaliyet gösteriyordu³⁹. Osmanlı'nın kuruluşundan beri faaliyet gösterdiği bilinen ve 16. yüzyılda kurumsal bir yapıya bürünen Divân-ı Hümayun, İmparatorluğun sona ermesine değin sembolik de olsa varlığını devam ettirmiştir. Bununla birlikte 19. yüzyıldan itibaren işlevini ve önemini yitiren Divân-ı Hümayun, aynı zamanda yetkilerini de başka kurumlara devretmiştir⁴⁰.

Osmanlı İmparatorluğu'nda özellikle 17. yüzyılda devlet kademelerinde yaşanan aksaklıklara yine hukuk düzeninde meydana gelen tahrifatlar da eklenmiştir. Aynı yüzyılın ilk yarısında Koçi Bey'in ve 18.yüzyılda Defterdar Sarı Mehmet Paşa'nın dönemin padişahlarına sunduğu layihalarda; devletin hemen her kademesindeki yozlaşmaya dikkat çekilmiştir. Özellikle de adalet sistemindeki aksaklıkların eski kanunların tatbik edilmesiyle giderilebileceğine işaret edilmiştir⁴¹. Yine bu durumun düzeltilmesi adına Lale Devri ve III. Selim döneminde gerçekleştirilen reform hareketleri, Sultan II. Mahmut'un reform hareketleriyle tam bir benzerlik göstermemiştir. Aynı zamanda plansız atılan bu adımlar, yozlaşan kurumların kaldırılarak yerlerine yenilerinin oluşturulmasını temin edecek mahiyette olmamıştır. Bu sebeple bu yenileşme hareketlerinden istenilen sonuç elde edilememiştir. Ancak atılan bu adımların, Sultan II. Mahmut Dönemi reformlarına temel teşkil ettiği de söylenebilir⁴².

1.1.3. Sadrazam Dairesi

Vezir Kapısı, Paşa Kapısı, Bab-ı Asaî ve bazen de sadece Kapı ismiyle anılan sadrazam sarayına, I. Abdülhamit zamanından itibaren Bâb-ı Ali denilmiştir. 17. yüzyıldan sonra da vezir-i azama, sadrazam denilmiş ve bu unvan imparatorluğun sona ermesine kadar kullanılmıştır⁴³.

³⁹ Bahadır Apaydın, *Kapitülasyonlar ve Osmanlı Türk Adli ve İdari Modernleşmesi*, 2. Baskı, Adalet Yayınevi, Ankara 2013, s.104.

⁴⁰ <http://yunus.hacettepe.edu.tr/~mehmets/tanzimattayuksekyargi.pdf>, (Erişim Tarihi 01.02.2021).

⁴¹ Gülnihal Bozkurt, *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi, Osmanlı Devletinden Türkiye Cumhuriyeti'ne Resepsiyon Süreci (1839-1939)*, TTK Yayınları, Ankara 1996, s.40.

⁴² Mehmet Akif Terzi, *Türk Devlet Geleneğinde Bürokrasi ve Memur*, Sistem Ofset Yayınları, Ankara 2012, s. 210.

⁴³ Mehmet Akif Terzi, age., s. 54; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, 3. Baskı, TTK Yayınları, Ankara 1998. s.249.

Osmanlı İmparatorluğu'nda vezirlik, Orhan Gazi devrinden itibaren önemli bir makam olarak yer almaktaydı. Vezirlerin sayılarının artması ile birlikte içlerinden birisi vezir-i azam konumuna yükselmeye başladı. Vezir-i azam yerine bazen sahib-i devlet de denirdi. Bunun nedeni ise kendisinin aynı zamanda padişahın mutlak vekili durumunda olmasıdır. Bundan dolayıdır ki padişah göreve başlayınca mührünü alır, görevden ayrılınca da mührü teslim ederdi. Kendisi sadece padişaha hesap verir, ancak yaptığı hatanın sonucunda bunun bedelini canıyla ödeyebileceğinin sorumluluğuyla hareket ederdi. Sadrazama bağlı çalışan Bâb-ı Âli görevlilerinin başında ise sadaret kethüdası vardı. Sadrazam kethüdası, önceleri sadrazamlara bağlı memurlardan olup resmî bir sıfatı yoktu; ancak 18. yüzyıldan sonra ve özellikle Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'dan başlayarak hükümet kadrolarına girmek suretiyle resmi memur olmaları kabul edildi. Tayinleri ve görevden azil işlemleri hükümete bırakılmasıyla birlikte 18. yüzyılın ilk yarısından itibaren sadrazam kethüdaları, bütün Divan-ı Hümayun şeflerinin ve hatta Reis-ül Küttab'ın üstünde çok önemli bir mevki ve makam sahibi oldular. Ayrıca bu mevkiden sadrazam olan birçok kethüda olmuştur⁴⁴. 1835 tarihine kadar bütün iç işlerden sorumlu olan bu makam önce Mülkiye Nezaretine, 1837'de yılında ise Dâhiliye Nezaretine dönüştü⁴⁵.

1.1.4. Merkez Teşkilatında Nezaretler ve Meclisler Dönemi

Bakanlık teşkilatlanması, modern yönetim sistemlerinin olmazsa olmazları arasındadır. Nitekim bu duruma ayak uydurmak isteyen Osmanlı Devleti'nde Sultan II. Mahmut'un padişahlığı döneminde nezaret sisteminin tatbik edilmeye başlandığı görülür. Yine bu dönemde Babıalı'da Meclis-i Has kurulmuştur. Bu kurulun ismi zamanla Meclis-i Vükela olarak anılmaya başlamıştır⁴⁶. Divan-ı Hümayun'un önemini kaybetmesi ile birlikte de kendi işlevini devrettiği kurumlar sadrazamlık ve Meclis-i Meşveret olmuştur⁴⁷. Meşveret Meclisleri⁴⁸ ise uzunca bir süre devlet yönetiminde çok

⁴⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, 3. Baskı, TTK Yayınları, Ankara 1998, s.256-257.

⁴⁵ İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, 1. Baskı, Cedit Neşriyat, Ankara 2008, s. 222.

⁴⁶ Erkan Tural, *Osmanlı İmparatorluğu ve Avrupa'da Devlet Sistemi*, 1. Baskı, Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2009. s.66.

⁴⁷ <http://yunus.hacettepe.edu.tr/~mehmets/tanzimattayuksekyargi.pdf>, (Erişim Tarihi 01.02.2021).

⁴⁸ III. Selim döneminde Divan-ı Hümayunun boşluğunu doldurmak ve devlet işlerini görüşmek için üst düzey yöneticilerin ve ulemanın da dâhil olduğu Meclis-i Meşveret oluşturuldu. Kurulan bu meclis başlangıçta sadece gerekli görülen durumlarda toplanırken, sonrasında daimî hale getirildi. Sultan II. Mahmut zamanında bu meclis işlevini sürdürdü, hatta merkezden uzak yerlerde dahi benzerleri

önemli bir işleve sahip olan bir müessese olarak karşımıza çıkmıştır. Aynı zamanda bu kurul, Tanzimat Dönemi'nde yaygın olan meclislerin kuruluşuna da önyak olmuştur⁴⁹. Öncelikle Divan-ı Hümayun'da, sonrasında da III. Selim Dönemi'nde Meşveret Meclislerinde görülen, devletin önemli meseleleri konularına göre oluşturulan meclislerde görüşülmüştür. Bu meclislerden en önemlisi çok çeşitli ve önemli konuları görüşülüp karara bağlandığı Meclis-i Vâlây-ı Ahkâm-ı Adliyedir⁵⁰. Bu meclislerden bir diğeri olan Dar-ı Şura-yı Babîâli, Nazırlar Meclisi gibi çalışmıştır. Yine Dar-ı Şura-yı Askeri adında teşkil ettirilen meclis ise devletin askerlikle ilgili konuların görüşüldüğü ve bu konuda kararların alındığı kurul olarak görev yapmıştır⁵¹. Oluşturulan bu meclisler bir başkan, beş üye ve yeteri kadar kâtipten teşkil eden küçük yürütme organlarıydı. Yine bu meclisler, ileride gerçekleştirilecek reformların hayata geçirilmesinde önemli katkı sağlayacaklardı. Sultan II. Mahmut'un padişahlığı döneminde de tarım, ticaret, sanayi ve bayındırlık işlerinin yürütülmesi için de ayrı meclisler kuruldu. Bunların işlevleri yeteri kadar yenilik getirmemişse de eskimiş ve adeta dokunulmaz olan kurumların yıkılıp, yerlerine Batı kaynaklı diğerlerinin geçirilmesine doğru öncülük etmişlerdir. Bunun yanında yapılan bu değişiklikler, eğitilmiş, dünya görüşü öncekilerden farklı, yeni memur kuşağını ortaya çıkarmıştır⁵².

1.1.4.1. Tanzimat Dönemi: Bürokrasinin Hâkimiyeti ve İhtisaslaşma

Osmanlı Devleti'nin gerilemesinin sebeplerine bakıldığında, ön plana çıkan en önemli sebebin devlet kurumlarında ve anlayışında çağın gereklerine uygun bir yapılanmaya gidilememesi olduğu görülecektir. Tanzimat Dönemi'nde ise, bu geri kalmışlığın anlaşılmasıyla birlikte yapılan ıslahatlar sayesinde, Avrupalılaşmaya doğru

oluşturuldu. Neredeyse bütün illerde oluşturulan bu meclisler bölgenin yönetim, ekonomik faaliyetler ve güvenlik işlerinin yürütüldüğü organlar haline gelmiştir. Ekrem Buğra Ekinci, *Tanzimat ve Sonrası Osmanlı Mahkemeleri*, Arı Sanat Yayınları, İstanbul 2010, s.64.

⁴⁹ Mehmet Akif Terzi, age., s. 217.

⁵⁰ Meclis-i Vâlây -ı Ahkam-ı Adliye ile ilgili olarak çalışmamızın ilerleyen kısımlarında detaylı bilgi verilecektir. Ancak bu önemli Meclis bünyesinde oluşturulan reform meclislerinin isimlerini, alt başlığa uygun olacak şekilde burada belirtmekte fayda görülmektedir. Belirli uzmanlık alanlarına göre faaliyet gösteren bu meclislerin isimlerine İnalçık ve Seyiddanhoğlu çalışmalarında şu şekilde yer vermişlerdir: “*Umur-u Sıhhiye, Meclis-i Zabtiye, Meclis-i Tophane-i Amire, Meclis-i Bahriye, Meclis-i Meadin, Meclis-i Rüşumat, Meclis-i Haza'in, Meclis-i Karatina, Meclis Ziraat, Meclis-i Es'ar*” Halil İnalçık, Mehmet Seyiddanhoğlu, *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, 1. Baskı, Phoenix Yayınevi, Ankara 2006, s. 262.

⁵¹ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, 4.Baskı, TTK Yayınları, C. VIII, Ankara 1995. s. 204.

⁵² Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, çev., Metin Kırıatlı, 9. Baskı, TTK Yayınları, Ankara 2004, s.99.

adımlar atılmıştır. Tanzimat, Padişah Abdülmecit (1839-1861) döneminde ilan edilmiş olsa da hazırlanışı Sultan II. Mahmut zamanına denk gelmiştir⁵³. Ayrıca bu dönem, düşünce alanında da önemli bir yenilik hareketi ortaya çıkarmıştır. Bu dönemi, adalet teşkilatı açısından ele almak gerekirse, bu konuda da Avrupa’da yaygın olan hukuk ve devlet anlayışına ait yapılanmadan etkilenildiği görülecektir.

Klasik devir boyunca iyi bir şekilde işleyen yargı ve adliye teşkilatı, devletin hemen her kademesindeki yozlaşmayla birlikte zayıflamıştı. Bu durumun ortaya çıkmasındaki önemli nedenler; son dönemlerdeki ticarî gelişmeler, dış baskılar ve merkezî otoriteyi kuvvetlendirme endişesidir. Bunun sonucunda özellikle adliye teşkilatında ıslahat yapılması gündeme gelmiştir. Tanzimat Dönemi’nde öne çıkan reform taraftarları yapılacak olan ıslahatları mevcut adliye teşkilatı üzerinde uygulamak yerine, mevcut olan teşkilatın yanında, günün ihtiyaçlarını bir nebze de olsa karşılayacak, modern, görev ve yetkisi öncekinden farklı yeni bir adliye teşkilatı oluşturmayı yeğlemişlerdir. Bununla birlikte Osmanlı adliye teşkilatında bir ikilik ortaya çıkmıştır. Aynı zamanda, yapılan ıslahatlarda eskiden olduğu gibi İslâm Hukukuna riayet edildiğinden bir meşruiyet problemi de oluşmamıştır⁵⁴. Yamana ve Karakuş’a göre; *“Hukuk tarihçileri, Tanzimat döneminin gerek adlî kurumlar gerek uygulanan hukuk kuralları ve gerekse hukuk eğitimi açısından Türk hukuk tarihinin önemli bir dönüm noktası olduğunda hemfikirdirler.”*⁵⁵ Ortaylı’ya göre, *“19. yüzyıl dünyasının koşulları içinde merkeziyetçi bir yönetime geçen Osmanlı bürokrasisi, böyle bir yönetimin gereği olan standart ve derlenmiş bir hukuki mevzuata sahip olmak zorundaydı.”*⁵⁶ Bu amaçla yapılacak olan adliye ıslahatında, Osmanlı’nın eskiden beri müttefiki olan ve kültürünü dünyaya yayma gayretinde olan Fransa modeli benimsenmiştir. Ne var ki, Osmanlı ıslahatını gerçekleştiren reformcular, bir bürokrat hâkimiyetinin bulunduğu Fransa’da eğitim aldığı için, bu kültüre aşina olmalarının yanında aynı zamanda hayranlık da duymaktaydılar⁵⁷ Seyitdanlıoğlu ise hukukun hangi alanlarında gerçek reform yapıldığını

⁵³ Rıfat Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-1994)*, 4. Baskı, Filiz Kitabevi Yayıncılık, İstanbul 1995, s.180-181.

⁵⁴ Ekrem Buğra Ekinci, “Osmanlı Devleti’nde Mahkemeler ve Kadılık Müessesesi Literatürü”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 3, Sayı 5, (2005), s, 419.

⁵⁵ Ahmet Yaman, Bahaddin Karakuş, “Osmanlı’nın Son Döneminde Bir Hukuk Mecrası: Ravza-İ Hukuk” *İstanbul Hukuk Mecmuası*, İstanbul Üniversitesi Yayınevi, Sayı 79, (2021), s.1004.

⁵⁶ İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yılı*, 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 1995, s.180.

⁵⁷ Ekrem Buğra Ekinci, “Osmanlı Devleti’nde Mahkemeler ve Kadılık Müessesesi Literatürü”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 3, Sayı 5, (2005), s, 420

şu şekilde ifade ediyor: “*Geleneksel hukukun modernleşmesi, 1858 tarihli Arazi Kanunnamesi ile ve 1870-1877 tarihleri arasında yürürlüğe konulan Osmanlı Medeni Hukuk Kanunu Mecellenin hazırlanması şeklinde olmuştur.*” Bununla birlikte toprak hukuku ve medeni hukuk gibi alanlarda da yenilik yapılmıştır. Aynı zamanda Batı hukukundan ufak değişikliklerle yapılan resepsiyonlar da genelde ceza, usul ve ticaret hukuku gibi alanlarda olmuştur⁵⁸.

1.1.4.2.Nezaretlerin Ortaya Çıkışı

Sultan II. Mahmut Dönemi’nde askeri, ilmi ve dini sınıfların nüfuslarının azalması, bunun sonucunda yönetici sınıfın etkinliğini artırması ve merkeziyetçiliğin önem kazanması, Bâb-ı Ali’nin işlerini artırmıştır. Böylece hizmet yükünün artmasıyla merkezin etkinliğini artırmak ve birimlerin uzmanlaşmasını sağlamak amacıyla devlet idaresinin çeşitli bakanlıklara ayrılması gereği duyulmuştur⁵⁹.

Sultan II. Mahmut ile başlayan, Osmanlı bakanlar kurulu oluşturma çabaları, Tanzimat Dönemi’nin güçlü Bâb-ı Ali’siyle birlikte zirveye çıkmıştır. Oluşturulan bakanlıklar ise ayrı ayrı uzmanlık kurumları olan Nezaret Meclisleri ile donatılmıştır⁶⁰. Ayrıca III. Selim Dönemi’nde başlayan merkezi idari yapıyı geliştirme çalışmaları, Sultan II. Mahmut zamanında merkezi teşkilatın bakanlıklar seviyesinde kurumsal açıdan yeniden yapılanması sonucunu ortaya çıkarmıştır. Bakanlıklar bünyesinde teşkilatlanmış kurumlar ve idari yapılanmalar büyüyen bir kamu hizmeti sahasının ortaya çıkmasına ortam hazırlamıştır. Modern manada devlet işlerinin memurlar tarafından yapılmasının temelleri de atılmıştır. Bununla birlikte adli ve idari işler birbirinden ayrılarak daha merkezi bir kurumsal yapı oluşturulmuştur. Oluşturulan bu yapı sayesinde güçler ayrılığı prensibinin, ilk defa bu idari bakımdan kurumsallaşma süreci sayesinde ortaya çıkması sağlanmıştır⁶¹.

⁵⁸ Mehmet Seyitdanlıoğlu, “İmparatorluktan Cumhuriyete Yargı”, *Adalet Dergisi*, Sayı 1-2, (2019), s.26.

⁵⁹ Ayşegül Sağlam, *1920-1938 Yılları Arasında Türkiye’de Sanayi ve Ticaretin Bakanlık Düzeyinde Kurumsallaşması: Kurumsal Kuram Bağlamında Bir İnceleme*, H.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2016, s. 95.

⁶⁰ Halil İnalcık, Mehmet Seyiddanlıoğlu, *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, 1. Baskı, Phoenix Yayınevi, Ankara 2006, s. 262.

⁶¹ Bahadır Apaydın, *Kapitülasyonlar ve Osmanlı Türk Adli ve İdari Modernleşmesi*, 2 Baskı, Adalet Yayınevi, Ankara 2013, s.113.

1.2. Osmanlı Dönemi Adliye Nezareti

1.2.1. Adliye Nezaretinin Kuruluşu ve Gelişimi

Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesi ile Osmanlı halkının devlet ile ilişkileri saptanıp, padişahın yetkileri de kendi isteği ile sınırlandıktan sonra mevcut konjonktüre uygun olarak yeni kurumlar da oluşturuldu. Yine Divan-ı Hümayun'un boşluğunu doldurmak üzere 24 Mart 1838 tarihinde Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye kuruldu. Oluşturulan bu Meclis kuvvetler birliği esasına göre hareket etmiş ve Divan-ı Hümayun'da olduğu gibi padişahın danışma meclisi görevini üstlenmiştir⁶². Aynı zamanda Meclis-i Vâlâ, Tanzimat'tan sonra oluşturulan meclislerin verdikleri kararlarda son karar mercii olarak da işlevini sürdürüyordu⁶³.

Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye, Osmanlı'da önemli bir boşluğu doldurarak Türk hukuk ve adalet tarihinde önemli bir yer işgal etmiştir. 1868 yılında Divan-ı Ahkâm-ı Adliye ve Şura-yı Devlet olarak ikiye ayrılmıştır. Divan-ı Ahkâm-ı Adliye zamanla Adalet Bakanlığı olmuş⁶⁴, Şura-yı Devlet ise günümüz yüksek mahkemelerinden Danıştay'a dönüşmüştür. Bu çerçevede idari yargı işleri kanunların ve nizamnamelerin incelenmesi gibi çeşitli işleri yürütmüştür. Aynı zamanda devlet ve şahıslar arasındaki anlaşmazlıkları çözmek, adliye ile kurum idareleri arasındaki anlaşmazlıklara çözüm bulmak gibi bir nevi uyuşmazlık mahkemesi fonksiyonunu üstlenmiştir. Bunun yanında bu kurul, memurların işlediği suçlardan ötürü yargılanmaları işlerini de bakmaktaydı⁶⁵. Her iki kurumda görevlerini I. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte yürürlüğe giren anayasa olan, Kanuni Esasi gereğince meclis toplanana kadar yürütmüşlerdir. Yasama yetkisini Meclis-i Mebusana devrederken, yargı yetkisini ise Cumhuriyet Devri'ne kadar devam ettirmiştir⁶⁶.

Bu sürecin önemli aktörlerinden birisi olan Ahmet Cevdet Paşa'ya da değinmek yerinde olacaktır. Nitekim kendisi Maraş, Urfa, Zor sancakları ve Adana eyaletinden

⁶² <http://yunus.hacettepe.edu.tr/~mehmets/tanzimattayuksekyargi.pdf>, Erişim Tarihi: 09.04.2021.

⁶³ Fatmagül Demirel, *Adliye Nezareti Kuruluşu ve Faaliyetleri (1876-1914)*, 2. Baskı Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010, s.8-9.

⁶⁴ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, 2. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2014, s. 220.

⁶⁵ Bahadır Apaydın, *Kapitülasyonlar ve Osmanlı Türk Adli ve İdari Modernleşmesi*, 2 Baskı, Adalet Yayınevi, Ankara 2013, s.114.

⁶⁶ <http://yunus.hacettepe.edu.tr/~mehmets/tanzimattayuksekyargi.pdf> (Erişim Tarihi: 09.04.2021).

oluşan Halep valiliğine tayin edildikten sonra; iki yıl süren bu görevi esnasında oluşturulan bu yeni valiliğin teşkilatlanmasını adına önemli işler yürüttü. 1868’de ise, Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye’nin ikiye ayrılmasıyla oluşturulan Divan-ı Ahkâm-ı Adliye Başkanlığı görevine getirildi. Kendisi, Divan’ın nezarete dönüştürülmesi ile Adliye nâzırı olmuş ve aynı zamanda, nizamî mahkemeler teşkilâtını oluşturarak, bununla ilgili kanun ve nizamnâmeleri de hazırlamıştır⁶⁷.

Ekinci, Adliye Nezaretinin kuruluş aşamalarını ve hangi evrelerden geçerek oluşturulduğunu şu şekilde özetlemektedir: “Çavuşbaşılik’tan Divan-ı Deâvi Nezareti’ne (1837) dönüştürülen, bundan sonra Divan-ı Ahkâm-ı Adliye Nezareti (1870)⁶⁸ ve daha sonra da Adliye Nezareti (1876) adını alan kurum, o zamana kadar Hariciye Nezareti’ne bağlı bulunan Mezâhib Dairesi’ni de içine alacak şekilde Adliye ve Mezâhib Nezareti diye anılmaya başladı.”⁶⁹ Yine Adliye Nezaretinin kuruluşundan sonra teşkilat yapısının belirlendiği 1879 Tarihli Nizamname, 1911 tarihinde çıkarılan Adliye ve Mezâhib Nezaretinin Nizamname-i Dâhiliyesi ile yürürlükten kaldırılmıştır. Adliye ve Mezâhib Nezareti, Türkiye Büyük Millet Meclisinin açılışından kısa bir süre sonra, Adliye Vekâleti ismiyle anılmış; daha sonra da yerini günümüzdeki Adalet Bakanlığı’na bırakmıştır⁷⁰.

⁶⁷ Yusuf Halaçoğlu, Mehmet Akif Aydın, *Cevdet Paşa*, TDV İslam Ansiklopedisi, C. VII. İstanbul 1993, s.444.

⁶⁸ Demirel’e göre “Divan-ı Ahkâm -ı Adliye, Divan-ı Ahkam-ı Adliye Dâhili Nizamnamesiyle nezaret unvanını aldı”. Devamında ise buradaki nezaret kelimesinin işlere vekâlet eden kişi anlamında kullanıldığını, Adliye nazırlığının kuruluşu olarak algılanmaması gerektiğini belirtiyor. Ayrıca 1875 Aralık ayından sonra Adliye Nezaretinin isminin kullanıldığını fakat, Adliye Nezaretinin ilk teşkilat nizamnamesinin 1879 yılında hazırlandığını belirtir. Fatmagül Demirel, *Adliye Nezareti Kuruluşu ve Faaliyetleri (1876-1914)*, 2. Baskı Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010, s.30.

⁶⁹ Ekrem Buğra Ekinci, *Tanzimat ve Sonrası Osmanlı Mahkemeleri*, Arı Sanat Yayınları, İstanbul 2004, s.202-203.

⁷⁰ Ekrem Buğra Ekinci, age., s. 203.

1.2.2. Adliye Nezaretinin Teşkilat Yapısında Görülen Değişimler

Adliye teşkilâtı ile ilgili 1876 Anayasasında çeşitli hükümler yer almış⁷¹, yapılan düzenlemelerde taşra ile merkez ayrı ayrı ele alınarak teşkilatlandırılmıştır⁷². Merkez vilayet idaresi haricinde çıkarılan nizamnamelerle illerin de yönetim ve idaresi şekillendirilmiştir. Bu kapsamda 1879 tarihinde çıkarılan Doğu Rumeli Vilayeti Dâhili Nizamnamesinde adliye teşkilatı hakkında yapılan düzenlemelere bakmakta fayda vardır. Berlin Antlaşması gereğince oluşturulan Doğu Rumeli Vilayeti Dâhili Nizamnamesi yani anayasası, 26 Nisan 1879 tarihinde kabul edilerek yürürlüğe girmiştir. Buna göre Vali: Eyalette padişahın vekili konumunda olup Berlin Antlaşmasının 13. bendi hükümlerine göre tayin edileceği nizamnamede belirtilmiştir. Aynı zamanda yine valinin icrai kuvvete sahip olduğu, usulüne uygun olarak çıkarılıp ilan ettiği kararlara -emirname- adı verildiği memuriyeti ile ilgili bütün iş ve işlemlerden dolayı padişaha karşı sorumlu olduğu vurgulanmıştır. İhanette bulunması veya nizamnameyi ihlal etmesi durumunda da Divan-ı Âli huzurunda yargılanacağı da söz konusu nizamnamede hükme bağlanmıştır⁷³.

Nezaret, teşkilatlanma konusunda asıl atılımını Said Paşa zamanında gerçekleştirmiştir. Yine bu dönemde teşkilat kurumlaşma adına çok önemli aşamalar kat etmiştir. Adli konularla ilgili dilekçelerin mülki amirler yerine doğrudan mahkemelere verilmesi, Nezareti'nin görev ve teşkilat nizamnamelerinin düzenlenmesi, mahkemelerde savcılık teşkilatının kurulması, merkez ve taşrada Adliye Müfettişliklerinin kurulması, mahkemelerde icra memurluğu teşkilâtının oluşturulması, Mukavelât Muharrirliklerinin kuruluşu; mübaşirlik, harçlar ve hapisanelere yönelik yönetmeliklerin çıkarılması; Hariciye Nezaretine bağlı olarak görevli Mezhepler İdaresi'nin Adliye Nezaretinin denetimine bırakılması gibi birçok önemli düzenleme bu dönemde hayata geçirilmiştir⁷⁴.

Aynı zamanda çalışmanın ilerleyen bölümlerinde adliye teşkilatının kurumsallaşma aşamasında önemli rol oynayan ve Cumhuriyet Dönemi adliye teşkilatının temelini oluşturan iki önemli nizamname detaylı olarak ele alınacaktır. Bu

⁷¹ Kanun-i Esasi'nin Mehakim başlıklı 81-91. Maddeleri, mahkemeler ve adliye teşkilatı hükümlerini içermektedir. İlgili maddeler için bkz. <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1876-k%C3%A2n%C3%BBn-i-es%C3%A2s%C3%AE/> (Erişim Tarihi 07.02.2021).

⁷² Ekrem Buğra Ekinci, age., s. 186.

⁷³ Süleyman Oğuz, *Osmanlı Vilayet İdaresi ve Doğu Rumeli Vilayeti (1878-1885)*, Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara 1986, s. 92

⁷⁴ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, 4.Baskı, TTK Yayınları, C. VIII, Ankara 1995, s. 348-349

nizamnamelerden ilki olan ve Türk adliye teşkilatı tarihi içerisinde önemli bir yer teşkil eden 1879 tarihli nizamnamesini ele alırken aynı zamanda bu nizamnamenin devamı niteliğinde sayılabilecek 1911 tarihli ikinci teşkilat nizamnamesini de inceleyerek farklılıklarına da dikkat çekmeye çalışılacaktır.

1.2.3. 1 Haziran 1879 Tarihli Adliye Nezareti Teşkilatı Hakkında Nizamname

Daha önce de vurguladığımız gibi Said Paşa, adlî iş ve işlemlerin sağlıklı bir şekilde yürütülebilmesi, aynı zamanda Adliye Nezareti Teşkilatının sağlam temellere oturtulması adına büyük gayret göstermişti. Bu sebeple Adliye Nazırlığı görevine başlamasının akabinde, 24 Aralık 1878 tarihinde on yedi maddeden oluşan Adliye Teşkilatı Nizamnâmesi hazırlayarak Şura-i Devlete sunmuştur. Burada tartışılıp kabul edilen nizamnamede Adliye Nezaretine bağlı birimler belirlenmiştir. Yine önceden Adliye Nezaretinden ayrı olarak görev yapan Mezâhip Dâiresi de Adliye Nezareti bünyesine alınmıştır. Böylece çağın gereklerine uygun bir şekle büründürülen Osmanlı adliyesi, aynı zamanda günümüz adliyesine model teşkil etmiştir⁷⁵.

11 Cemaziyelahir 1296 (2 Haziran 1879) tarihli Adliye ve Mezâhib Nezareti'nin⁷⁶ ve Devair-i Merbûtesinin Vezâifi Nizamnâmesi⁷⁷ ismi ile anılan bu düzenlemeyi Demirel şu şekilde özetlemiştir: “Adliye Nezareti'nin bu ilk nizamnamesiyle nezaretin teşkilat yapısı ortaya çıkmış, teşkilattaki birimlerin görev tanımları açıkça ortaya konulmuştur.

”⁷⁸

Yavuz, İslam Ansiklopedisinin ilgili maddesinde belirttiği üzere; “Bu nizamnâme ile gayrimüslim azınlıkların o zamana kadar Hariciye Nezareti'ne bağlı olan mezhep işleri Adliye Nezareti'ne bağlandı ve bu sebeple nezaretin ismi Adliye ve Mezâhib Nezareti oldu.”⁷⁹ Söz konusu nizamnamenin ilk maddesinde Adliye Nezaretini teşkil

⁷⁵ Zekeriya Kurşun, *Küçük Mehmed Said Paşa Siyasi hayatı, İcraat ve Fikirleri*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 1991, s. 28.

⁷⁶ Adliye ve Mezâhip Nezareti, “bugünkü anlamıyla adalet bakanlığının işleriyle ve ayrıca azınlıkların mezhep ve ayrıcalık işleriyle uğraşan bakanlıktır.” Ejder Yılmaz, *Hukuk Sözlüğü*, Yetkin Hukuk Yayınları, Ankara 1996, s.29.

⁷⁷ Çalışmamızda yer alan söz konusu nizamname metni için Ceride-i Mehakim dergisinin 19 Recep 1296 tarihli sayısından yararlanılmıştır. Ceride-i Mehakim, günümüzde Adalet Bakanlığı tarafından yayınlanan Adalet Dergisi'nin 1873 tarihinden itibaren yayınlandığı derginin ismidir. Ceride-i Mehakim, Numara 2, s.9-13; Düstur 1. Tertip, C. 4, İstanbul 1299, s.125.133.

⁷⁸ Fatmagül Demirel, *Adliye Nezareti Kuruluşu ve Faaliyetleri (1876-1914)*, 2. Baskı Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010, s.36.

⁷⁹ Hulusi Yavuz, *Adliye Nezareti*, TDV İslam Ansiklopedisi, C. I. İstanbul 1998, s. 390.

eden heyet⁸⁰ içerisinde bulunan müdürlükler şu şekilde belirtilmiştir: Adliye Nazırı, Adliye Müsteşarı, Adliye Mektupçusu, Encümen-i Adliye, Encümen-i İdare-i Adliye⁸¹ Havale Müdürlüğü, Umur-u Cezaiye Müdürlüğü, Sicil-i Memurin Müdürlüğü, Mezâhib Müdürlüğü, Evrak Müdürlüğü ve Muhasebe Müdürlüğünden ibarettir. (1879 Nizamnamesi Md. 1)⁸².

Görüldüğü gibi her iki nizamnamenin birinci maddelerinde Adliye Nezaretinin idari yapısını teşkil eden heyette bulunan idari yapılanmalardan bahsedilmiştir. Tabi teşkilat yapısında bazı değişiklikler de olmuştur. 1879 tarihli nizamnamede yer alan Adliye Mektupçusu, 1911 tarihli nizamnamede isim değişikliğine uğrayarak Kalem-i Mahsus Müdüriyeti olmuştur.

Günümüz Adalet Bakanlığının kurumsallaşmasında önemli adımlardan birisini teşkil eden 1879 tarihli bu teşkilat nizamnamesinin sonuç kısmında önemli değerlendirmeler yapılarak gerek idarecilerin gerekse de görevli memurların bağlı oldukları nezarete karşı sorumlulukları hatırlatılmıştır. Buna göre nizamname ile kurulan birimlerde görevli memurların, görev yapmış oldukları departmanların idarecilerine karşı sorumlu oldukları, bütün daire reislerinin öncelikle kanunlara ve devlet nizamına ikinci olarak da bağlı oldukları, nezaretin kurallarına uygun hareket etmeleri gerektiği vurgulanmıştır. Yine İdarecilerin emri altındaki memurlara verdikleri özel görevleri yaptırımları gerektiği de belirtilmiştir. Nezarete görev yapacak memurların seçiminde gerekli hassasiyetin gösterilmesi, memur alımlarında gerekli olan tahkikatın yaptırılması ve memurların mesai saati ve mesai saatleri dışında işlemiş oldukları suçların veya görevi suistimal etmeleri veya ihmallerinin tespiti halinde, kademeli olarak artan oranda

⁸⁰ Adliye Nezaretini teşkil eden heyet, 1879 tarihli nizamnamede bu şekilde belirtilmişken, 4 Haziran 1911 tarihinde yürürlüğe girecek olan nizamnameye göre heyete İhsaiyyat ve Müdevvenat-ı Kanuniye Müdüriyeti ilave edilmiştir. Havale Müdürlüğü ise heyetten çıkarılmıştır. Ceride-i Adliye Nr.39, s.2011-2021. Ayrıca söz konusu 1911 tarihli nizamnamenin yer aldığı detaylı bir çalışma için bkz. Erkan Tural, "II. Meşrutiyet Dönemi'nde Adliye ve Mezâhib Nezareti'nde Bürokratik Reform", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C, 57, Ankara (2008), s.223-252

⁸¹ Bu departmanlara çalışmamızın Adliye Nezaretinin Genel İdari Teşkilatı başlıklı bölümünde detaylı olarak değinilmiştir. Yine burada bahsedilen heyet içerisinde yer alan Encümen-i Adliye ve Encümen-i İdare-i Adliye, idari birimlerden olmayıp, konu hakkında yazılmış önemli eserlerden biri olan Adliye Nezareti isimli kitabında, Demirel, Encümen-i Adliye ve Encümen-i İdare-i Adliye'yi, Adliye Nezaretine bağlı komisyonlar başlığı altında ele almıştır. Detaylı bilgi için bkz. Fatmagül Demirel, *Adliye Nezareti Kuruluşu ve Faaliyetleri (1876-1914)*, 2. Baskı Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010, s.82-83.

⁸² Ceride-i Mehakim, Numara 2, s.9.

görevden azl etmeye kadar varacak olan cezai müeyyidenin tatbik edilmesi de idarecilerin görevleri arasında sayılmıştır⁸³.

1.2.4. 5 Haziran 1911 Tarihli Adliye Nezareti Teşkilatı Hakkında Nizamname

Özellikle 1911 yılında Cumhuriyet Dönemi adliye teşkilatının da temelini oluşturan nizamname ile Tuğral’a göre, “*Adliye bürokratları oluşum aşamasını geride bırakarak Cumhuriyet bürokrasisinin temel taşlarını oluşturacak bir kurum kültürü yaratmayı başarmıştı.*” Ancak Trablusgarp Savaşı’nın başlaması ve ardından kabinenin görevden ayrılmasıyla, istikrar süreci sona ermiş, Osmanlı Devleti’nin sonuna kadar reform dönemi de kapanmıştır⁸⁴. Adliye teşkilatı son olarak 5 Haziran 1911 tarihli nizamname ile ele alınmış ve merkez teşkilatı bünyesinde; Müsteşarlık, Kalem-i Mahsus Müdüriyeti, Umur-u Cezaiye Müdüriyeti, Sicil Müdüriyeti, Muhasebe Müdüriyeti, Mezâhib Müdüriyeti⁸⁵ gibi şubeler oluşturulmuştur⁸⁶. Burada belirtilen departmanlar hakkında detaylı bilgi çalışmamızın Adliye Nezaretinin Genel İdari Teşkilatı başlıklı bölümünde ele alınmıştır.

1.2.5. Adliye Nezaretinin Sona Erdiği Dönemde Teşkilat Yapısı

II. Meşrutiyet döneminde gerçekleştirilen düzenlemelerin egemen devlet anlayışı ruhuna uygun olması, dönemin İttihat ve Terakki hükümetince önemsenmiştir. Devletin kurumlarının ıslah edilmesi, özellikle de adli yapının düzenlenmesi meselesi yapılacak ıslahat hareketlerinin başında gelmiştir⁸⁷. Bu dönemde yapılan ıslahatlarda yabancı hukuk uzmanlarından da istifade edilmiştir. Aslen Leh asıllı olan ve İslam Hukukunu da çok iyi bilen Fransız hukukçusu Kont Ostorog⁸⁸ Osmanlı hukukunu ıslah etmek ve

⁸³ Ceride-i Mehakim, Numara 2, s.12-13.

⁸⁴ Erkan Tural, “II. Meşrutiyet Dönemi’nde Adliye ve Mezâhip Nezareti’nde Bürokratik Reform”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C, 57, Ankara (2008), s.247.

⁸⁵ 1294 yılında Mezahip işlerinin Adliye Nezaretine geçmesiyle bakanlığın ismi Adliye ve Mezahip Nezareti oldu. Hariciye Nezaretinden alınıp mezahip işleri namı ile Adliye Nezaretine verilen müdürlük, Lozan Antlaşmasından sonra kaldırılmıştır. Söz konusu müdürlüğün kaldırılmasından sonra adliye teşkilatında bir daha Mezahip müdürlüğü yer almamıştır. *Adalet Bakanlığı 50. Yıl*, Ankara Yarı Açık Cezaevi Matbaası, 1973, s.84.

⁸⁶ Erkan Tural, *Osmanlı İmparatorluğu ve Avrupa’da Devlet Sistemi*, 1. Baskı, Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2009, s.236.

⁸⁷ M. Emin Elmacı, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/1682/17935.pdf>. (Erişim Tarihi: 10.04.2021).

⁸⁸ Kont Leon Ostorog, Adliye ıslahatları için İstanbul’a gelmiş olup, aynı zamanda 1900’lerde Paris’te oluşan Prens Sabahattin akımın 1908’de temsilcisi olarak kabul edilen Osmanlı Ahrar Fırkasının programının da oluşturulmasında ciddi katkıları olmuştur. Detaylı bilgi için bkz. Tarık Zafer Tunaya,

projeler üretmek maksadıyla Adliye Nazırlığı bünyesinde hukuk müşavirliği görevine getirilmiştir⁸⁹. İstanbul'da İttihat ve Terakki yöneticileriyle iyi bir ilişkisi olan Ostrorog, 6 Şubat 1909 tarihinde Adliye Nâzırı Manyasîzâde Refik Bey'e hukuk reformu hakkında detaylı bir rapor sunmuştur⁹⁰.

Osmanlı Devleti'nden sonra yerine kurulan Türkiye Cumhuriyeti ise kapsamlı bir adli reform yaparak İslam hukukuna göre belirlenen kanunları tamamıyla kaldırmıştır. Yerine Avrupa'nın uygulamış olduğu kanunlarını alarak yeni bir hukuk devleti kurmuştur⁹¹. Kurulan bu yeni Devlet'in karizmatik liderinin, 1 Mart 1922 günkü Yasama Yılı Açılış Nutkundaki şu ifadeleriyle kurulan bu hukuk devletinin özelliklerini açıklayarak, özellikle adli iş ve işlemlerin ıslahında bağımsız hareket edileceğine vurgu yapmıştır⁹².

“Bizim milletimiz ve hükümetimiz fikri adalet ve zihniyeti adalet noktasında hiçbir medeni kavimden dun (aşağıda) değildir. Belki tarih bu noktada yüksek olduğumuza şahadet eder. Binaenaleyh bizim dahi mevzuat-ı hukukiyemizin bilcümle medeni devletlerin müdevvenatı kanuniyesinden nakıs olması caiz değildir. Mücehadatımızın matuf olduğu istiklâli tam mefhumunda istiklâli adlîmizin de mündemiç bulunduğu tabiidir. Binaenaleyh; her müstakil devletin bir hakkı lâyenfekki olan tevzii adalet vazifesine kimseyi karıştıramayız.”

Kamu hukuku ile birlikte özel hukukta da meydana gelen bu adli ıslahatlar yeni kurulan Türk Devleti'nin önderi Mustafa Kemal Paşa öncülüğünde 1920-1938 yılları arasındaki reformlarla hayata geçirilmiştir⁹³.

Türkiye'de Siyasal Partiler, İletişim Yayınları, C.1. İstanbul 1998, s. 176. Ayrıca Kont Leon Ostrorog'un görevlendirilmesi ile ilgili olarak bazı milletvekilleri, maaşının yüksekliğine (aylık 150 lira), ülkede yetişmiş hukukçular varken ecnebi bir görevlinin gereksizliğine dikkat çekerek tayinine karşı çıkmıştır. Ancak başta Necmeddin Molla olmak üzere bazı mebuslar, müşavirin görevinin muhakeme usulünü basitleştirmek için lâyhalar hazırlamak ve hükümetin tebliği üzerine bazı önemli hukukî meseleler hakkında mütalaa beyan etmekle sınırlı olduğunu, ancak bunu yapacak kimsenin de İslâm ve Batı hukukunda uzman olması gerektiğini belirterek tayini lehine tavır sergilediler. Ali Adem Yörük, *Ostrorog Comte Leon*, TDV İslam Ansiklopedisi, Gözden Geçirilmiş 3. Basım EK-2, Ankara 2019, s. 382.

⁸⁹ M. Emin Elmacı, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/1682/17935.pdf>. (Erişim Tarihi: 10.04.2021).

⁹⁰ Ali Adem Yörük, *Ostrorog Comte Leon*, TDV İslam Ansiklopedisi, Gözden Geçirilmiş 3. Basım EK-2, Ankara 2019, s. 381.

⁹¹ Ekinci, Ekrem Buğra, *İslam Hukuku Tarihi*, 1. Baskı, Arı Sanat Yayınları, İstanbul 2006, s. 256.

⁹² Konuşmanın tam metni için bkz. TBMM ZC, Devre: 1, İçtima Senesi:1, C. 18, İ:1, Üçüncü Basılış, Ankara 1959, s. 4-5.

⁹³ Mehmet Seyitdanlıoğlu, “İmparatorluktan Cumhuriyete Yargı”, *Adalet Dergisi*, Sayı 1-2, (2019), s.26.

1.3. Adliye Nezareti'nin İdari Teşkilatı, Komisyonlar, Nezaret Mensuplarının Tayinleri ve Özlük Hakları

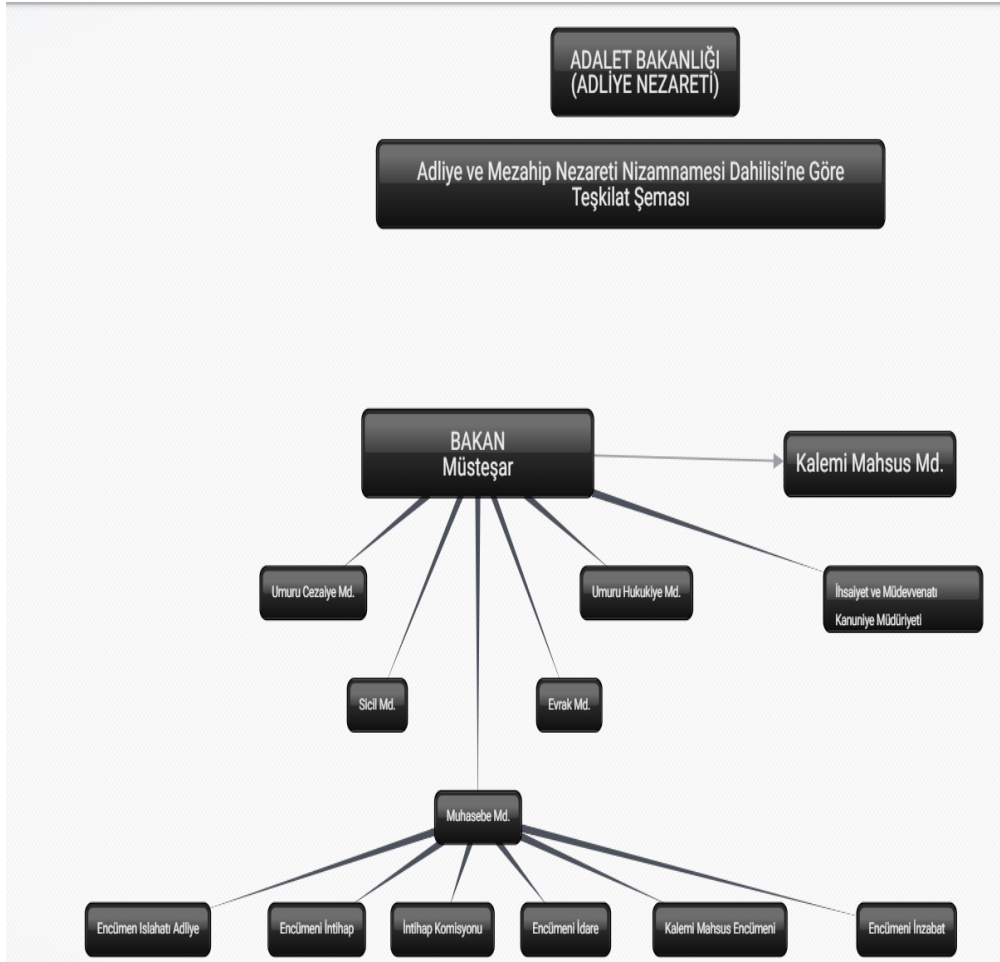
1.3.1. Adliye Nezaretinin Genel İdari Teşkilatı

Adliye Nezareti bünyesinde 1879'daki kapsamlı düzenlemeler neticesinde, nezaret bünyesinde yer alan şubelerin görev alanları belirlenmiştir. Özellikle 1879 tarihinde çıkarılan Adliye Nezareti Merkez Teşkilatının “*Adliye ve Mezâhib Nezareti Dâhili Nizamnamesi*” ne göre aldığı görünüme bakmakta fayda görülmektedir⁹⁴.

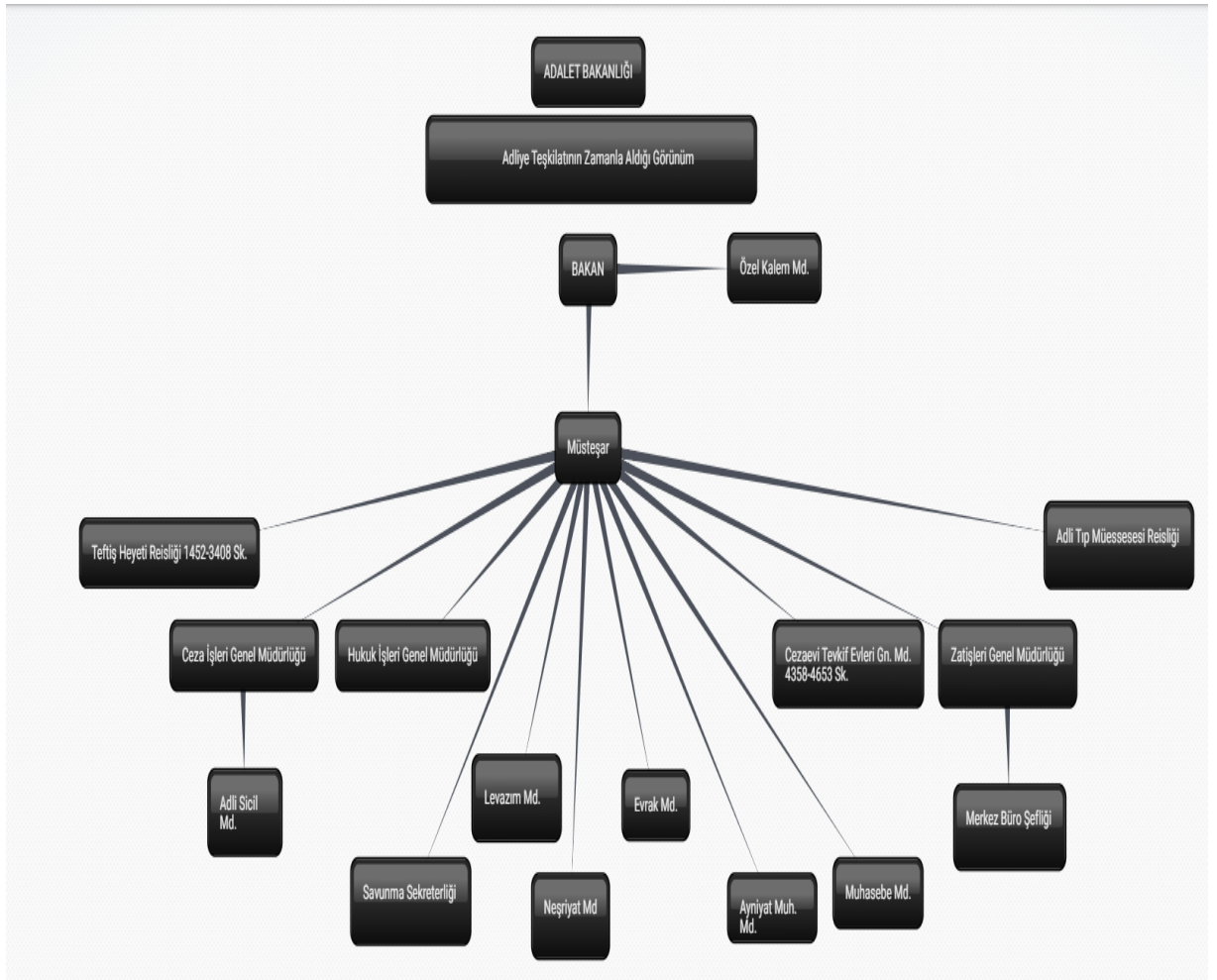
⁹⁴ *Adalet Bakanlığı 50. Yıl, Ankara Yarı Açık Cezaevi Matbaası, 1973, s.84.*

Tablo 1: Adliye ve Mezâhib Nezareti Dâhiliye Nizamnamesi Teşkilat Şeması

Yine Adliye Teşkilatının Cumhuriyet Devrinden sonra muhtelif kanunlarla aldığı şekil de tablo-2’de gösterilmiştir⁹⁵.

⁹⁵ Adalet Bakanlığı 50. Yıl, Ankara Yarı Açık Cezaevi Matbaası, 1973, s.91.

Tablo 2: Cumhuriyet Dönemi'nden Sonra Teşkilat Şeması

Ayrıca Tablo-2’de de gösterilen ve sonradan muhtelif kanunlarla şekil alan departmanlar ile bu şubelerin hangi kanun numaraları ile teşkilata dâhil oldukları ise tablo-3’te gösterilmiştir⁹⁶.

⁹⁶Adalet Bakanlığı 50. Yıl, Ankara Yarı Açık Cezaevi Matbaası, 1973, s.84.

Tablo 3: Adliye Teşkilatına Dâhil Olan Şubeler ve Kuruldukları Kanun Numaraları

Şubeler	Kurulduğu Kanun Numaraları
Teftiş Heyeti Reisliğinin	1452, 3408 SK.
Zatışleri Genel Müdürlüğünün	1452, 3408 SK.
Ceza ve Tev. Ev. Gn. Md.'nün	4358, 4653 SK.
Adli Sicil Müdürlüğünün	4653, 4653 SK.
Merkez Bürosu Şefliğinin	4664 SK.
Adli Tıp Mües. Reisliğinin	6119 SK.
Yüksek Savcılar Kurulunun	45 SK.
Savunma Sekreterliğinin	107, 108 SK.

1.3.1.1. Adliye Nazırı

1876 tarihinden itibaren adalet işlerine bakan nâzıra Adliye Nâzırı denilmeye başlanmıştır. Adliye Nâzırı, Tanzimat Dönemi'nin sona ermesiyle birlikte, Osmanlı hükümetlerinde görevli bakanlıklar içerisinde en önemli icraat makamlarından birisi olmuştur. Tanzimat Dönemi düzenlemelerinde Avrupa'nın baskısının artması ve yapılan ıslahatların genelde adli sahada cereyan etmesi nedeniyle Hariciye Nezareti ile birlikte Adliye Nezareti de oldukça önem kazanmıştır⁹⁷.

1879 tarihli nizamnameye göre Adliye Nazırının görevi, “*Adliye Nazırı Vukelay-ı Devlet-i Aliyyenin Vazifesine mahsus kanunda idare-i adliye için tayin olunan vazife-i icraya memurdur.*” şeklinde tarif edilmiştir. (1879 Nizamnamesi md. 3) Bahse konu düzenlemede Adliye Nezaretinin görevleri şu şekilde belirtilmiştir; Nizamiye mahkemelerinin derece ve teşkilatında yer alan kanunlarda belirtilen kuralları koruyarak bunların düzene konulmasını temin etmek. Mahkeme reislerinin, azaların, mümeyyizlerin, savcılarının, kâtiplerin seçimleri ve tayinleri ile ilgilenmek ve mahkemelerin bağımsızlığını sağlamak. Ayrıca, adli zabıta işlerinin düzeni, müfettişler aracılığıyla adli işlerin denetlenmesi, hukuk ilminin yaygınlaştırılması Nezaretinin

⁹⁷ Ekrem Buğra Ekinci, *Tanzimat ve Sonrası Osmanlı Mahkemeleri*, Arı Sanat Yayınları, İstanbul 2004, s.99.

görevleri arasında sayılmıştır. Aynı zamanda Adliye Nezaretine bağlı olarak görev yapan Mezâhib idaresi de ruhani reislerce yapılacak isteklerin başvuru makamı olarak belirlenmiştir⁹⁸.

Adliye Nezaretinde bakanlık yapmış olan Cevdet Paşa, bu teşkilatın kurumsallaşması adına önemli katkılar sağlamışlardır. Özellikle 30.09.1876 tarihinde Adliye Nazırlığı görevine getirilen Cevdet Paşa, Tanzimat Dönemi'ndeki en önemli şahsiyetlerden biri olmasının yanında iyi bir fıkıhçı ve aynı zamanda İslami bilimlerin uzmanı olan bir devlet adamı olarak kabul edilir. Berkes'e göre Cevdet Paşa, *"Çağdaşlaşma tarihinin yürüyüşünü de anlamış olan bu açık düşünlü adam, bizim bugünkü açımıza göre şeriatçılara kıyasla ilerici, sınırsız Batılılaşma (daha doğrusu Farksızlaşma) yanlılarına kıyasla gelenekçi olarak gözüktür."*⁹⁹ Ayrıca Osmanlı Devleti'ndeki önemli devlet adamlarından birisi olan Cevdet Paşa, Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'nin kurulmasında ve kurumsallaşmasında önemli katkılar sunmuştur¹⁰⁰.

1.3.1.2. Adliye Müsteşarlığı

Nazırın en büyük yardımcısı olan müsteşarlık¹⁰¹ makamı önce İngiltere'de ortaya çıkmış, sonradan başka ülkelerde uygulanmaya başlamıştır¹⁰². Osmanlı Devleti'nde de önemli bir makam olarak yer teşkil eden müsteşarın görevi, 1879 Nizamnamesine göre; Adliye Nazırına yardım etmek ve nazır olmadığı zaman kendisine vekâlet etmek şeklinde belirtilmiştir. (1879 Nizamnamesi md. 6)¹⁰³ Adliye müsteşarının görevleri; genel olarak adliye nazırına yardımcı olmak, nazır bulunmadığı vakit kendisine vekâlet etmek, kendi mesuliyeti altında bulunan konular hakkındaki görüşlerini nezarete arz etmektir. (1879 Nizamnamesi md. 6).

⁹⁸ Ceride-i Mehakim, Numara 2, s.9.

⁹⁹ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, 2. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2014, s. 224.

¹⁰⁰ Ali Turan, *Divan-ı Ahkâm-ı Adliye: Kuruluşu, Teşkilat ve İşleyişi*, K.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Kırıkkale 2020, s. 101.

¹⁰¹ Adalet Bakanlığı tarafından 1973 tarihinde yayınlanan eserde, Müsteşarlık şu şekilde açıklanmıştır: *"Müsteşar, Bakan'ın Müşavir ve yardımcısıdır. Bakanlığa ait bütün işleri bakan adına ve ondan alacağı direktif içerisinde yürütür. Müsteşar yardımcıları, bakanlık işlerinin yürütülmesinde müsteşara yardım eder."* *Adalet Bakanlığı 50. Yıl*, Ankara Yarı Açık Cezaevi Matbaası, 1973, s.85.

¹⁰² Erkan Tural, *Osmanlı İmparatorluğu ve Avrupa'da Devlet Sistemi*, 1. Baskı, Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2009, s. 81.

¹⁰³ Ceride-i Mehakim, Numara 2, s.9.

1879 Nizamnamesine göre müsteşarın görevleri bu şekilde sıralanırken, Tuğral'a göre 1911 Nizamnamesinde, *“Müsteşarın görev alanını diğer nezaretlerle kıyaslanmayacak şekilde sınırlamıştı. Örneğin evrak onay işlemlerinde nazırın konumu karşısında tam anlamıyla geri plana atılan müsteşarlık, daha pasif bir pozisyona itilmişti.”*¹⁰⁴

1.3.1.3. Adliye Mektupçuluğu

Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'nin Adliye Nezaretine dönüştürülmesi ile yaşanan bürokrasideki değişimlere paralel olarak başkâtiplik unvanı adliye mektupçuluğuna geçerken, Nezaretin yazı işleri görevi de adliye mektupçuluğuna devredildi¹⁰⁵. 1911 tarihli nizamnamede Kalem-i Mahsus Müdüriyeti olarak isim değişikliğine uğrayan Adliye Mektupçuluğu, özellikle nezarete doğrudan gelen ve nezaretçe resen gönderilen evrakların kaleme alınmasıyla ve bu evrakların korunmasıyla meşguldü. Yazışmalarda herhangi bir eksiklik olması durumunda bunun sorumluluğunu üstlenirlerdi. Bunların yanında Adliye Nezaretine gelen dosyaların durumlarının öğrenilmesi için müracaat edilecek yer Kalem-i Mahsus Müdüriyetiydi¹⁰⁶.

1.3.1.4. Havale Müdürlüğü

1911 tarihli nizamnameden çıkarılan ancak 1879 tarihli Teşkilat Nizamnamesinin 10 ve 11. maddelerinde görevi ayrıntılı olarak gösterilen Havale Müdürlüğünün görevi; Adliye Nezaretine gelen istek ve şikâyet gibi her türlü dilekçeyi ilgili makama göndermektir. Bunu yaparken evrak içeriğini hiçbir şekilde tetkik edemez, yani inceleyip araştırmadan evrakı gerekli yere havale eder. Her iki taraftan birisi davanın hukuk mahkemesinde, diğeri ticaret mahkemesinde görülmesini isterse, Havale Müdürlüğü, dilekçeyi nasıl isteniyorsa o şekil havale etmekle görevlidir. Havale müdürünün bir yardımcısı olup emrinde yeteri kadar kâtip bulunmaktadır. Müdür bulunmadığı durumlarda idareye yardımcısı vekâlet eder. Müdüriyette görevli kâtipler

¹⁰⁴ Erkan Tural, “II. Meşrutiyet Dönemi’nde Adliye ve Mezâhip Nezareti’nde Bürokratik Reform”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C, 57, (2008), s. 242.

¹⁰⁵ Ali Turan, *Divan-ı Ahkâm-ı Adliye: Kuruluşu, Teşkilat ve İşleyişi*, K.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Kırıkkale 2020, s. 136.

¹⁰⁶ Erkan Tural, *Osmanlı İmparatorluğu ve Avrupa’da Devlet Sistemi*, 1. Baskı, Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2009, s. 236-237

üç sınıfa ayrılmak üzere yapılan sınav neticesinde Adliye Nezareti tarafından tayin olunur. (1879 Nizamnamesi md. 10-11)¹⁰⁷.

1.3.1.5.Umur-u Cezaiye Müdürlüğü

Adliye Nezareti bünyesindeki görevli bu önemli şube, 1879 Nizamnamesine göre bir mümeyyizin idaresinde olmak üzere bir kalemden oluşmaktaydı. Yine istatistik¹⁰⁸ mümeyyiz ve kâtip de onun refakatindeydi. Üç sınıfa ayrılan müdürlük personeli, yapılan sınav neticesinde Adliye Nezareti tarafından atanarak göreve başladılar. Nizamnameye göre müdürlüğün vazifesi; Adliye Nezareti'nden havale edilen ceza işlerine dair dilekçe, bildiri ve diğer evrakları inceledikten sonra cevaplandırmak, istatistik cetvellerini hazırlayarak her sene sonunda yayınlamaktı. (1879 Nizamnamesi md. 12)¹⁰⁹ 1911 tarihli ikinci teşkilat nizamnamesinde müdürlüğün görev alanı biraz daha genişletilmiştir. Buna göre müdüriyet mesuliyetine, diğer devletlerle yapılan yazışmaları yapmak, cezaevlerinin ıslahı ve denetlenmesi görevini yerine getirmek, mahkûmların sicil kayıtlarını tutmak gibi görevler de eklenmiştir. (1911 Nizamnamesi md.4)¹¹⁰ Tural, Nezaret bünyesindeki Umur-u Cezaiye ve Umur-u Hukukiye Müdürlüklülerinin önemi ve görevleri hakkında şu değerlendirmeyi yapmaktadır. Her iki kurum da “Adliye nazırlarının hukuk müşavirleri gibi hizmet vermekteydiler. Kaleme alınacak kanunların düzenlenmesi ve yenilenmesi bunlarla ilgili gerekçelerin belirlenmesi gibi kararlar bu iki ofisin esas görevleri arasındaydı.”¹¹¹.

1.3.1.6. Umur-u Hukukiye Müdürlüğü

1879 tarihli nizamnameye göre Umur-u Hukukiye Müdürlüğünün maiyetinde bir mümeyyizin idaresinde olmak üzere bir kalem mevcut olup bünyesinde çalışan memurlar da Adliye Nezareti tarafından yapılan sınav sonucu belirlenir ve memurların

¹⁰⁷ Ceride-i Mehakim, Numara 2, s10-11.

¹⁰⁸ Adliye teşkilatının 1879 tarihli nizamnamesinde istatistik işleri Umur-u Cezaiye Müdürlüğü sorumluluğundayken, Teşkilatın 1911 tarihli nizamnamesinde bu görev yeni kurulan bir müdürlük olan İhsaiyyat ve Müdevvenat-ı Kanuniye Müdüriyetine tevdi edildi. Bu müdüriyetin başına ise dönemin önemli hukukçuları arasında gösterilen Sarkiz Karakoç Efendi atandı. Fatmagül Demirel, *Adliye Nezareti Kuruluşu ve Faaliyetleri (1876-1914)*, 2. Baskı Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010, s.75.

¹⁰⁹ Ceride-i Mehakim, Numara 2, s-11.

¹¹⁰ Ceride-i Adliye, Numara 39 s, 2012.

¹¹¹ Erkan Tural, *Osmanlı İmparatorluğu ve Avrupa'da Devlet Sistemi*, 1. Baskı, Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2009, s.237.

ataması yapıldı. Umur-u Hukukiye Müdürlüğünün görevleri, öncelikle kanunların hukuka uygunluğunun incelenmesidir. Mahkemelere verilen dilekçelerin incelenmesi, Nezaretten gönderilen evraklar hakkında görüş bildirerek bunları kayıt altına almaktır. (1879 Nizamnamesi md. 13)¹¹² Umur-u Hukukiye Müdürlüğün diğer görevleri hukuk ve ticaret işleri ile ilgili istek ve dilekçeleri cevaplandırarak, bu hususlarda diğer ülkelerle ilişkileri tanzim eden, dava vekillerine çalışma izni veren, baroyla irtibatı sağlayan idari yapıydı¹¹³. Ayrıca Umur-u Hukukiye Müdürlüğünü hakkında ikinci teşkilat nizamnamesinde bir değişiklik olmamıştır.

1.3.1.7.Sicil-i Memurin Müdürlüğü

1879 tarihli nizamnameye göre, Sicil-i Memurin Müdürlüğünün görevleri öncelikle memurların sicil kayıtlarını düzenlemek, memurlardan görevlerinden ihraç edilecek olanları veya memurların görev yerlerinin değiştirilmesi, haklarında şikâyet olması durumunda gerekli değerlendirmenin yapılması gibi konuları karara bağlamak ve bütün bu işlemleri özel defterlerine kaydetmek olarak belirlenmiştir. İkinci olarak mevcut mahkemelere isim, derece verilmesi durumunda bu işlemlerin kaydını gerçekleştirmek ve kurulacak olan yeni mahkemelerin işlemleri için gerekli olan yazışmaları yapmaktır. Sicil memurlarının bünyesinde bir mümeyyizin idaresinde olmak üzere bir kalem vardı. Bu kalemin memurları ise üç sınıfa ayrılmak üzere nezaret tarafından yapılan sınav neticesinde atamaları yapıldı. (1879 Nizamnamesi md.14)¹¹⁴ 1911 tarihli nizamnamede Sicil Müdüriyeti olarak ismi değiştirilen müdüriyetin görevlerinde de birtakım değişiklikler olmuştur. Adı geçen nizamnameye göre bu görevler: Adliye Nezaretine bağlı bazı komisyon ve encümenlerin yazı işleri, memurların terfi ve izin işlemlerini yürütmektir. (1911 Nizamnamesi md.6)¹¹⁵.

¹¹² Ceride-i Mehakim, Numara 2, s-11.

¹¹³ Ekrem Buğra Ekinci, *Tanzimat ve Sonrası Osmanlı Mahkemeleri*, Arı Sanat Yayınları, İstanbul 2004, s.110.

¹¹⁴ Ceride-i Mehakim, Numara 2, s-11-12.

¹¹⁵ Ceride-i Adliye, Numara 39 s, 2014.

1.3.1.8.Mezâhib Müdürlüğü

Osmanlı Devleti'nde azınlıkların uluslararası sorun haline gelmesiyle ilk olarak Hariciye Nezareti bünyesinde kurulan Mezahib-i Gayrimüslim Dairesi¹¹⁶ 26 Aralık 1877 (20 Zilhicce 1294) tarihinde Adliye Nezaretine devredilmesiyle birlikte gayrimüslim cemaat liderleri, sorunlarının halledilmesi için Adliye Nezaretine başvurdular¹¹⁷. 1879 tarihli nizamnameye göre üç sınıfa ayrılan müdürlüğün memurları, Adliye Nezaretince yapılan sınavla seçildikten sonra atamaları gerçekleştirilirdi. Mezâhib Müdürlüğünün vazifesi ise patrikhane, hahamhane gibi gayrimüslim mezheplerin sorunlarının giderilmesi için Adliye Nezaretine müracaat etmeleri halinde, nezaretçe uygun bulunan taleplerin karşılanması olarak belirlenmiştir. Yine Devletçe resmen tanınan mezhep liderlerine doğrudan veya cevaben yazılan ve illere gönderilen yazılar Mezâhib kalemine yazdırılırdı. (1879 Nizamnamesi md. 15)¹¹⁸ 1911 tarihli nizamnamede müdüriyetin görevleri hakkında herhangi bir değişiklik olmamıştır.

1.3.1.9.Evrak Müdürlüğü

1879 tarihli nizamnameye göre, Evrak Müdürlüğünün maiyetinde bir kalem mevcut olup bünyesinde çalışan memurlar da Adliye Nezareti tarafından yapılan sınav sonucu belirlenir ve memurların ataması yapılırdı. Evrak Müdürlüğünün vazifesi, Adliye Nezaretine gelen ve nezaretten gönderilen bütün evrakları özel defterlerine kaydetmektir. Müdürlük, Adliye Nazırı ve müsteşarı tarafından belirlenen esaslara göre görevini yerine getirirken başlıca diğer görevleri ise, kendisinden bilgi belge talebi bulunulursa ilgili kayıtlardan bunları çıkarmak ve gerekli yerlere göndermektir. Aynı zamanda müdürlük evrakların saklanıp korunmasından da sorumluydu. Müdürlük der saadet ve vilayet hâkimliklerinden gelen bilgileri kayıt altına aldıktan sonra temyiz mahkemesine sunulmak üzere başmüddeiumumiye¹¹⁹ sunardı. Yine ceza ve hukuk işleri tarafından gelen yazılara verilecek cevaplar gereken sürede verilmez ise, işleri

¹¹⁶ İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, 1. Baskı, Cedit Neşriyat, Ankara, 2008, s. 409. Ortaylı, ayrıca aynı eserinde 487. sayfasında Mezahib Dairesinin görevinin gayrimüslim cemaatlerin devletle ilişkilerini yürütmek, kilise, okul yapım ve tamir işleri ile uğraşmak olduğunu da belirtir.

¹¹⁷ Fatmagül Demirel, *Adliye Nezareti Kuruluşu ve Faaliyetleri (1876-1914)*, 2. Baskı Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010, s.65.

¹¹⁸ 1879 tarihli nizamname Ceride-i Mehakim, Numara 2, s.11.

¹¹⁹ Türk Hukuk Lügatine göre günümüzdeki karşılığıyla savcı anlamını taşıyan “müddeiumumilik 5 Haziran 1295 Tarihli Mehakim-i Nizamiye Teşkilatı Kanunu (56,57), ile ihdas Hâkimler Kanununun 18. Maddesiyle de yargıçlıktan ayrı bir meslek olduğu tasrih edilmiştir.” *Türk Hukuk Lügati*, 3. Baskı, Türk Hukuk Kurumu, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1991, s.252.

geciktiren memurlar hakkında gerekli hukuki yaptırımlara başvurulurdu. (1879 Nizamnamesi md. 16)¹²⁰ 1911 tarihli nizamnamede müdüriyetin görevleri hakkında herhangi bir değişiklik olmamıştır.

1.3.1.10.Muhasebe Müdüriyeti

1879 tarihli nizamnameye göre, Muhasebe Müdürlüğü bir kalem ve vezneden ibaret olup müdürlüğün himayesinde çalışan memurlar üç sınıfa ayrılır ve bizzat nezaret tarafından yapılan sınav neticesinde seçilerek tayin edilirlerdi. Müdürlüğün görevleri ise nezaretin mali işlerini yürütmek, var olan aksaklıkları belirleyerek bu aksaklıkların giderilmesi için gerekli düzenlemeleri yapmak ve müdürlüğe ait olan özel defterlere kaydetmektir. Yine nezaret bünyesinde bulunan memur maaşlarını düzenlemek müdürlüğün görevleri arasındaydı. Bu masraflar dışındaki harcamalarda Encümen-i İdare-i Adliyenin oluru alınmadan bir akçe dahi para harcayamaz ve yapılan harcama istatistiklerini her ay sonunda harcama cetveli tanzim ederek nezarete sunardı. Her sene sonunda oluşan mali tablo detaylı bir şekilde hazırlanarak bir sonraki senenin planlaması yapılır ve veriler genel muhasebe defterine işlendikten sonra tanzim edilen evraklar Maliye Nezaretine gönderilmek üzere Adliye Nezaretine teslim edilirdi. Mahkemelere ve farklı dairelere ait hesap işleri her ayın ve senenin sonunda incelenerek memurlarca suiistimal edilebilecek durumlara karşı gerekli incelemeler yapılır ve gelir ve giderler kayda alınırdı. Aynı zamanda Muhasebe Müdürlüğü nezaretin bilgisi dâhilinde olsa dahi kanunsuz uygulama ve harcamalardan da sorumluydu. (1879 Nizamnamesi md. 17)¹²¹ 1911 tarihli nizamnamede müdüriyetin görevleri hakkında herhangi bir değişikliğe gidilmemiştir.

1.3.2.Adliye Nezareti'ne Bağlı Komisyonlar

Adliye Nezareti merkez teşkilatı, “*Encümen-i Islahât-ı Adliyye, Encümen-i İntihâb, İntihab Komisyonu, Encümen-i İdâre, Kalem-i Mahsus Encümeni, Encümen-i İnzibât*”¹²² olmak üzere altı encümenden oluşan bir yapıya sahipti. Bunlardan Encümen-i İntihâb-ı Memûrin-i Adliye Komisyonu, bizzat padişah tarafından görevlendirilen mahkeme başkanları gibi üst düzey memurların seçim işleri ile

¹²⁰ Ceride-i Mehakim, Numara 2, s.12.

¹²¹ Ceride-i Mehakim, Numara 2, s.16.

¹²² Hulusi Yavuz, *Adliye Nezareti*, TDV İslam Ansiklopedisi, C. I. İstanbul 1998, s. 390.

görevliydi. Teşkilât-ı Mehâkim Kanununun kırk altıncı maddesinde belirtildiği üzere adı geçen encümen Adliye Nazırı, Adliye Müsteşarı, Mahkeme-i Temyiz veya İstinaf rüesası ile Mahkeme-i Mezkûre dairelerinden katılan birer üyeden teşekkül ediyordu¹²³. Adliye İntihap Komisyonu ise kâtip, mukavelât muharrirleri (noterlik), icra memuru gibi mertebe-i evvel memurların seçim işleri ile ilgilenirdi¹²⁴. 1911 tarihli teşkilat nizamnamesiyle kaldırılan Encümen-i Adliye¹²⁵ isimli komisyona gelince, 1879 tarihli nizamnamede belirtildiği üzere, Mahkeme-i Temyiz ve Mahkeme-i İstinaf reisleri ile 5 azadan oluşmaktadır. Görevi ise; kanunlar ve mevcut düzendeki kurallar ile hâl olunacak meselelere dair Adliye Nezaretine bağlı olan mahkeme ve dairelerden nezarete vuku bulacak müracaat üzerine, o meseleleri tetkik ile gelir ve giderlerini nezarete bildirmekten ibarettir. Yine Encümen-i Adliye, hukuk kanunlarında Adliye Nezaretinin danışma makamında olup reyleri mahkemelerin hükmü ve kararlarının kuvvet ve tesirlerine haiz değildir ve verdiği reylerden dolayı mesul olamaz. Komisyon maiyetinde nezaretten yeteri kadar kâtip bulundurulur. (1879 Nizamnamesi md.8.)¹²⁶ 1879 tarihli nizamnameye göre oluşturulan Encümen-İdare-i Adliye Komisyonu, Adliye mektupçusu, Muhasebeci, Umur-u Cezaiye, Umur-u Hukukiye, sicil memurları ve evrak müdürlüklerinden oluşmaktaydı. Görevi ise Adliye Nezaretine bağlı tüm dairelerce yapılan alım satım işleri, alınacak güvenlik tedbirleri gibi konularda lüzum görülen harcamaları kontrol etmek, muhasebeden gönderilen cetvel ve defterlerin kontrollerini yapmak, Nezaretçe yapılması istenen özellikle mali konulardaki harcamaları müzakere ederek onay vermektir. Encümen-İdare-i Adliye'nin bünyesinde yeteri kadar kâtip bulundurulur ve Adliye Nezaretinden bir görevli bunlardan sorumludur. (1879 Nizamnamesi md.9)¹²⁷

1911 tarihli nizamnameye göre Encümen-İdare-i Adliye, Kalem-i Mahsus Başkanlığı'nda Sicil, Muhasebe, Müdevvenat ve Evrak Müdürlerinden oluşmaktaydı.

¹²³ A. Recai Seçkin, *Yargıtay Tarihçesi Kuruluş ve İşleyişi*, Adalet Bakanlığı Yayınları, Ankara 1967, s. 232.

¹²⁴ Fatmagül Demirel, *Adliye Nezareti Kuruluşu ve Faaliyetleri (1876-1914)*, 2. Baskı Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010, s.79.

¹²⁵ Hukuk Sözlüğüne göre Adliye Encümeni, Mahkemelere bağlı başyazman (başkâtip, yazı işleri müdürü), yazman ve diğer görevlilerin atama ve yükseltme işlemlerini yapan ve ağır ceza mahkemelerinin bulunduğu yerlerde, en kıdemli yargıcın başkanlığında en çok beş kişiden oluşan kuruldur. Ejder Yılmaz, *Hukuk Sözlüğü*, Yetkin Hukuk Yayınları, Ankara 1996, s.29.

¹²⁶ Ceride-i Mehakim, Numara 2, s10.

¹²⁷ Ceride-i Mehakim, Numara 2, s10-11.

Encümenin görevleri ise; Nezaretin bütün inşaat işleri, tamirat işleri ve her türlü alım-satım işlerinin yürütülmesi ve idare edilmesi. Muhasebe müdüriyetinden gelen harcama kayıtlarının denetlenmesi, hizmetli, mübaşir ve temizlikçi gibi personelin belirlenerek görevlendirilmesi idi. (1911 Nizamnamesi md. 15)¹²⁸ Adliye Nezaretinin 1911 tarihinde yayımlanan nizamnamesi ile kurulan Encümen-i İnzibat, Adliye Müsteşarının başkanlık ettiği Umur-u Cezaiye, Umur-u Hukukiye, Sicil Müdürlüğü ve Kalem-i Mahsus Müdürlüğünden oluşturulan bir heyet tarafından görev yapmaktadır. Ayrıca Adliye Nezareti bünyesinde görevli memurların görevleri nedeniyle işlediği suçların cezalarının nasıl verileceği hususunda görevli mercii konumundaydı¹²⁹.

1.3.3. Adliye Mensuplarının İntihap Tayin ve Özlük Hakları

Sultan II. Mahmut zamanında kurumların iş yükünün artması ve artık iş göremez hale gelmeleri nedeniyle nezaretler oluşturulmuştu. Ayrıca memurlar hakkında yapılan düzenlemeler ile yolsuzluk yapmalarının önüne geçmek için düzenli olarak maaş alma uygulamasına geçilmişti. II. Abdülhamid Dönemi'nde ise parlamenter sisteme geçilmesiyle birlikte memurların özlük hakları anayasada garanti altına alınmış, işe yerleştirilmelerinde, daha çok açılan okullardan mezun olan memurların tercih edilmesiyle birlikte daha nitelikli personel görev yapmaya başlamıştır¹³⁰. Nitekim Kanun-i Esasi'nin 19. maddesi "*Devlet memuriyetinde umum tebaa ehliyet ve kabiliyetlerine göre münasip olan memuriyetlere kabul olunurlar.*"¹³¹ Bu durumu açıkça işaret etmektedir.

Kanun-i Esasi ile memurların seçim ve tayinlerini gerçekleştirme mesuliyeti nezaretlere verilmişti. Bu sebepten dolayı nezaretlerde encümenler oluşturuldu. Bizzat Padişah tarafından görevlendirilen mahkeme reisleri ve İstanbul mahkeme azalarının atama işlemleri ile görevli olan "*Encümen-i İntihâb-ı Memurîn-i Adliyye*" Adliye Nezaretine bağlı olarak görevini ifa ederdi. Bu encümen Adliye Nazırı, müsteşar, temyiz

¹²⁸ Ceride-i Adliye, Numara 39 s, 2012.

¹²⁹ 1911 Tarihli Nizamname madde 31.

¹³⁰ Harun Çoban, *Osmanlı Devleti Sivil Bürokrasisinde Suç ve Ceza (1892-1900)*, S.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Sakarya 2020, s.15.

¹³¹ <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1876-k%C3%A2n%C3%BBn-i-es%C3%A2s%C3%AE/> (Erişim Tarihi: 02.09.2021).

mahkemesi veya istinaf mahkemesi reisi, temyiz mahkemesi dairelerinden katılan birer üyeden oluşurdu¹³².

1876 tarihli Kanun-i Esasi ile Devletin genel yapısı, kurumları ve kurumlar arası ilişkiler, vatandaşların ve çalışanların hak ve özgürlükleri kanun güvencesine alınmıştı. Aynı zamanda bu anayasada yargı gücünün bağımsız olduğu ve hâkimlerin işlerine son verilemeyeceği de belirtilmişti¹³³.

Adliye Nezaretine bağlı olarak görev yapan nizamiye mahkemelerinin şekillendiği kanunun bir kısmını Seçkin, “*Meclis-i Mebusanın İctimaında Kanuniyeti Teklif Olunmak Üzere Mehâkim-i Nizamiyenin Teşkilat-ı Kanuni Muvakkatidir.*” başlığıyla eserinde sunmuştur. 1879 tarihli Teşkilât-ı Mehâkim Kanunu olarak da adlandırılan bu kanunun Mukaddeme bölümünün birinci maddesine göre mahkemeler ceza ve hukuk mahkemeleri olarak ikiye ayrılmıştır. Bu mahkemelerin de bidayet ve istinaf olarak iki dereceye ayrıldığı, yine bu mahkemelerin üzerinde ise Mahkeme-i Temyiz olduğu belirtilmiştir¹³⁴. Bu mahkemelerde mahkeme reisi olma şartları da yine Teşkilatı Mehakim Kanununun kırk üç ve kırk dördüncü maddelerinde açıklanmıştır. Buna göre;

“Lâakal 30 yaşında olup da dört sene bidayet mahkemesinde azalık etmiş olanlar, bidayet mahkemesi riyasetine veya istinaf mahkemesi azalığına tayin olunabileceği gibi istinaf mahkemesi riyasetiyle Mahkeme-i Temyiz azalığına tayin olunabilmek için dahi ekal kırk yaşında bulunmak ve bidayet mahkemesi riyaseti ile istinaf azalığında veya bu memuriyetlerin ikisinde dört sene müddet bulunmuş olmak lazımdır. Mahkeme-i Temyiz reisleri Mahkeme-i Temyiz azasından veya istinaf reislerinden intihap olunur. Bu mahkemelerde hizmeti mesbuk olup da hâkimliğin gayri sair memuriyetlere nakledilmiş olanlardan kırk üçüncü maddede muharrer

¹³² Ekrem Buğra Ekinci, *Osmanlı Mahkemeleri (Tanzimat ve Sonrası)*, M.Ü. Hukuk Fakültesi, Hukuk Tarihi ve İslam Hukuk Kürsüsü, İstanbul 2010, s. 110.

¹³³ Gülnihal Bozkurt, *Batı Hukukunun Türkiye’de Benimsenmesi, Osmanlı Devletinden Türkiye Cumhuriyeti’ne Resepsiyon Süreci (1839-1939)*, TTK Yayınları, Ankara 1996, s.70.

¹³⁴ A. Recai Seçkin, *Yargıtay Tarihçesi Kuruluş ve İşleyişi*, Adalet Bakanlığı Yayınları, Ankara 1967. s.250.

evsaf-ı cami bulunanların dahi zirde gösterilen silsile-i hükkâm derecatına tevfikân reis ve aza nasbı caizdir.”¹³⁵

Görüldüğü gibi Adliye Nezareti bünyesindeki bidayet mahkemelerinde reis olabilmek için otuz yaşını doldurup dört yıl bidayet mahkemesinde azalık yapmak gerekmektedir. Ayrıca istinaf mahkemesi başkanlığı için kırk yaşında bulunmak şartı getirilmiştir. Belirtilen şartların dışında ayrıca bidayet mahkemesi başkanlığı ve istinaf azalığında veya bu görevlerin her ikisinde de dört sene hizmeti bulunmak şartı sunulmuştur. Mahkeme reisleri, üyeleri ve stajyerler sayılan şartlar çerçevesinde Adliye Nezaretinin takriri üzerine padişah tarafından tayin edilirdi. Adliye Nezaretine bağlı diğer memurlar doğrudan Adliye Nezaretince tayin olunurdu. Hâkimlerin üç sınıf kabul edilerek önem ve itibarına göre reis ve üyelerin maaşları tespit edilirdi. Aza mülazımları ve mahkemede görevli olanların maaşları da bu şekilde belirlenirdi. Anayasa gereği, nizamiye mahkemelerinde görevli hâkimler görevden alınamaz; fakat görevi gereğini yerine getiremeyenler Mahkeme-i Temyiz tarafından görevden el çektirilirdi. Ayrıca mahkemelerin bağımsızlığı adına hâkimlere ne sebeple olursa olsun müdahale edilemez; şayet böyle bir durum olursa adliye müfettişleri tarafından yapılan inceleme sonucu, Adliye Nezaretine bildirilirdi. Hâkimlerin teftişi ve hâkimlere ceza verme işlemi Mahkeme-i Temyiz' e aitti¹³⁶.

Teşkilât-ı Mehâkim Kanununun kırk beşinci maddesi gereğince müddeiumumiler (savcılar) görevli oldukları mahkemelerin veya aynı derecedeki diğer bir mahkemenin başkan veya azalığına, müddeiumumi yardımcıları, vilayet mahkemesi azlığına tayin olabilecekleri gibi müfettişler de bulundukları dereceye göre hâkim sınıfına dâhil olabiliyorlardı¹³⁷.

1910'da adliyede görevli personelin maaşları gündeme gelmiştir. Merkezde görevli personelin, taşradaki personelden daha fazla maaş alması adil bulunmamış, bu durumun taşra adliyelerinde çalışan adliye mensuplarını rüşvet ve yolsuzluğa ittiğine dikkat çekilmiştir. Bu sorunların giderilmesi için, 4 Haziran 1911 tarihinde adliye

¹³⁵ Teşkilat-ı Mehâkim Kanunun çalışmamızda kullanılan bölümleri için bkz. Düstur 1. Tertip, C.4, s. 235-250.

¹³⁶ Ekinci, Ekrem Buğra, *Tanzimat ve Sonrası Osmanlı Mahkemeleri*, Arı Sanat Yayınları, İstanbul 2004. s.221-222.

¹³⁷ Teşkilat-ı Mahakim Kanunun md.45.

teşkilatına dair bir nizamname çıkarılmıştır¹³⁸. Nizamname geniş kapsamlı olsa da pratikte, özellikle taşradaki mahkemelerin sorunlarına çözüm getirememiş, bunun sonucunda da yargı adaletin yerine getirilmesinde yetersiz kalmıştır¹³⁹.

Hukuk eğitime gelince, Tanzimat Dönemi'ne kadar Osmanlı'da bir hukuk eğitimi yoktu. Hukuk düzeni şariat temeline dayandırılırken, örfi hukuk da İslam Hukukuna uygun bir şekle büründürülmüştü. Mumcu'nun değerlendirmesine göre; *"Devlet Örgütündeki kurumlar arasında en geri kalmış ve ihtiyaçlara en az ayak uydurabileni eğitim kurumudur."*¹⁴⁰

Osmanlı'da ilk hukuk mektebinin doğuşu, nizamiye mahkemeleri¹⁴¹ için gerekli olan personeli eğitmek ve elemanlara kanun, usul ve yöntemleri öğretmek için 2 Temmuz 1870 tarihinde *"Kavanin ve Nizamat Dershanesi"* adıyla bir eğitim kurumu oluşturulmasıyla gerçekleşmiştir. Böylece hukuk eğitimi için gerekli olan ilk adımını oluşturan bu derslane kısa süreli bir çözüm getirmiş olsa da ihtiyacı karşılamakta yeterli olmadı. Koyuncu'ya göre, *"Hukuk eğitiminin yükseköğrenim seviyesindeki ilk oluşumu, 1874 kurulan "Mekteb-i Hukuk-ı Sultani"dir. 1880 de ise Adliye Nezareti'ne bağlı olarak "Mekteb-i Hukuk-ı Şahane" açıldı."*¹⁴² Binası, Adliye Nezaretinin bahçesine inşa edilen bu okul, çeşitli aşamalardan geçerek bugün mevcut olan İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesinin temelini oluşturmuştur¹⁴³. Yürük'e göre, *"Hukuk mektebi uzun bir dönem Darülfünundan bağımsız olarak eğitime devam etmiş ve nihayet 1909 yılında Darülfünuna bağlanmıştır."*¹⁴⁴ Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde ise Hukuk Mektebinin en önemli ve de en son değişikliği, 11 Ekim 1919 tarihinde kabul

¹³⁸ Bahse konu nizamname için bkz. Düstur, 2. Tertip, Cilt 3, 467-479.

¹³⁹ Erciment Sarıay, "Tanin Gazetesi Muhabiri Ahmet Şerif Bey'in Osmanlı Mahkemelerine Dair Gözlemleri (1909-1913)", *ASES Dergisi*, Cilt 3, (2019), s. 282.

¹⁴⁰ Ahmet Mumcu, *Ankara Adliye Hukuk Mektebinden Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ne (1925-1975)*, A.Ü. Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1977, s.2.

¹⁴¹ Nizamiye mahkemelerinde görevli hâkimler için 1869 yılında lise seviyesinde teşkilatlandırılan hukuk okulu, 1880 senesinde fakülte düzeyine yükseltildi. Böylece Müslümanların eğitim gördüğü medreselerde eğitim alamayan hukuk bilgisinden yoksun cahil gayrimüslimlerin nizamî mahkemelere üye olmalarının önüne geçilmek istendi. Ekrem Buğra Ekinci, "Tanzimat Dönemi Osmanlı Mahkemeleri", *Yeni Türkiye Dergisi*, Sayı 31, (2000), s. 772.

¹⁴² Nuran Koyuncu, "Hukuk Mektebinin Doğuşu", *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Sayı:13, (2012), s. 168.

¹⁴³ Ahmet Mumcu, *Ankara Adliye Hukuk Mektebinden Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ne (1925-1975)*, A.Ü. Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1977, s.10.

¹⁴⁴ Hüseyin Yürük, "Osmanlı Devleti'nde Adalet Sistemi ve Teşkilatı İçinde Bir Örnek Şahsiyet Adliye Nazırı Abdurrahman Nureddin Paşa", *Adalet Dergisi*, Sayı: 65, (2020), s. 642.

edilen Darülfünun-i Osmanlı Nizamnamesi¹⁴⁵ ile tüzel kişilik kazandırılmış olmasıdır. Bu nizamname ile bahse konu bu okul, Türkiye’de ilmi özerkliğe kavuşturulan ilk üniversite olmuştur¹⁴⁶.

Yine Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinde İstanbul’da bulunan hukuk mektebine benzer olarak Selanik, Bağdat ve Konya’da olmak üzere üç adet daha hukuk mektebi açıldı. Balkan Savaşı sonunda Selanik elden çıkınca hukuk mektebi de Beyrut’a taşınmak zorunda kaldı. 1. Dünya Savaşı sonunda ise bu mektepler kapatıldı¹⁴⁷.

Hukuk mektebini bitirip yapılan sınav neticesinde başarılı olan mezunlar, istinaf mahkemesi bünyesinde iki sene mülâzım olarak staj yaptıktan sonra nizamiye mahkemeleri bünyesinde hâkim olarak göreve başlarlardı. Fakat merkezde bulunan hukuk mektebi mezun sayısının yetersiz oluşu nedeniyle, mahkemelerde görev yapacak hâkim bulmak neredeyse imkânsız hale gelmiştir. Bu nedenle mevcut kadılar veya medrese mezunu olup hukukçu olanlar da aranır hale gelmişlerdir. Ekinci’ye göre, “*Eleman azlığı, nizamî mahkemelere medrese mezunlarının veya kadıların hâkim olarak tayinlerini zarurî kılmıştır. Bidayet ve istinaf mahkemeleriyle Mahkeme-i Temyiz hukuk dairesine başkan olarak, genellikle ulemadan kimseler getirilmiştir.*”¹⁴⁸

1.4. Tanzimat ve Sonrası Dönemde Mahkemeler

Osmanlı Devleti’nde Tanzimat Dönemi’yle başlayan modernleşme sürecinden etkilenen kurumlardan bir tanesi de adliye teşkilatı olmuştur. Tanzimat Dönemi öncesinde adliye teşkilatına bakıldığında cemaat ve konsolosluk mahkemelerinin haricinde sadece kadı mahkemelerinin var olduğu görülür. Daha sonra ise oluşturulan diğer adli yapılarla beraber bunların şer’iye mahkemeleri şeklinde isimlendirilerek daha

¹⁴⁵ Şimşirgil ve Ekinci, Cevdet Paşa’nın gayretleriyle 1880 yılında tekrar açılan hukuk mektebinin, 1900 yılında da Darülfünuna bağlandığını belirtir. Ahmet Şimşirgil, Ekrem Buğra Ekinci, *Ahmet Cevdet Paşa ve Mecelle*, Ktb Yayınları, İstanbul 2008, s. 28. Ayrıca bahse konu nizamname için bkz. Düstur 2. Tertip, s. 401-409.

¹⁴⁶ Ali Arslan, *Kısrı Döngü Türkiye’de Üniversite ve Siyaset (1869-2004)*, Truva Yayınları, İstanbul 2004, s.65.

¹⁴⁷ Ahmet Mumcu, *Ankara Adliye Hukuk Mektebinden Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi’ne (1925-1975)*, A.Ü. Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1977, s.12.

¹⁴⁸ Ekinci, Ekrem Buğra, *Tanzimat ve Sonrası Osmanlı Mahkemeleri*, Arı Sanat Yayınları, İstanbul, 2004. S.221-226.

kurumsal bir yapıya doğru evirildiği anlaşılmaktadır¹⁴⁹. Bu mahkemelerden şer'îye mahkemeleri, Müslüman halk arasındaki uyuşmazlıklara, cemaat mahkemeleri, gayrimüslim azınlıkların aralarındaki davalara, konsolosluk mahkemeleri ise kapitülasyonlardan faydalanan yabancılar arasındaki uyuşmazlıklara bakmaktaydı¹⁵⁰.

Tanzimat ile birlikte hukuk devleti anlayışı egemen olamaya başlamasıyla hukuksal eşitsizlikler giderilmeye çalışılmıştır. Bunun yanında pozitif hukuk sistemi ve kanunlaştırma kavramı, Osmanlı Devleti'nde tanınmıştır¹⁵¹. Yine Islahat Fermanı, Tanzimat Fermanı gibi anayasal bir özellik barındırmasa da karma mahkemelerin kurulması, mahkemelerde gayrimüslimlerin şahitliğinin kabul edilmesi ve her tanığın kendi dinine göre yemin etmesi gibi düzenlemeler içeriyordu¹⁵². Tanzimat Fermanının ilanından hemen sonra 3 Mayıs 1840 tarihli Ceza Kanunu çıkarılarak Osmanlı Devleti'nde sınırlarında yaşayan halkın tamamına karşı eşitlik ilkesine göre hareket edilmesi ilkesi benimsenmiştir¹⁵³. Devlette buna benzer çıkarılan kanunlar ve yapılan düzenlemeleri yorumlayıp tatbik edecek mahkemeler mevcut olmadığından sadece genel nitelikli tek bir mahkeme olan şer'îye mahkemeleri ile işlemler yürütülüyordu. İslam hukukunda bulunan ilkeleri uygulayan bu mahkemelerin yeni çıkarılan kanunları tamamen yorumlayıp uygulaması da beklenemezdi. Bu sebeple devlet yeni bir adli mekanizmaya ihtiyaç duyuyordu¹⁵⁴. Bu mekanizmanın en önemli müessesesi olan mahkemelerde yaşanan hızlı dönüşüme paralel olarak şer'î mahkemeler ile birlikte ilk önce ticaret, sonra da nizamiye mahkemeleri¹⁵⁵ kurulmuştur. Belirtilen bu

¹⁴⁹ Ahmet Akman, "Tanzimat Sonrası Osmanlı Usûl Hukukundaki Gelişmeler", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 8, (2019), s. 433.

¹⁵⁰ Kemal Saylan, "II. Abdülhamit Döneminde Mahkemelerin Islahına Dair Hazırlanan Layihalar ve İsimsiz Bir Layiha Örneği", *Karadeniz Dergisi*, Sayı: 36, (2016), s. 266.

¹⁵¹ Coşkun Üçok, Ahmet Mumcu, Gülnihal Bozkurt, *Türk Hukuk Tarihi*, 8. Baskı, Savaş Yayınevi, Ankara 1996, s. 305.

¹⁵² Halil İnalcık, Mehmet Seyiddanlıoğlu, *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, 1. Baskı, Phoenix Yayınevi, Ankara 2006. s.399.

¹⁵³ Gülnihal Bozkurt, *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi, Osmanlı Devletinden Türkiye Cumhuriyeti'ne Resepsiyon Süreci (1839-1939)*, TTK Yayınları, Ankara 1996, s.97-98.

¹⁵⁴ Kemal Saylan, age., s. 266-277.

¹⁵⁵ Ticaret mahkemeleri ve nizamiye mahkemelerine çalışmamızın ilerleyen kısımlarında detaylı olarak yer verilmiştir. Ancak burada şunu da ifade etmek gerekir. Nizamiye Mahkemeleri 1865 yılında çıkarılan nizamname ile ticaret mahkemeleri haricinde bütün kazaların merkezinde bir "Deavi Meclisi", bütün sancakların merkezinde biri hukuk, diğeri ceza işlerine bakmak üzere "Meclis-i Temyiz-Hukuk" ve "Meclis-i Cinayet", bu mahkemelerin yükseği olarak da bütün vilayetlerin merkezlerinde bir "Meclis-i Temyiz-i Hukuk" ve "Meclis-i Kebir-i Cinayet" isimleriyle istinaf mahkemeleri kuruldu. Böylece görev alanları sınırlı da olsa "Nizamiye Mahkemeleri" kurulmuş oldu. Kemal Saylan, "II. Abdülhamit Döneminde Mahkemelerin Islahına Dair Hazırlanan Layihalar ve İsimsiz Bir Layiha Örneği", *Karadeniz Dergisi*, Sayı: 36, (2016), s. 267.

mahkemelerin kurulmasıyla, mevcut durumda konsolosluk ve cemaat mahkemeleri¹⁵⁶ ile birlikte karmaşık bir adli yapı ortaya çıkmıştır. Tuğral'a göre, “*Mahkemelerin kurumsal bağlantıları ise mevcut şablonun daha da fazla bulanıklaşmasına yol açmaktaydı. Örneğin Ticaret mahkemeleri, Ticaret Nezareti'ne; Şer'i Mahkemeler, Bab-ı Vâla-yı Fetva'ya (Meşihat) (Şeyhülislamlık) ve Nizamiye Mahkemeleri, bir üst mahkeme olarak hizmet gören Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'ye bağlanmıştı.*”¹⁵⁷ Son olarak da Osmanlı'da Batılılaşma sürecinin şeriat, cemaat ve konsolosluk mahkemelerine de sirayet ettiğini¹⁵⁸ ve dolayısıyla bu durumla birlikte adli sistemin tamamıyla bir dönüşüm geçirerek kurumsallaşma sürecine girdiğini söyleyebiliriz.

II. Abdülhamit zamanında ise, adli teşkilat ile mahkemeler nitelik ve nicelik bakımından yeterli seviyeye gelememiş. Bu konuda Meşrutiyet'in ilanından sonra yapılan düzenlemeler de özellikle ilk yıllarda istenen sonucu verememiştir. Gerek mevcut kadroların tasfiyesi gerekse de mali sıkıntılar sebebiyle yeterli sayıda ve nitelikte personel yetiştirilememiştir¹⁵⁹.

1.4.1. İlk Adliye Reformu Ticaret Mahkemeleri

Sanayi devrimini yaşayan Avrupa'nın ucuz ve bol miktardaki malları, Osmanlı'yı açık bir pazar haline getirmişti. Bununla birlikte Avrupalı tüccarlar Osmanlı ülkesine öncelikle ticari amaçlarla gelseler de birçoğu buralara yerleşmeye başladılar. Bunun sonucunda Osmanlı halkı ile yabancılar konusundaki anlaşmazlıklara bakmak için hukuki bir alt yapı bulunmadığından Devlet, bu işi düzene sokmak zorunda kaldı. Özellikle ticaret davalarında görev alan ve üyeleri arasında yabancıların da yer aldığı yargı meclisleri kurmak mecburiyetinde kalındı. Böylece ilk kez kadı mahkemelerinin

¹⁵⁶ İnalçık, Cemaat mahkemelerinden bahsederken şu ifadeleri kullanmaktadır: “*On dokuzuncu yüzyıldan önceki devirde, kadı mahkemesi bir adli mahkemeden fazla bir şey ifade etmekteydi. Bu mahkeme aynı zamanda ayanın, esnaf kethüdalarının ve mahalle imamlarının avarız vergisi gibi bazı vergilerini yerel halk arasında paylaştırmak, sultana gönderilecek arz ve şikâyetleri kaleme almak veya fiyat tespit etmek gibi çeşitli görevleri yerine getirmek için bir araya geldikleri bir meclisti. Tanzimat Dönemi'nde bu tür cemaat faaliyetleri, daha kapsamlı İdari sorumluluklar içeren taşra meclislerine aktarılacaktır.*” Halil İnalçık, *Osmanlı Tarihinde İslamiyet ve Devlet*, 1. Baskı, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2016, s. 141.

¹⁵⁷ Erkan Tural, “II. Meşrutiyet Dönemi'nde Adliye ve Mezâhip Nezareti'nde Bürokratik Reform”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C, 57, (2008), s.226.

¹⁵⁸ Hüseyin Vehbi İmamoğlu, *19.Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Adliye Teşkilatı Üzerine Batı Etkileri*, Ondokuzmayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Samsun 2009, s. 110.

¹⁵⁹ Erciment Sarıay, “Tanin Gazetesi Muhabiri Ahmet Şerif Bey'in Osmanlı Mahkemelerine Dair Gözlemleri (1909-1913)”, *ASES Dergisi*, Cilt 3, (2019), s.284.

yetkileri sınırlandırılmış ve bu mahkemeler ilerleyen dönemde ticaret meclisi ve sonra da ticaret mahkemesi ismini almıştır¹⁶⁰.

Ticaret Mahkemelerinin temeli 1840 yılında Ticaret Nezaretine bağlı olarak oluşturulan ticaret meclisi¹⁶¹ ile atılmıştır. 1850 yılında çıkarılan Ticaret Kanunnamesine 1860 yılında eklenen zeyl ile ülkenin her yerinde ticaret mahkemeleri oluşturulmaya başlanmıştır¹⁶². 1861 yılında, ticari anlaşmazlıkların ayrı bir yargı örgütü tarafından çözüme kavuşturulması için Ticaret Yargılama Usul Kanunu çıkarılmıştır. Böylece çıkarılan bu Usul Kanunu, 1879 tarihli Hukuk Muhakemeleri Usul Kanunu'nun yayınlanmasına kadar ticaret ve nizamiye mahkemelerinde tatbik edilmiştir¹⁶³. Ticaret mahkemeleri 1876 yılında Ticaret Nezareti bünyesinden çıkarılarak Adliye Nezareti bünyesine alınmıştır¹⁶⁴.

Ticaret Kanunu yapılmadan bir nevi ihtiyaçlar sonucunda oluşturulmak zorunda kalınan ticaret mahkemeleri, zamanla bir düzene sokulmuştur. Ancak bu mahkemelere gerekirse farklı hukuk davalarına da bakma görevi verilmiş, ticaret mahkemesi olmayan yerlerde de hukuk mahkemelerinin ticari davalara bakmaları gibi durumlar mahkemelerde kurumsallaşamama sorununu ortaya çıkmıştır. Bu durum neticesinde mahkemeler alanlarında yeteri kadar uzmanlaşamamışlardır¹⁶⁵.

Adalet Bakanlığınca yayınlanan Adalet Bakanlığı 50. Yıl adlı eserde, Ticaret Kanunu'nun Cumhuriyet Dönemi'ndeki seyri şu şekilde özetlenmektedir:

“Cumhuriyet'in ilanından sonra, diğer alanlarda olduğu gibi mevzuat alanında girişilen devrimler meyanında o zamana kadar dağınık esastan yoksun ve çağdaş ticaret anlayışıyla bağdaşmaz nitelikte bulunan ticarete ilişkin hükümlerin birleştirilerek bir “Ticaret Kanunu” külliyesi altında toplanmasına çalışılmıştır. Bu

¹⁶⁰ Ekrem Buğra Ekinci, “Osmanlı Devleti'nde Mahkemeler ve Kadılık Müessesesi Literatürü”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 3, Sayı 5, (2005), s. 420.

¹⁶¹ Osmanlı Devleti'nde şer'î kurallara göre yapılan yargılama usulünden ilk sapma ticaret hukukunda ortaya çıkmış, Ticaret meclislerinde uygulanmak üzere yeni kanunlar ve kaideler aranmaya başlamıştır. Halil Cin, Ahmet Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi*, Cilt 1, Timaş Yayınları, İstanbul 1990. s. 431.

¹⁶² M. Akif Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, 9. Baskı, Beta Yayıncılık, İstanbul 2012, s.425.

¹⁶³ Coşkun Üçok, Ahmet Mumcu, Gülnihal Bozkurt, *Türk Hukuk Tarihi*, 8. Baskı, Savaş Yayınevi, Ankara 1996, s. 284.

¹⁶⁴ Ahmet Şimşirgil, Ekrem Buğra Ekinci, *Ahmet Cevdet Paşa ve Mecelle*, Ktb Yayınları, İstanbul 2008, s. 26. Konuyla ilgili olarak ayrıca bkz. 1876 Anayasası md. 81-89.

¹⁶⁵ Gülnihal Bozkurt, *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi, Osmanlı Devletinden Türkiye Cumhuriyeti'ne Resepsiyon Süreci (1839-1939)*, TTK Yayınları, Ankara 1996, s.159.

konu ile ilgili olarak kurulan komisyon, o zaman yürürlükte bulunan teamül ve hükümleri tedvin etmiş ve “*alelittlak ticaret*”e müteallik kitabı hazırlanmıştır. Bu kitap yukarıda belirtilen ad altında birinci kitap olarak 1926 yılında yürürlüğe girmiştir. Ticaret Kanununun Sureti Tatbiki Hakkında Kanun da aynı yıl kabul edilerek yürürlüğe girmiştir. Daha sonra Alman mevzuatından iktibas edilen Ticaret Kanunu, ikinci kitap olarak hazırlanmış ve 1929 yılında yürürlüğe girmiştir.”¹⁶⁶

1.4.2. Nizamiye Mahkemeleri

Tanzimat’tan sonra batı kaynaklı kanunlar esas alınarak oluşturulmaya çalışılan kanunlaştırma hareketlerinin ortaya çıkardığı ihtiyaç nedeniyle, mevcut şer’i mahkemeler dışında, diğer mahkemelerde oluşturulmuştur¹⁶⁷. Bu mahkemelerden birisi olan nizamiye mahkemeleri “*nizamname*” ile kurulmuş olduğundan Tanzimat Döneminin başlangıcından itibaren ortaya çıkan ve yargısal işlevlerde bulunan bütün meclisler veya mahkemeler nizamiye mahkemeleri olarak isimlendirilmiştir¹⁶⁸. Nizamiye Mahkemelerine ilk olarak 1840 yılında İstanbul’da ve 1847 yılında da taşrada kurulmuştur. Ceza ve hukuk davalarına bakan ilk hukuk mahkemeleri 1864 yılında Tuna vilayetinde ve sonra da taşrada kurulmuştur¹⁶⁹.

1864 yılında Vilâyet Nizamnamesi ile vilayet, sancak ve kaza esas alınmak suretiyle oluşturulan ve nizamiye mahkemeleri ile hukuk sistemindeki var olan yetki karmaşası önlenememiştir. Bu nizamname ile idari ve adli işler ayrılmış, taşrada bulunan meclislerinin de adli görevleri Fransız örneğine uygun olarak kurulan nizamiye mahkemelerine verilmiştir. Diğer taraftan bu mahkemeler ceza davaları ile birlikte bazı davalara da bakmakla görevlendirilmişlerdir. Köy ve nahiyelerde ihtiyar heyetleri sulh derecesinde görevli, bidayet, istinaf ve temyiz mahkemeleri şeklinde oluşturulacaktı. Bununla birlikte Müslüman ve gayrimüslimlerden teşkil edilen bu mahkemelerde hem gayrimüslimlerin hem de Müslümanların davalarının görülüyor olması, nizamiye mahkemeleri ve şer’iye mahkemeleri arasında görev ve yetki uyumsuzlukları doğurmuş

¹⁶⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. *Adalet Bakanlığı 50. Yıl*, Ankara Yarı Açık Cezaevi Matbaası, 1973, s.49.

¹⁶⁷ Ahmet Akman, “Tanzimat Sonrası Osmanlı Usûl Hukukundaki Gelişmeler”, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 8, (2019), s. 434.

¹⁶⁸ Hasret Çelik Ak, *Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye’nin Hukuki ve Siyasi Yetkileri (1838-1868)*, İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi), İstanbul 2016, s. 83.

¹⁶⁹ *Adalet Bakanlığı 50. Yıl*, Ankara Yarı Açık Cezaevi Matbaası, 1973, s.96.

ve bu durum Cumhuriyet Dönemi'ne kadar da devam etmiştir¹⁷⁰. Örnek olarak cinayet suçlamasıyla nizamiye mahkemesinde yargılanan ve bu davadan ceza almayan bir şahıs, vefat eden şahsın yakınlarının isteğiyle davaya şer'iyye mahkemesi bakmış ve şahsı idama mahkûm etmiştir¹⁷¹.

Osmanlı'da şer'iye mahkemeleri Müslümanların evlenme, boşanma, miras gibi şahsi dâvalarına bakarken gayrimüslim vatandaşlar için de bu tür davalara eş değer patrikhane ve hahamhanelerdeki ruhani mahkemeler bakardı. Bu davaların dışında yer alan tüm davalara da nizamiye mahkemeleri bakardı¹⁷². Nizamiye mahkemeleri biri başkan olmak üzere iki üyeden oluşur, genelde başkan kadı, üyelerden biri de gayrimüslim olurdu. Pratikte bütün adli iş ve işlemleri hukukçu kimliğiyle başkan yürütürdü, bunun nedeni ise üyelerin genellikle hukuk bilgisinin az olması, hatta okuma yazması olmayanların üye olarak görev yapmasıydı¹⁷³.

1 Nisan 1868 tarihli Divân-ı Ahkâm-ı Adliye Nizamname-i Esasisi ile de nizamiye mahkemeleri dört dereceye ayrıldı. Bunlardan ilki kazalarda Deva-i Meclisleri, ikincisi livalardaki Temyiz-i Hukuk Meclisleri, üçüncüsü vilayetlerde bulunan Divan-ı Temyizler, dördüncüsü ise de İstanbul'da yer alan ve nizamiye mahkemelerinin en yüksek yargı organı olan Divân-ı Ahkâm-ı Adliye idi¹⁷⁴. Nizamiye mahkemelerine ait düzenlemelerden diğeri de 11 Ocak 1872 tarihli Mehâkim-i Nizamiyye Hakkında Nizamnamedir. Bu nizamname ile nizamiye mahkemeleri iki dereceye ayrılmış ve birinci derece mahkemeleri bidayeten, ikinci derece mahkemelerinin istînafen davaya bakacağı, bu nedenle kazalarda bulunan deavi meclislerinin bidâyeten, livâlarda yer alan temyiz meclislerinin hem bidâyeten hem istînafen, vilayet temyiz divanlarının da sadece istînafen davaya bakacağı karara

¹⁷⁰ Ekrem Buğra Ekinci, "Tanzimat Dönemi Osmanlı Mahkemeleri", *Yeni Türkiye Dergisi*, Sayı 31, (2000), s. 773.

¹⁷¹ Bahadır Apaydın, *Kapitülasyonlar ve Osmanlı Türk Adli ve İdari Modernleşmesi*, 2 Baskı, Adalet Yayınevi, Ankara 2013, s.115.

¹⁷² Ahmet Şimşirgil, Ekrem Buğra Ekinci, *Ahmet Cevdet Paşa ve Mecelle*, Ktb Yayınları, İstanbul 2008, s. 64.

¹⁷³ Ekrem Buğra Ekinci, age., s. 764.

¹⁷⁴ Ali Turan, *Divan-ı Ahkâm-ı Adliye: Kuruluşu, Teşkilat ve İşleyişi*, K.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Kırıkkale 2020, s. 54.

bağlanmıştır. Bu nizamnâme ilk defe uygulanacak olan köylerle birlikte nahiyelerdeki ihtiyar meclislerine de sulhen davaya bakma yetkisi vermektedir¹⁷⁵.

İlk derece ve istinaf mahkemesi¹⁷⁶ olarak görev yapan bu mahkemelerle ilgili zamanla yeni düzenlemeler yapılmıştır. Ayrıca 1874 yılında Ahmet Cevdet Paşa'nın Adliye Nazırlığı döneminde, Adalet Bakanlığının resmi yayını olan Ceride-i Mehakim'i neşretmesinin amaçlarından biri de Nizamiye Mahkemelerinde mahkeme ilamlarının yayınlanması ve bu ilamların hazırlanmasında görevli hâkimlere yardımcı olmaktır¹⁷⁷. Son olarak 1879 tarihinde çıkarılan Mehakim-i Nizamnamenin Teşkilat Kanunu ile nizamiye mahkemeleri yeniden teşkilatlandırılmış ve mahkemenin eksikleri de giderilmiştir¹⁷⁸. Aynı zamanda bu kanunla ticaret ve şer'îye mahkemelerinin görev alanındaki davalar haricinde hukuk ve ceza davalarına nizamiye mahkemelerinin bakacağı konusu netleşmiştir¹⁷⁹.

1.4.3.Şer'îye Mahkemeleri

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan Tanzimat Dönemi'ne kadar olan süreçte hukukun bütün dallarında İslam hukukunun prensipleri tatbik edilmiştir. Bu nedenle de mahkemelere şeriat mahkemesi ismi verilmiştir. Kadı'ların hâkimlik görevini icra ettiği bu hukuk sisteminde, müftüler onların danışma organı ve yardımcıları olarak görev almıştır¹⁸⁰. Tanzimat Dönemi'nde ise Osmanlı yargı sisteminde önemli değişiklikler ve yenilikler yapılmaya gayret gösterilmiştir. Başlangıçta İslam Hukukuna göre eğitim almış kadırlara yardımcı olacak savcılık ve avukatlık gibi yardımcı kurumların sitem içerisinde yer almaması, kadılık müessesesini yetersiz kılmıştır. Ancak şer'î mahkeme olarak da adlandırılan kadı mahkemelerini kaldırmak da mümkün olmamıştır. Çünkü Tanzimat Dönemi'nde de İslam hukuku tatbik ediliyordu. Bu nedenle bir taraftan modern mahkemeler tesis edilirken diğer taraftan da şer'î mahkemelerin ıslahına gayret

¹⁷⁵ M. Macit Kenanoğlu, *Nizamiye Mahkemeleri*, TDV İslam Ansiklopedisi, C. 33. İstanbul 2007, s. 186.

¹⁷⁶ Cumhuriyet Döneminde 8 Nisan 1924 tarihinde "*Mehâkim-i Şer'iyyenin İlgası ve Mehâkimin Teşkilatına Ait Muaddel Kanun*" ile (md.9) istinaf mahkemeleri kaldırılmış ve 2016 yılından itibaren yeniden ülkemiz yargısına dâhil olmuşlardır. Ahmet Akman, "Tanzimat Sonrası Osmanlı Usûl Hukukundaki Gelişmeler", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 8, (2019), s. 438.

¹⁷⁷ Ahmet Şimşirgil, Ekrem Buğra Ekinci, *Ahmet Cevdet Paşa ve Mecelle*, Ktb Yayınları, İstanbul 2008, s. 22.

¹⁷⁸ M. Akif Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, 9. Baskı, Beta Yayıncılık, İstanbul 2012, s.426.

¹⁷⁹ Ahmet Akman, age., s. 437.

¹⁸⁰ *Adalet Bakanlığı 50. Yıl*, Ankara Yarı Açık Cezaevi Matbaası, 1973, s.96.

gösterilmiştir¹⁸¹. Müslümanların evlenme, boşanma, miras gibi şahsi davalarına bakan ve yüzyıllarca fıkıh kitapları esas alınarak tatbik edilen şer'i yargılama usulünde Tanzimat'tan sonra önemli değişiklikler yaşamıştır. 1876 yılında yürürlüğe giren Mecellede fıkıh kitaplarında yer alan usul hükümleri nizamiye mahkemeleri ile birlikte şer'i mahkemelerde de uygulanmak üzere kanunlaştırılmıştır¹⁸².

II. Meşrutiyetten sonra şer'i hukuku ilgilendiren ilk gelişme olarak, 1913 tarihli “*Hükkâm-ı Şer'i ve Memûrîn-i Şer'îye*” ismiyle geçici bir kanun çıkarılmıştır. Bu kanunla ile şer'îye mahkemelerinin görevleri, sorumlulukları, resmi dairelerle iletişim, tek hâkim usulüne geçişle ilgili hükümler bulunurken; hâkim ve müşavirlerin görevlerine, kesinleşmiş şer'î ilamların değerine, İstanbul'da ve taşra mahkemelerinde teşkilatlanmaya, kazaskerlik mahkemesi ile evkaf kadılıklarına, şer'î ilamların temyizinde yönelik hükümler de konulmuştur. Ayrıca hâkimler ile ilgili olarak, rütbe, atama ve terfilerinin yapılması, yargılanma ve cezalandırılma usulleri de bu kanunla düzenlenmiştir¹⁸³.

1917 yılında şer'îye mahkemeleri Meşihat'ten¹⁸⁴ alınarak Adliye Nezareti bünyesine alındı. Bununla birlikte kabine üyeliğinden çıkarılan şeyhülislâmlık önceden olduğu gibi yalnızca fetva göreviyle sınırlandırıldı. Fakat şer'îye mahkemelerinin ortadan kaldırılması, bir nevi ilmiye sınıfının nüfuzunu kırmak aynı zamanda hukuku laikleştirmek için atılan bir girişim olarak görülen bu durum sadece üç sene sürdü. İttihat ve Terakki Fırkası yönetimden ayrılır ayrılmaz eski konumuna geldi. Cumhuriyet'in ilanından sonra Cumhuriyet'ten sonra laik hukuk sistemine geçilmesiyle artık kendilerine ihtiyaç duyulmayan şer'îye mahkemeler 1924 yılında kaldırılmış ve böylece Nizamiye Mahkemeleri ülkenin genel mahkemeleri haline dönüşmüştür¹⁸⁵.

¹⁸¹ Coşkun Üçok, Ahmet Mumcu, Gülnihal Bozkurt, *Türk Hukuk Tarihi*, 8. Baskı, Savaş Yayınevi, Ankara 1996, s. 299.

¹⁸² Halil Cin, Ahmet Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi*, C. 1, Timaş Yayınları, İstanbul 1990. s. 436.

¹⁸³ Ahmet Akman, “Tanzimat Sonrası Osmanlı Usûl Hukukundaki Gelişmeler”, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 8, (2019), s. 433.

¹⁸⁴ Meşihat: Şeyhülislâmlık makamıdır. *Türk Hukuk Lügati*, 3. Baskı, Türk Hukuk Kurumu, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1991, s.231.

¹⁸⁵ Ekrem Buğra Ekinci, “Tanzimat Dönemi Osmanlı Mahkemeleri”, *Yeni Türkiye Dergisi*, Sayı 31, (2000), s. 769, Ekrem Buğra Ekinci, “Osmanlı Devleti'nde Mahkemeler ve Kadılık Müessesesi Literatürü”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 3, Sayı 5, (2005), s. 420.

1.5.Adliye Nezaretine Bağlı Diğer Birimler

1.5.1.Adliye Müfettişliği

Meclis-i Vâlây-ı Ahkâm-ı Adliye'nin 1868 yılında Divan-ı Ahkâm-ı Adliye ve Şuraya-ı Devlet olarak ikiye ayrıldığını ve Divan-ı Ahkâm-ı Adliyenin de bugünkü Adalet Bakanlığının temelini oluşturduğunu daha önce belirtmiştik. 14.02.1870 tarihli Divan-ı Ahkâm-ı Adliye İçtüzüğü'nün (Divan-ı Ahkâm-ı Adliyenin Nizamname-i Dâhilîsi)¹⁸⁶ birinci maddesinde nizamiye mahkemelerinde görev yapan hâkimlerin denetlenmesi ve bu hâkimler hakkında gerekli cezai işlemin uygulanması görevi Divan'a verilmiştir. Seçkin'in değerlendirmesine göre, "*Hâkimlerin denetlenmesi ve cezalandırılması işinin yürütme ile görevli hükümetin bir bakanlığı olan Adliye Nazırlığı yerine yüksek bir mahkeme olan Yargıtay'a bırakılması ilkesi, daha o zamanlar benimsenmiş ise de sonra kabul olunan hükümlerle bu doğru ilkedен vazgeçilmiştir.*"¹⁸⁷ 1879 tarihinde adliye müfettişliği müessesesinin oluşturulması ile de hâkimler başta olmak üzere nezaret çalışanlarının denetim görevi Adliye Nezareti bünyesinde bulunan adliye müfettişliğine geçmiştir.

Kanun-ı Esasi'de yer alan hükümlere göre, nizamiye mahkemelerinde görev yapan hâkimler azledilemezlerdi. Fakat görevini layıkıyla yapmayanlar Mahkeme-i Temyizce görevden el çektirilebilirdi. Ayrıca hâkimlerin görevleri icabı kendilerine bir müdahalede¹⁸⁸ bulunulması durumunda adliye müfettişleri konuyu Adliye Nezaretine iletirdi. Bu durumlarının yol açabileceği olumsuzluklara karşı 1879 tarihli Teşkilât-ı Mehâkim Kanunu'nda adliye teftiş memurluğu müessesesi kuruldu ve adliye müfettişleri bütün vilayetlerde görevlendirildi¹⁸⁹.

Teşkilât-ı Mehâkim Kanunu'nun 74. Maddesi ile Adliye Nezareti bünyesinde oluşturulan bu memurluğun görevi vilayetlerde adli işlemleri denetlemektir. Adliye

¹⁸⁶ Söz konusu Nizamname metni için bkz. A. Recai Seçkin, *Yargıtay Tarihçesi Kuruluş ve İşleyişi*, Adalet Bakanlığı Yayınları, Ankara 1967.s. 218-228.

¹⁸⁷ A. Recai Seçkin, *Yargıtay Tarihçesi Kuruluş ve İşleyişi*, Adalet Bakanlığı Yayınları, Ankara 1967.s. 232.

¹⁸⁸ Kanun-ı Esasinin Mehâkim bölümü 86. maddesinde "*Mahkemeler her türlü müdahelâttan azadedir.*" Hükümü yer almaktadır. <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1876-k%C3%A2n%C3%BBn-i-es%C3%A2s%C3%AE/> (Erişim Tarihi 07.02.2021).

¹⁸⁹ Ekrem Buğra Ekinci, *Tanzimat ve Sonrası Osmanlı Mahkemeleri*, Arı Sanat Yayınları, İstanbul 2004, s.128.

müfettişliği müessesesinin kurulmasındaki asıl maksat ise adli konulardaki yeniliklere uyum sağlayacak yeterince personelin bulunmaması, dolayısıyla bu memurların denetlenmesi gerekliliği¹⁹⁰. Adliye müfettişleri, valilere bağımlı olmayıp hâkiminden mahkeme üyelerine kadar herkesi denetleme yetkisine haizdi¹⁹¹.

1909 yılında adliye teşkilatındaki aksaklıkların giderilmesi için çalışmalar yapılmış, istinaf ve bidayet mahkemeleri ile adliye merkez teşkilatı arasındaki ilişkilerin kuvvetlendirilmesi adına müfettişlik kurumunun daha da işlevsel hale getirilmesi bu çalışmalardan biridir. Anadolu’da bulunan adliye teşkilatlarındaki aksaklıklar giderek artmıştır. Bu bağlamda bazı yerlerde istinaf ve bidayet mahkemeleri kurularak, bu mahkemelere yapılan görevlendirmelerde personelin eğitilmiş olmasına da özen gösterilmiştir¹⁹².

Adliye Vekâletinin kuruluşundan sonra, çıkarılan 18 Haziran 1920 tarihli “*Umur-u Adliye Vekâletinin İntihabı Memurun Nizamnamesinde*”¹⁹³ yer almayan denetim işleri 22 Temmuz 1336 tarihinde yapılan yeni bir düzenleme olan “*İntihab-ı Memurini Adliye Nizamnamesine Zeyl*”¹⁹⁴ ile düzene sokulmuştur. Adliye Müfettişinin rütbesi belirlenerek, müfettişlerin denetim ve atama işlerinin bizzat Adliye Vekili tarafından yürütüleceği kararlaştırılmıştır. Yine Adliye Müfettişi, 28 Eylül 1920 tarihinde çıkarılan “*Umur-u Adliye Vekâleti İntihabı Adliye Encümeni Nizamnamesi*”¹⁹⁵ ile oluşturulan Adliye Encümeni heyeti içerisinde yerini almıştır.

1.5.2.Müddeiumumiler

İslâm hukuk sisteminde ve Osmanlı Klasik Dönemi’nde bugünkü gibi savcılarının görevini yerine getiren memurlar yoktu. Şer’iye mahkemelerinde görülen bütün davalar kadı tarafından çözüme kavuşturulurdu. Şahsa karşı işlenen suçların takibi şikâyet

¹⁹⁰ Zekeriya Kurşun, *Küçük Mehmed Said Paşa Siyasi hayatı, İcraat ve Fikirleri*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 1991, s. 29.

¹⁹¹ Gülnihal Bozkurt, *Batı Hukukunun Türkiye’de Benimsenmesi, Osmanlı Devletinden Türkiye Cumhuriyeti’ne Resepsiyon Süreci (1839-1939)*, TTK Yayınları, Ankara 1996, s.128.

¹⁹² Erciment Sarıay, “Tanin Gazetesi Muhabiri Ahmet Şerif Bey’in Osmanlı Mahkemelerine Dair Gözlemleri (1909-1913)”, *ASES Dergisi*, Cilt 3, (2019), s. 282.

¹⁹³ BOA., 30-18-1-1, Kararlar Daire Başkanlığı (1920-1928), 28.01.1920, s. 22. “Umur-u Adliye Vekaleti İntihab-ı Adliye Encümeni Tüzüğü” başlığıyla Devlet Arşivlerinde yer alan bu düzenleme için ayrıca bkz. Düstur 3. Tertip, C.1, Milliyet Matbaası, 1929, s.21.

¹⁹⁴ Düstur 3. Tertip, C.1, Milliyet Matbaası, 1929, s.33.

¹⁹⁵ BOA, 30-18-1-1/Kararlar Daire Başkanlığı (1920-1928), 28.09.1920, s. 248. Ayrıca bahse konu tüzüğün tam metni için bkz. Düstur 3. Tertip, C.1, Milliyet Matbaası, 1929, s.80.

bağlı olduğundan, suçtan zarar gören kişi, şahsi haklarını ihlal eden bir suç işlendiğinde adli makamlara bizzat başvurabilirdi. Başvuruda bulunmaması durumunda da adli makamların bu konuya bakması gerekmezdi. Amme kurallarının ihlal edilmesi durumunda ise vatandaşlar veya memurlar adli makamlara müracaat edebilecekleri gibi, resmi makamlar tarafından doğrudan soruşturma açılabilirdi¹⁹⁶.

Osmanlı'da müddeiumumilik (savcılık) kurumu, 1879 yılında yapılan adli sistemdeki ıslahatlar kapsamında 1879 tarihinde yürürlüğe giren Teşkilât-ı Mehâkim Kanunu ile hayata geçirilmiştir¹⁹⁷. Adliye Teşkilatının kurumsallaşması, hukuk sistemine işlerlik kazandırılması ve aynı zamanda kamu hukukunun korunması amacıyla kurulan savcılık müessesesi, 1879 tarihli Usul-ü Muhakeme-i Cezaiye Kanunu'nda 20. maddeden 32. Maddeye kadar olan bölümde ayrıntılı olarak yer almıştır¹⁹⁸. Şimdi müddeiumumiliğin Osmanlı adliye sisteminde yer alışının seyrine bakmakta fayda vardır. 1851 tarihli Ceza Kanunu ile kamu davası Osmanlı hukuk mevzuatında ele alınmaya başladı. Bahse konu kanunun 11. maddesinde kısas gerektiren suçların affedilmesi halinde bile suçlu ceza alabilecekti. Ancak bu durumda soruşturmanın nasıl ve kim tarafından yapılacağı açık değildi. Yine 1858 tarihli Ceza Kanunname-i Hümayununun 1.maddesinde de hükümete karşı işlenen suçlar ile kamu düzeninin bozulmasına yönelik kuralların ihlal edilmesi sebebiyle kişilere yönelik suçlara devlet tarafından ceza verilebileceği ifade edilmekteydi. Bu kanunnamenin belirtilen hükümleri de soruşturmanın ne şekilde ve kim tarafından yapılacağı meselesini çözüme kavuşturamamıştı¹⁹⁹.

Osmanlı'da savcılık müessesesine, 1870 tarihinde çıkarılan “*Dersaadet ve Mülhakat-ı İdare-i Zabıta ve Mülkiye ve Nizamiye Mahkemelerine Dair Nizamnamesinin*”²⁰⁰

¹⁹⁶ Ekrem Buğra Ekinci, *Tanzimat ve Sonrası Osmanlı Mahkemeleri*, Arı Sanat Yayınları, İstanbul, 2004, s.130. Ali Turan, *Divan-ı Ahkam-ı Adliye: Kuruluşu, Teşkilat ve İşleyişi*, K.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Kırıkkale 2020, s. 123.

¹⁹⁷ Adalet Bakanlığı Stratejik Plan, Adalet Bakanlığı, 2019, s. 13.

¹⁹⁸ Zekeriya Kurşun, *Küçük Mehmed Said Paşa Siyasi hayatı, İcraat ve Fikirleri*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 1991, s. 29. Ayrıca Usul-ü Muhakeme-i Cezaiye Kanunu'nun tam metninin açıklaması için bkz. Ahmet Gökçen, “1296 (1879) Tarihli Usul-i Muhakemat-ı Cezaiye Kanun Muvakkatı”, *S.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi*, (1994), s. 237.

¹⁹⁹ Ali Turan, *Divan-ı Ahkam-ı Adliye: Kuruluşu, Teşkilat ve İşleyişi*, K.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Kırıkkale 2020, s. 124.

²⁰⁰ Dersaadet ve Mülhakat-ı İdare-i Zabıta ve Mülkiye ve Mahâkim-i Nizamiyesine Dair Nizamnamenin metni için bkz., Düstur, 1. Tertip, C. I, s. 688-702.

61. maddesinde yer verilmiştir. “*Divan-ı Temyiz’de erbab-i cinayet aleyhinde müddei sıfatında bulunmak üzere devlet namına umur-u hukukiyye ve kanuniyye vâkıf bir memur bulunacaktır.*” Müddeiumuminin görev ve yetkileri tam olarak açıklanmamakla birlikte belirtilen 61. madde ile yetinilmiştir. Müddeiumumi tabiri ise yine ilk olarak aynı nizamnamenin 71. maddesinde şu ifadelerle yer almıştır: “*Devai meclislerinde daimi suretle birer müddeiumumi bulunmayıp, meclis maiyetinde bulunan teftiş memurlarında biri, meclisin tenzibi üzerine ledelicap bu vazifeyi ifa eyleyecektir.*”²⁰¹

Ekinci, aslında Osmanlı Devleti’nde ilk defa adı konmasa da savcılık müessesinin 1864 Vilayet Nizamnamesinde yer aldığını şu ifadelerle açıklamaktadır: “*1281/1864 tarihli Vilâyet Nizamnamesinde vilâyetlerde kurulacak divan-ı temyizde “umur-u hukukiye ve kanuniyyeye vâkıf taraf-ı devletten mensup bir memur-ı mahsusun” (hukukî ve kanunî işlere vâkıf devlet tarafından tayin edilmiş hususi bir memurun) bulunması esası getirilmişti (m.19).*”²⁰²

Said Paşa’nın Adliye Nazırlığı döneminde yapılan en önemli düzenlemelerden birisi olan savcılık kurumunun tesisi, hiçbir işe yaramayan bir kurum gibi eleştirilere de yol açmıştı. Tamimiyle yeni bir kurum olan bu müessese için, yapılan bu eleştirilere rağmen Said Paşa, savcılık kurumunu tesis etmek suretiyle hâkimlerin aynı zamanda savcılık yapmak gibi artı yüklerini de ortadan kaldırdığını belirtmiştir²⁰³.

1.5.3. Heyet-i İthamiye

Seçkin’in “sulandırma kurulu”²⁰⁴ olarak isimlendirdiği Heyet-i İthamiye²⁰⁵ Ceza Hukuku Kanunuyla benimsenen önemli bir müesseseydi. 1879 tarihinde çıkarılan

²⁰¹ Gülnihal Bozkurt, *Batı Hukukunun Türkiye’de Benimsenmesi, Osmanlı Devletinden Türkiye Cumhuriyeti’ne Resepsiyon Süreci (1839-1939)*, TTK Yayınları, Ankara, 1996, s.105-106.

²⁰² Ekrem Buğra Ekinci, *Tanzimat ve Sonrası Osmanlı Mahkemeleri*, Arı Sanat Yayınları, İstanbul 2004, s.130,

²⁰³ Zekeriya Kurşun, *Küçük Mehmed Said Paşa Siyasi hayatı, İcraat ve Fikirleri*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 1991, s, 30.

²⁰⁴ A. Recai Seçkin, *Yargıtay Tarihçesi Kuruluş ve İşleyişi*, Adalet Bakanlığı Yayınları, Ankara 1967, s. 232.

²⁰⁵ Türk Hukuk Lügatine göre Heyet-i İthamiye, “*Eski Usulü Muhakematı Cezaiye Kanununa göre mücezat-ı terhibiyeyi icap ettiren suçlar (ağır cezalardan olup sürekli ya da geçici sürgün, memurluktan mahrumiyet, medenî haklardan mahrumiyet cezaları gibi.) hakkında müddeiumumiyi dinledikten sonra fâsilasız ve kimseyle temes etmeksizin tahkikat yapan ve neticede bir mazbata ile maznunun ya ittihamına ve ahzu giriftine veya tahliyesine karar veren heyettir.*” Türk Hukuk Kurumu, *Türk Hukuk Lügati*, 3. Baskı, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1991, s.125.

“*Usul-i Muhakemat-ı Cezaiye Kanunu*”²⁰⁶, nizamiye mahkemelerinde görülen cinayet ile ilgili davalara bakmak için görevlendirilen birimlerinde, söz konusu mahkeme azalarından üçer kişilik Heyet-i İthamiye oluşturulması meselesini ele almaktaydı. İlk olarak Edirne vilayetinde ve istinaf mahkemeleri bünyesinde oluşturulan bu heyet, daha sonra İstanbul vilayeti ve taşra vilâyetlerinde bulunan istinaf mahkemelerinde de uygulanmıştır. Heyet-i İthamiyenin yetkisi oldukça fazla olup sanığa beraat kararı verebilir, sanığın cinayeti işlediğine hükmederse sadece ithamda bulunarak davayı cinayet mahkemelerine sevk ederdi. Heyet-i İthamiyece verilen kararlara karşı temyiz mahkemesine gidilebilirlerdi. Heyet-i İthamiye, ayrıca müstantikler (sorgu hâkimleri) tarafından çıkarılan kararnamelere itiraz edilebilecek bir mercii konumundaydı²⁰⁷.

Heyet-i İthamiye müessesesi, 14.04.1890 tarihinde çıkarılan bir irade-i seniyye ile kaldırılmıştır. Bu durumun başlıca nedeni ise cinayet davalarının görülme süresinin, süreçten dolayı uzamasıydı. Heyet-i İthamiyenin kaldırılması ile müstantikler cinayet davalarını doğrudan ilgili mahkemeye göndermeye başlamıştır²⁰⁸.

1.5.4. Mukavelat Muharrirlikleri (Noterler)

İslam Devletlerinde Kâtip-i Adl olarak da isimlendirilen noterlik kurumunda, bu işleri vilayetlerin yanında, büyük merkezli sancaklarda maaşlı mukavelât muharrirleri, merkezleri küçük olan sancaklarla kazalarda da mahkeme başkâtipleri yapardı²⁰⁹. Yine İslam Devletlerinde noterlik işlerinin Kuran-ı Kerim’in²¹⁰ hükümlerine göre yerine

²⁰⁶ Gökçen, çalışmasında Usul-i Muhakemat-ı Cezaiye Kanunu’nun Heyet-i İthamiye ile ilgili maddesine şu şekilde yer vermiştir: “*Müddeiumumi muavininin takririni kıraat ile netayic-i müddeası hakkında bir karar vermek için liva bidayet mahkemesi azasından üç zat bittefrık olunacak, heyet-i mahsusa-yı ithamiye iktiza ettikçe müddeiumumi muavininin talebi veyahut reis-i mahkemenin daveti üzerine ictima edecektir.*”

Heyet-i ithamiyede bulunan aza itham ettikleri şahsın mahkemede hin-i muhakemesiyle rey veremeyeceklerdir. Verirler ise mahkemenin hükmü keenlemeyekün addolunur.” Ahmet Gökçen, “1296 (1879) Tarihli Usul-i Muhakemat-ı Cezaiye Kanun Muvakkatı”, *S.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi*, (1994), s, 237.

²⁰⁷ Ekrem Buğra Ekinci, *Tanzimat ve Sonrası Osmanlı Mahkemeleri*, Arı Sanat Yayınları, İstanbul 2004, s.233.

²⁰⁸ Fatmagül Demirel, *Adliye Nezareti Kuruluşu ve Faaliyetleri (1876-1914)*, 2. Baskı Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010, s. 261.

²⁰⁹ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, MEB Yayınları, C.2, İstanbul 1993, s, 213

²¹⁰ Kur’an-ı Kerim’de kişinin haksız kazanç elde etmekten kaçınması, borç meselesinde dürüst olması, sözünde durma konusunun önemi, (El-Bakara 2/177; el-Mâide 5/1; el-İsrâ 17/34-35), bununla birlikte sorumluluğunu yerine getirmemek, borcu inkâr veya borcu olduğunu unutmaya ihtimaline karşın, borç ilişkisini ispat etmeyi kolaylaştıran önlemlere önem verilmiştir. Bir bakıma noterlik kurumunun esaslarını açıklayan Bakara Suresi’nin 282. ayetinde, meydana gelebilecek her türlü ihtilâfların önüne

getirildiği söylenebilir. Nitekim Osmanlı'da da noterlik işlemleri şer'i hükümlere göre kadı veya naipler²¹¹ tarafından yürütülürdü²¹².

Noterlik kurumu 1879 yılında çıkarılan *Mukavelât Muharrirleri Nizamnamesi* ile Osmanlı hukukunda yerini almıştır, bu nizamnameye göre, merkez ve taşrada olmak üzere her bidayet mahkemesinde birer adet mukavelât muharriri görevlendirilecek; bu kişilerin tayinine kadar mahkeme reislerinin belirleyeceği bidayet mahkemesinde görevli kâtipler bu görevi yapmaya yetkili olacaklardır. Bahse konu bu nizamnameye göre, bu görevi yapmaya haiz olan kişilerin niteliklerinden de bahsedilmiştir. Buna göre mukavelât muharrirleri, bizzat Adliye Nezareti tarafından tayin edilecek, bu kişiler 25 yaşını tamamlayan, yapılacak sınavlarda başarılı olan ve özellikle cinayet gibi suçlarından hüküm giymeyen şahıslardan seçilecektir. Görevleri ise şu şekilde sıralanmıştır: Mukavelât muharrirleri, bütün taahhüt ve mukavele senetleri ve suretlerini hazırlayıp, yazılan tüm evrakın tarihlerini onaylamak, ihtarname gibi kişilere tebliğ edilmesi gereken evrakların gereğini yerine getirmek, mahkemeler ve meclislerde mal ve eşyaların kayıtlarının tutulması gibi işleri yapmakla sorumludurlar. Bu görevliler ayrıca görev sebebiyle suç işlemeleri durumunda gerekli cezai işlemle karşı karşıya kalacaklardır. Ayrıca mukavelât muharrirlerini denetleme görevi de müddeiumumiler tarafından yerine getirilecektir²¹³.

Bu günkü anlamda ilk noterlik müessesesi, 1913 yılında kabul edilen Kâtip-i Adl Kanunu Muvakkatı ile oluşturulmuştur. Cumhuriyet'in ilanından sonra 3456 sayılı Noterlik Kanunu'nun yürürlüğe girdiği 1938 yılına kadar da geçici bu kanunla idare edilmiştir²¹⁴.

geçilmesi ve meşru olmayan sözleşmelerin yapılmasının engellenmesi amacıyla borç ilişkilerinin özenle yerine getirilmesi istenmiştir. Fahrettin Atar, *Noter*, TDV İslam Ansiklopedisi, C. 33. İstanbul 2007, s.210.

²¹¹ “Naip” Osmanlı'da yargı teşkilatında görevli en alt yargı mensubudur ve naipler kadı vekili olarak görevlidir. Bahadır Apaydın, *Kapitülasyonlar ve Osmanlı Türk Adli ve İdari Modernleşmesi*, 2 Baskı, Adalet Yayınevi, Ankara 2013, s.99.

²¹² *Adalet Bakanlığı 50. Yıl*, Ankara Yarı Açık Cezaevi Matbaası, 1973, s.69.

²¹³ Ekrem Buğra Ekinci, *Tanzimat ve Sonrası Osmanlı Mahkemeleri*, Arı Sanat Yayınları, İstanbul 2004, s.233.

Gülnehal Bozkurt, *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi, Osmanlı Devletinden Türkiye Cumhuriyeti'ne Resepsiyon Süreci (1839-1939)*, TTK Yayınları, Ankara 1996, s.127.

²¹⁴ *Adalet Bakanlığı 50. Yıl*, Ankara Yarı Açık Cezaevi Matbaası, 1973, s.69.

1.5.5.Dava Vekilliği (Avukatlık)

Osmanlı'da avukatlık yerine, “*Dava Vekilliği*”²¹⁵ tabiri kullanılırdı²¹⁶. Osmanlı'da avukatlık müessesesinin ortaya çıkışı, yargının eksiklerinin tamamlandığı 1879 yılında çıkarılan Teşkilatı Mehakim Kanunu (Mahkeme Örgütü Kanunu) öncesinde gerçekleşmiştir. Bu eksikliklerden bir tanesi olan ve bu günkü manada avukatlık kurumunun temeli sayılan düzenlemeler, 1875 yılında öncelikli olarak İstanbul Mahkemeleri için kabul edilmiş, 1876 yılında yayınlanan bir ferman ile tüm ülkeye yayılmıştır²¹⁷. 1861 yılında kabul edilen Usul-u Muhakeme-i Ticaret Nizamnamesinde 28. Maddeden 30. maddeye kadar olan bölümde, davaya taraf olan kişilerin duruşmalara bizzat katılmaları veya geçerli bir vekâlet vererek bir vekil tayin etmeleri kararı alınmıştır. Şura-yı Devlet Nizamnamesi ve Divan-ı Ahkâm-ı Adliye Nizamnamelerinde de vekillik müessesesine yer verilmiş ise de burada bahsedilen vekillerin günümüzdeki gibi avukat olup olmadıklarına dair herhangi bir bilgi yer almamıştır²¹⁸.

Yine konu ile ilgili diğer bir düzenleme ise 1870 tarihinde çıkarılan “*Dersaadet ve Mülhakatı İdare-i Zabıta ve Mülkiye ve Mahakimi Nizamiyesine Dair Nizamname*”dir²¹⁹. Bu nizamnamenin, 76, 77 ve 78. maddelerinde, vekâlet ile alakalı düzenleme mevcuttur. 76. Maddede: “*Cinayetden ileri gelen hukuku şahsiye davalarında davacı ve davalı taraflar kendilerine vekil tayin edebilirler. Ceza yargılamasında sanık, kendisi bizzat hazır bulunmak şartıyla, savunma için bir vekil bulundurulabilir*” hükmü yer almaktadır. 77. maddeye göre; tayine gönderilecek vekilin, asıl imzalı resmi evrak ibraz etmesi ve Osmanlı Devleti tebaasından olması gerektiği hükmü yer almaktadır. 78. madde ise, meclislerde görülen davalarda reis, aza, kâtip,

²¹⁵ Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü 'ne göre Dava Vekilliği: “*Mahkemelerde hak sahiplerine vekâleten murafaa ve müdafaada bulunanlar hakkında kullanılır bir tabirdir. Dava vekilleri suretinde cemilendirildiği gibi Farsça kaidesiyle vükelayı deavi suretinde de cemilendirilirdi. Aynı maksatla mehami tabirinin de kullanıldığı dava vekilinin bugünkü karşılığı avukattır.*” Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, MEB Yayınları, C.1, İstanbul 1993, s.406.

²¹⁶ Fatmagül Demirel, *Adliye Nezareti Kuruluşu ve Faaliyetleri (1876-1914)*, 2. Baskı Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010, s.275.

²¹⁷ Coşkun Üçok, Ahmet Mumcu, Gülnihal Bozkurt, *Türk Hukuk Tarihi*, 8. Baskı, Savaş Yayınevi, Ankara 1996, s. 299.

²¹⁸ Gülnihal Bozkurt, *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi, Osmanlı Devletinden Türkiye Cumhuriyeti'ne Resepsiyon Süreci (1839-1939)*, TTK Yayınları, Ankara 1996, s.126.

²¹⁹ Söz konusu nizamnamenin metni için bkz. Düstur, 1. Tertip, C. I, Matbaa-i Amire, İstanbul 1289, s. 688-702.

mümeyyiz (temyiz eden), müstantik (sorgu hâkimi), zabitan (subaylar) ve neferat-ı askeriye (askerler) vekâlet edemez şeklinde düzenlenmiştir²²⁰.

Osmanlı'da bu tarihten sonra avukatlıkla ilgili yapılan düzenlemeler, 1297/1880 tarihli *Dâva Vekilleri Cemiyeti Nizamname-i Dâhilîsi* ile 1301/1884 tarihinde çıkarılan *Dava Vekillerinin İmtihanına Dair Nizamname* isimleri ile yürürlüğe girmiştir. Bunlara ilaveten II. Meşrutiyet devrinde de “*Dava Vekilleri Kanun-ı Muvakkati*” isimli düzenleme yapılmıştır²²¹.

1875 yılında avukatlık kurumunun kabul edilmesi ve ceza mahkemelerinde görevli hâkim sayısının artırılmasıyla İslam hukukunda egemen olan monist yargılama²²² biçiminin yara aldığı söylenebilir. Çünkü davaya vekâlet etmek ve şahısların mahkemeler önünde savunulması ile birlikte çok yargıçlı usul İslam'da mevcut değildir²²³. İslam'da ise *monist* yargılama usulü benimsenmiştir²²⁴. Kâtip-i adillik,

²²⁰ İbrahim Durman, “Ülkemizde Avukatlık Kurumunun Tarihsel Gelişimi”, *Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 8, Sayı 3-4, (2004), s. 26.

²²¹ Ekrem Buğra Ekinci, *Tanzimat ve Sonrası Osmanlı Mahkemeleri*, Arı Sanat Yayınları, İstanbul 2010, s.233.

²²² Monist yargılama ile ilgili olarak Apaydın, çalışmasında şu ifadeleri kullanmaktadır: “*Başlıca savunucularının Scelle ve Kelsen olduğu monist teorisyenlere göre hukuk düzeni tek bir bütündür ve uluslararası hukuk ile ulusal hukuk, aslen iki farklı kaynaklı hukuk olarak aynı düzenin farklı parçalarını oluşturur.*” Deniz Tekin Apaydın, “Monizm-Düalizm İkileminde Türk Hukuk Sistemi: Uluslararası Hukuka Bakış Üzerine Doktrinel Uzlaşmazlığın Nedenleri ve Ab Hukuku Işığında Bir Değerlendirme”, *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 9, Sayı, 1, (2018), s. 533.

²²³ Avukatlık müessesesinin İslam Hukukunda yer alıp almadığı meselesi tarihçiler ve bazı yazarlar arasında tartışma konusu olmuştur. Örneğin, Ortaylı'nın bu eserinde (İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, 3. Baskı, Cedit Neşriyat, Ankara, 2008. s.416.) yer aldığı gibi, İslam'da dava vekilliğinin olmadığına dair görüşlerin aksine Ekinci, Teşkilat Kanununda avukatlıktan bahsedilmemesinin İslam Hukukunda davalarda vekâlet etme durumunun bulunmadığı anlamına gelmeyeceğini belirtmektedir. Nitekim önceki dönemlerden itibaren mahkemelerde tarafların, kendilerini bir vekil aracılığıyla temsil ettirebilme imkânı olduğunu, hatta vekillerin, Hazreti Peygamber Döneminden beri bulunduğunu ifade etmektedir. Osmanlı'da Klasik Devirde de mahkemelerde bugünkü avukatların görevini yapan vekillerin olduğunu, bu vekillerin Avrupa hukukundaki vasıflara haiz olmasalar da avukatların yaptığı görevi yaptıklarını ve mahkeme önünde tarafların haklarını savunduklarını ifade eder. Vekillerin daha çok, hukuku ve mahkeme usullerini iyi bilen kişilerden seçildiklerini ve zamanla vekilliğin para getirisi olan bir meslek haline geldiğini ve bugünkü manada baro benzeri yapıların oluşturulduğunu belirtir. Ekrem Buğra Ekinci, *Tanzimat ve Sonrası Osmanlı Mahkemeleri*, Arı Sanat Yayınları, İstanbul 2004, s.232. Konuyla ilgili olarak Cin ve Akgündüz eserlerinde, Tanzimat Dönemi'nden sonra avukatlık kurumunun Avrupa'dan alınmasına kadarki dönemde, yani eski hukukumuzda da husumete vekâlet müessesesi yani avukatlık kurumu bulunduğunu belirterek, özellikle kadınlar ve küçük çocuklara ait davaların husumete vekil şahıslar vasıtasıyla yürütüldüğünü, bunun birçok örneğinin Şer'îye sicillerinde mevcut bulunduğunu dile getirirler. Halil Cin, Ahmet Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi*, C. 1, Timaş Yayınları, İstanbul 1990. s. 404.

²²⁴ İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, 1. Baskı, Cedit Neşriyat, Ankara 2008, s. 415-416.

avukatlık ve savcılık gibi kurumların adalet sisteme dâhil olmasıyla birlikte de şer'i mahkemenin ve kadının yetki ve konumu da zayıflamıştır²²⁵.

1.5.6.Hapishaneler

İnfaz uygulamaları, cezada ödeme ve cezadan ibret alma meselesi insanlık tarihi için öteden beri önem arz eden bir konu olmuştur. 19. yüzyılın sonlarına doğru ıslah (rehabilitasyon) kavramı ceza kanunlarında yer almaya başlamış; suçlulara şahsi ilgi gösterilmeye, suçluların eğitimleri ve kendilerini geliştirmek için çaba sarf edilmeye çalışılmıştır. Suçluların ıslahı meselesi sosyal bir değer taşımasıyla birlikte suçların önüne geçilmesini sağlayan tedbirlerden birisi olarak da önem kazanmıştır²²⁶.

Osmanlı Devleti'nde ise, hapishanelerin düzene sokulması için ilk somut adım Islahat Fermanı ile atılmıştır. Bozkurt, fermanın ilgili maddesini eserinde şu şekilde yer vermiştir:

“İnsan haklarını adaletle bağdaştırmak için, kendilerinden kuşkulanan kişilerin ya da cezalılarının, hükümlü veya tutuklu olarak bulundukları bütün hapishanelerde ve öteki tutukevlerinde, tutukluluk koşullarının olabildiğince kısa bir sürede düzeltilmesine başlanmalıdır ve işlemler dışında, bedensel ceza, eziyet ve işkenceye benzer eylemler de tümüyle kaldırılmalıdır; bundan başka uygulanacak sert davranışlar yasak olup, yapanlar cezalandırılacağı gibi, böyle davranışlarda bulunulmasını emreden görevliler ile bu eylemleri yapan kişilerin de ceza yasası uyarınca görev yeri değiştirilip kendileri cezalandırılmalıdır.”²²⁷

Islahat Fermanı'nın ilan edilmesinin akabinde, Osmanlı sınırları içerisinde bulunan hapishaneleri inceleyip buralarda gerekli araştırmaları yapmak üzere, hapishane konusunda uzman olan, İngiliz Binbaşı Gordon, Miralay (Albay) rütbesi ile göreve getirilmiştir. Uzun süren incelemeler sonucunda Gordon'un hazırlamış olduğu raporda, Osmanlı bünyesinde bulunan ceza infaz kurumları, ilk defa “*hapishane*” adı

²²⁵ İlber Ortaylı, age., s. 268.

²²⁶ *Adalet Bakanlığı 50. Yıl, Ankara Yarı Açık Cezaevi Matbaası, 1973, s.159.*

²²⁷ Gülnihal Bozkurt, *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi, Osmanlı Devletinden Türkiye Cumhuriyeti'ne Resepsiyon Süreci (1839-1939)*, TTK Yayınları, Ankara 1996, s.109.

altında toplanmıştır. Ayrıca bahse konu raporda, suçun içeriğine göre dört tip hapishane kurulması önerilmiştir²²⁸.

1859 yılında hapishaneler ile ilgili çıkarılan bir başka düzenleme olan, Muhakemat Nizamnamesinin 27. maddesi de hapishanelerin ıslah edilmesi ile ilgilidir. Buna göre zaptiye müsteşarı ve divan-ı zaptiye reisinin hapishaneleri sürekli olarak iyileştirmeleri, mahkûmlardan hasta olanlara iyi bir şekilde bakmaları, onları sefaletten düşmekten korumaları ve gerekli görülürse yapılacak olan yenilikleri Babîâlî'ye takdim etmeleri istenmiştir²²⁹.

1876 yılında ise gardiyanlar ile ilgili olarak ilk defa düzenlemeye gidilmiş, Hapishane Gardiyanları Talimatnamesi yürürlüğe girmiştir. 1879 yılında hapishanelerin ıslah edilmesi hususunda Adliye Nezareti tarafından yayınlanan nizamname layihası Sultan'a sunmuştur. Bunun sonucunda yapılan bu çalışmaların temelini oluşturan Hapishaneler Nizamnamesi yürürlüğe girmiştir. Bu nizamnamenin birinci bölümü hapishanelerin yönetim kademesini, ikinci bölümü hapishane çalışanlarını, üçüncü bölümü mahkûmların yeme içme faaliyetini, dördüncü bölümü mahkûmların gerekirse uygun işlerde çalıştırılmasını, beşinci bölümü mahkûmların kaldıkları yerlerde uyması gereken kuralları, altıncı bölümü mahkûmların ibadetleri ile ilgili düzenlemeleri içermektedir. Hapishane tarihi için önem arz eden 1880 Hapishaneler Nizamnamesi Osmanlı Devleti ile Türkiye Cumhuriyeti tarafından da 1941 yılına kadar kullanılmıştır²³⁰.

²²⁸ Murat Hanilçe, Ersin Şeyhoğlu, "Osmanlı Devleti'nde Bir Ceza İnfaz Kurumu Olarak Hapishaneler ve Kadınlar", *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 4, (2020), 415.

²²⁹ Gülnihal Bozkurt, age., s. 110-111.

²³⁰ Kurtuluş Demirkol, *II. Meşrutiyet Döneminde Edirne Vilayeti Hapishaneleri*, S.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Sakarya 2012, s. 21-22.

BÖLÜM 2: ADLİYE NEZARETİNDEN ADLİYE VEKÂLETİNE GEÇİŞ

2.1. Büyük Millet Meclisinin Açılışı ve İcra Organının Oluşturulması

2.1.1. Büyük Millet Meclisinin Açılışına Giden Süreç

Tarihi çok uzun bir dönemi kapsayan Türk toplumunun demokrasi tecrübesi ne yazık ki bu kadar uzun bir geçmişe sahip değildir. Özellikle demokrasinin olmazsa olmaz unsurlarından birisi olan Meclis, gündeme ancak 1876 yılında girebilmiştir. Türk toplumunun ilk parlamento macerası da çok uzun sürmemiş, nitekim Meclis, kısa aralıklarla kapatılıp açılmıştır. Ancak bu tecrübeler dahi Türklerin demokratikleşme ve bu konuda deneyim sahibi olmasına yetmiştir²³¹. Yine demokrasi tarihimizin dönüm noktalarından birisi de hiç şüphesiz Büyük Millet Meclisinin açılışıdır. Bu önemli süreci ele almaya ise Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılışına neden olan Birinci Dünya Savaşı sonrasında yaşananların kısa bir özetini yaparak başlayalım. Zira Birinci Dünya Savaşı sonunda 1918 yılında imzalanan Ateşkes²³², Türkiye'yi tam bir çıkmaza sokmuştu. Avrupa'nın "hasta adamı" Osmanlı, can çekişmekteydi. Tam da bu noktada Anadolu'da yeşeren umutlarla beraber süreç tersine dönmeye başlamıştır. Bu umudun adı olan Mustafa Kemal Paşa, vatanını bu çıkmazdan kurtarmak için harekete geçerek adeta ülkesinin kaderini değiştirmiştir²³³.

Nitekim Mondros Mütarekesi'nin ardından kısa bir süre sonra işgaller başlamış ve zamanla geniş bir alana yayılmış, özellikle İzmir'in işgali ile birlikte Anadolu'da başlayan Müdafaa-i Hukuk hareketi hızlı bir şekilde faaliyetlerine devam etmiştir²³⁴. Yine 16 Mart 1920 tarihinde İtilaf Devletleri'nce İstanbul'un işgal edilmesi, Devlet organlarını işleyemez duruma getirmiştir. Bununla birlikte de Meclis-i Mebusanın bu

²³¹ İhsan Güneş, *Türkiye Büyük Millet Meclis'i Hükümeti'nin Kuruluşu ve Siyasi Karakteri*, Birinci Meclis İçinde, (drl. Cemil Koçak), Sabancı Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1998, s. 25.

²³² Akşin, 30 Ekim 1918 günü imzalanan Mondros Mütarekesi için "Mondros bırakışması" tabirini kullanmaktadır. Aynı zamanda Akşin, Mondros Limanında imzalanan mütareke için ateşkes sözcüğünü kullanılmaması gerektiğini şu sözlerle açıklıyor: "Mütareke sözcüğünün Öztürkçe karşılığı bırakışmadır. Bence mütareke karşılığı ateşkes sözcüğünü kullanmak uygun değildir, çünkü ateşkes, düşman tarafların anlaşarak her türlü ateşi kesmeleri durumunu anlatır. Örneğin, ortak dinsel bayramlarda, yılbaşında, ölü askerleri gömmek gibi nedenlerle ateşkes yapılabilir. Oysa mütareke ya da bırakışmanın, barış yapmak amacıyla yapılmış bir ateşkes olmak itibarıyla bir özelliği vardır." Sina Akşin, *Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye Tarihi 1908-1980*, 6 Baskı, Cem Yayınevi, İstanbul 2000, s. 69.

²³³ Arnold J. Toynbee, Kenneth P. Kirkwood, *Türkiye: Bir Devletin Yeniden Doğuşu*, (çev. Kasım Yargıcı), Örgün Yayınevi, İstanbul 1926, s.101.

²³⁴ İhsan Güneş, age., s. 26.

şartlar altında daha fazla çalışamayacağı kararı alınmıştır²³⁵. Bu kararla birlikte 18 Mart 1920’de Osmanlı Meclisi, İstanbul’da son toplantısını gerçekleştirerek mebuslardan bazılarının tutuklanmasını oy birliğiyle protesto edilmesi kararını almıştır. Böylece kendini süresiz tatil eden Meclis, nihayet 11 Nisan 1920 tarihinde Padişah tarafından feshedilmiştir²³⁶.

17 Mart 1920 tarihinde Mustafa Kemal Paşa, Heyet-i Temsiliye namına Meclisi Müessisan kurulacağını livalara bildirmiş, yine 19 Mart tarihli ikinci bir tamimle de Ankara’da salahiyeti fevkalayı malik bir meclisin milleti tedvir ve murakabe etmek üzere ictima edeceği belirtilerek seçim sattı mahalline girilmiştir²³⁷. Yayınlanan bu tamime istinaden oluşturulacak olağanüstü yetkilerle donatılacak olan Meclis, Ankara’da toplanacaktı. Bu Meclis’e İstanbul’dan katılacak mebuslarla, ilk defa seçilecek olan mebuslar katılım sağlayacaktı. Seçimlerde her livadan 5 mebus seçilecek, yeni mebusların seçiminde, seçim kanununa göre yeni seçmenlerin yanı sıra, liva il ve idare belediye meclisi üyeleri ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinden teşkil edilen yönetim kurulu üyeleri de oy kullanabilecekti²³⁸. Bu kararların ardından gündeme gelen önemli bir konu da İstanbul’da kalan milletvekillerinin ve gönüllü yurtseverlerin Anadolu’ya intikal ettirilmesi meselesiydi. Bu doğrultuda güç şartlar altında da olsa bu mebuslar, gönüllüler ve işgaller karşısında yapacak bir şeyin kalmadığını anlayan bazı aydınların Ankara’ya kaçıışı sağlanabilmiştir. Bu önemli görevin yerine getirilmesi adına büyük bir çaba sarf eden Mustafa Kemal Paşa, özellikle kaçış güzergâhında bulunan ve bu doğrultuda geçişin güvenli bir şekilde sağlanabilmesi adına görevlendirilen kişilerle sürekli irtibat halinde olarak, sürecin disiplinli ve sistemli bir şekilde tamamlanmasında fevkalade bir rol üstlenmiştir²³⁹.

²³⁵ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye Büyük Millet Meclis’i Hükümeti’nin Kuruluşu ve Siyasi Karakteri*, Birinci Meclis İçinde, (drl. Cemil Koçak), Sabancı Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1998, s. 26.

s. 4.

²³⁶ Bernard Lewis, *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, (çev. Metin Kırıatlı), 9. Baskı, TTK Yayınları, Ankara 2004, s.251.

²³⁷ Rıdvan Akın, *TBMM Devleti (1920-1923), Birinci Meclis Döneminde Devlet Erkları ve Mücadele*, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2001, s.47.

²³⁸ Ahmet Demirel, *Birinci Mecliste Muhalefet (İkinci Grup)*, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 1994, s.82-83.

²³⁹ İsmet Türkmen, “I. TBMM Hükümeti Döneminde İsmail Fazıl Paşa’nın Nafia Vekilliği Görevi (1920–1921)” *Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 10, Sayı 3, (2008), s. 140.

2.1.2. Büyük Millet Meclisinin Açılışı

Mustafa Kemal Paşa, Büyük Millet Meclisinin açılışıyla ilgili Nutuk'ta yer verdiği, 22 Nisan 1920 tarihinde Heyet-i Temsiliye adına yayınlanan tebliğ ile alakalı olarak sarf ettiği cümlelerle süreci şu şekilde anlatmıştır;

“22 Nisan 1920 tarihinde de şu küçük tebliği tamim ettim: Telgraf 24 Nisan 1920 dakika tehir edilmeyecektir. Umum Vilâyetlerle Evliye-i Müstakilleye Kolordulara, Nazilli’de Miralay Refet Beyefendiye Bursa’da K. O. 20 Kumandanı Ali Fuat Paşa Hazretlerine Bursa’da 56’ıncı Fırka Kumandanı Miralay Bekir Sami Beyefendiye Balıkesir’de 61 inci Fırka Kumandanı Miralay Kâzım Beyefendiye Bimennihilkerim Nisanın 23’üncü Cuma günü Büyük Millet Meclisi küşad edilerek ifayi vazifeye mübaşeret eyliyeceğinden yevmi mezkûrdan itibaren bilumum makamat-ı mülkiye ve askeriye ve umum millet mercii meclisi mezkûr olacağı tamimen arz olunur.”²⁴⁰

Türk Anayasası, tarihinde rastlanmadık bir biçimde iki seçim sonucunda (9 Ekim 1919 ve 19 Mart 1920) kurulan Birinci Meclis’in²⁴¹ oluşturulması için yapılan bu seçimlerin öncesindeki güçlüklerle de değinmek gerekir. Zira padişah başta olmak üzere, Osmanlı hükümet üyeleri ve bürokrat kesimin birçoğu ile birlikte kanaat önderleri bu seçimlerin yapılmasına sıcak bakmıyordu. Ankara’nın sergilediği bu tavır adeta isyan olarak algılanıyordu. İtilaf Devletleri ise doğal olarak İstanbul’da dahi kontrol altında tutamadıkları Meclis’in, Ankara’da açılacak olmasından elbette ki rahatsız oldular. Özellikle işgal ettikleri bölgelerle birlikte etkinliklerinin olduğu yerlerde seçimlere izin vermediler²⁴².

Zor da olsa yapılabilen seçimlerin ardından iç isyanların başlaması neticesinde Meclis’in bir an evvel açılması gerektiğini vurgulayan Yunus Nadi, Meclis’in daha önce 22 Nisan Perşembe günü açılması kararlaştırılmışken neden 23 Nisan 1923 tarihinde açıldığını şu sözlerle açıklıyor:

²⁴⁰ M. Kemal Atatürk, *Nutuk*, Milli Eğitim Basımevi, C.2, İstanbul 1969, s. 432.

²⁴¹ Rıdvan Akın, *TBMM Devleti (1920-1923), Birinci Meclis Döneminde Devlet Erkları ve Mücadele*, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2001, s.47.

²⁴² İhsan Güneş, *Türkiye Büyük Millet Meclis’i Hükümeti’nin Kuruluşu ve Siyasi Karakteri, Birinci Meclis İçinde*, (drl. Cemil Koçak), Sabancı Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1998, s 30.

“Hasımlarımız bizi mağlup edebilmek için müracaat ettikleri muhtelif silahlar içinde ezcümle, dine ve şeriatı dahi istinat ediyorlar. Ve bizi şer’an asi ilân etmek hususunda çok ileri gidiyorlardı. (Meşihat-ı İslâmiye) makamının fetvaları hep bu esas ve maksatla tertip edilmişti. Halife beyannameleri de hep bu esas ve maksatla istinat ediyordu. (Damat Ferit) bu yoldan yürüyordu. Halbuki Ankara’da vatan ve milletin halas ve istiklâli gayesi etrafında toplanan zevat din ve imandan tecerrüt etmiş kimseler değildi. Onların içinde hakiki din alimleri de bulunduktan başka, milletin halâs ve istiklâlinde elbette din ve şeriatın dahi ağıyarın ayakları altıda zelil ve perişan edilmekten kurtarılması hususu da vardı. Dine hizmet ve riayet bahsinde dahi en büyük hürmet mevkii elbette Ankara’da toplanan fedakâr tarafında idi. İngilizler Yunanlıların lehine milleti boğmaya, parçalatmağa, mahvetmeye alet olanların dini ağızlarına almaları bile dünyanın en sefil alçaklığı idi. Hakikat bu merkezde iken İstanbul’un olanca nedameti ile Ankara aleyhine milletin mukaddesatını tahrik vesilesi yapmasına karşı, Ankara’nın dahi layık ve lazım olduğu veçhile mukabele etmesi zarureti hâsıl olmuştur.”²⁴³

Büyük Millet Meclisinin açılmasını halk büyük teveccühle karşılamış²⁴⁴ ve ilk oturum 23 Nisan 1920 Cuma günü gerçekleştirilmiştir²⁴⁵. En yaşlı üye olarak Şerif Bey, Meclis kürsüsüne çıkarak İstanbul'un işgal edilmesiyle birlikte padişahın ve hükümetin istiklalini kaybettiğini, nitekim Türk Milleti’nin bu durumu kabullenmeyerek Meclis’in biran evvel toplanmasını istediğini belirterek sözlerini şöyle devam ettirmiştir. “*Bu Meclisi Âlinin Reisi Sinni sıfatıyla ve tevfiki İlahî ile milletimizin dâhilî ve harici istiklâli tam dâhilinde mukadderatını bizzat deruhte ve idare etmeye başladığını bütün cihana ilân ederek Büyük Millet Meclisini küşad eyliyorum.*”²⁴⁶

Büyük Millet Meclisinin açılışında, Meclis Başkanı Şerif Bey’in açılış konuşmasından sonra ilk söz hakkını Mustafa Kemal Paşa almıştır. Meclis’in hangi

²⁴³ Yunus Nadi, *Birinci Büyük Millet Meclisi’nin Açılışı ve İsyanlar*, Sel Yayınları, İstanbul 1955, s. 27.

²⁴⁴ Nadi, Meclisin açıldığı günün sabahından itibaren halkın göstermiş olduğu ilginin hayli fazla olduğunu, kadınların, çocukların en güzel elbiselerini giyerek Hacı Bayramı Veli Camii ve Meclis binasının etrafını doldurup bu tarihi güne tanıklık ettiklerini belirtiyor. Meclis’in açılış gününde yaşananlara ve düzenlenen merasimin detayları için bkz. Yunus Nadi, age., s.30.

²⁴⁵ 23 Nisan 1923 tarihinde Meclis’in açılmasıyla birlikte alınan “*Türkiye Büyük Millet Meclisinin sureti teşekkülü hakkında heyeti umumiye kararı*” şu şekildedir: “*Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin bu kere intihap edilen azalarla İstanbul Meclisi Mebusan’dan iltihak eden azalardan müteşekkil bulunmasına karar verildi.*” Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin sureti teşekkülü hakkında heyeti umumiye kararı (23 Nisan 1336/1920), Düstur 3. Tertip, C.1, Milliyet Matbaası, 1929, s. 1.

²⁴⁶ Meclis başkanının konuşmanın tam metni için bkz. TBMM ZC, Devre: 1, İçtima Senesi:1, C. 1, İ:1, Üçüncü Basılış, Ankara 1959, s.2.

üyelerden oluşacağına dair konuşmasında; Meclis'in yeni seçilen ve seçilecek olan üyelerle, İstanbul'dan gelen ve bundan sonra gelecek olan mebuslardan oluştuğunu ve tüm mebusların unvanlarının ve yetkilerinin aynı olduğunu açıklamıştır²⁴⁷. Meclis'in kaç üye ile toplandığı hususunda farklı görüşler ileri sürülmektedir. Rakamlardaki bu farklılığın nedeni ise Meclis'in oluşum koşullarındaki sürece bağlıdır. Bunlar, seçilen bazı üyelerin çeşitli nedenlerden ötürü Meclis faaliyetlerine katılmamaları, bazılarının, mebusluktan ayrılarak memuriyete geçmeleridir. Yine Kazım Karabekir gibi asker mebusların meclis faaliyetlerine kurtuluş gerçekleştikten sonra katılmaları gibi nedenlerle Meclis üye sayısı sürekli istikrarsız bir görünüm oluşturmuştur²⁴⁸.

2.1.3. İlk İcra Kuvvetinin Oluşturulması

Osmanlı tarihinden beri icra görevini yürüten kurumlar genellikle farklı adlarla anılmıştır. Ülkemiz tarihinde bu gücü kullananlar Divan-ı Hümayun üyeleri, nazır, vükela heyeti üyeleri, İcra Vekilleri heyeti ve Bakanlar Kurulu üyeleri gibi farklı unvanlar taşımışlardır²⁴⁹. Büyük Millet Meclisinin açılışından sonra da devletin iş ve işlemlerinin düzenli bir şekilde yürütülmesi için ilk yapılması gerekenlerden birisi de icra heyetinin bir an evvel oluşturulması idi. Bu doğrultuda Meclis'in açılışından bir gün sonra, Mustafa Kemal Paşa Meclis başkanı seçilerek yasama ve yürütme erklerini şahsında toplamıştır. Böylece Meclis başkanı, aynı zamanda Hükümet ve Devlet Başkanı olmuştur²⁵⁰. Aynı gün toplanan Meclis'in ikinci birleşiminde, Mustafa Kemal Paşa, "*Mütarekeden Meclisin açılışına kadar geçen zaman zarfında cereyan eden siyasi ahval hakkındaki nutukları*"²⁵¹ başlıklı zabıt ceridesi kayıtlardan görüldüğü üzere epeyce uzun bir konuşma yapmıştır.

²⁴⁷ Konuşmanın tam metni için bkz. TBMM ZC, Devre: 1, İçtima Senesi:1, C. 1, İ:1, Üçüncü Basılış, Ankara 1959, s.2.

²⁴⁸ Rıdvan Akın, *TBMM Devleti (1920-1923), Birinci Meclis Döneminde Devlet Erkleri ve Mücadele*, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2001, s.50.

²⁴⁹ İhsan Güneş, *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Türkiye'de Hükümetler Programları ve Meclisteki Yankıları (1908-1923)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012, s.3.

²⁵⁰ Başbakanlık Personel ve Prensipler Genel Müdürlüğü, *Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Kuruluşundan Günümüze Hükümetler*, Ankara 1998. s.5.

²⁵¹ Konuşmanın tam metni için bkz. TBMM ZC, Devre: 1, İçtima Senesi:1, C. 1, Üçüncü Basılış, Ankara 1959, s.8-16.

Mustafa Kemal Paşa, Meclis'te yaptığı bu konuşmayla alakalı Nutuk'taki şu değerlendirmesi şu şekildedir;

“Efendiler, Meclis’e teklif ettiğim mühim bir husus da hükümet teşkili meselesiydi. Bu meselenin ve buna dair teklifte bulunmanın, o devir için ne kadar nazik olduğunu takdir buyurursunuz. Hakikat, Osmanlı saltanatının ve hilâfetin münkariz ve mülga olduğunu düşünerek yeni esaslara müstenit, yeni bir devlet kurmaktan ibaret idi. Fakat vaziyeti olduğu gibi telâffuz etmek, maksadın büsbütün ziyamı mucip olabilirdi. Çünkü efkâr ve temayülâtı umumiye, henüz padişah ve halifenin mazur mevkiinde bulunduğu merkezinde idi. Hatta Meclis’te, ilk anda makamı hilâfet ve saltanatla irtibat ve hükümeti merkeziye ile itilâf aramak cereyanı baş göstermişti.”²⁵²

O günün şartlarında hükümet kurma meselesinin belirtilen nedenlerden ötürü hassas bir konu olduğunu dile getirmiştir. Yine aynı gün 24 Nisan 1920 tarihinde ayrıca Meclis başkanlığı ve başkan vekilleri seçimi yapılmıştır²⁵³. Mustafa Kemal Paşa, Meclis başkanı seçildikten sonra alkışlar arasında kürsüye çıkarak teşekkür konuşması yapmıştır²⁵⁴. Büyük Millet Meclisi başkanlık divanı teşkil edilip, Meclis başkanını seçilmesi akabinde, ilk olarak Meclis içinden bir yürütme organı yani hükümet oluşturulması meselesine odaklanıldı. Bu doğrultuda farklı görüşler ortaya atıldı²⁵⁵. Bu görüşlerden ilki Tokat mebusu Nâzım Bey’le arkadaşlarının teklifi, diğeri Celalettin Arif Bey’in teklifi, bir diğeri de Mustafa Kemal Paşa’nın teklifi idi.

BMM’nin 25 Nisan 1923 tarihli oturumunda “*Tokat mebusu Nâzım Beyle arkadaşlarının, Meclis’te her kısmı idarî için birer encümen teşkili ile bu encümenlerin aksamı idareyi murakabe etmesine ve bütün mesuliyeti deruhte eylemesine dair takrir*”²⁵⁶ görüşüldü. Yine aynı gün Erzurum milletvekili Celalettin Arif Bey’in şu teklifi gündeme geldi. “*Meclisin muamelâtını tanzim, Heyeti icraiyesini teşkil ve Heyeti*

²⁵² M. Kemal Atatürk, *Nutuk*, Milli Eğitim Basımevi, C.2, İstanbul, 1969 s. 437.

²⁵³ Yapılan seçim sonucu Meclis tutanaklarında şu şekilde yansımıştır: “*Mustafa Kemal Paşa Hazretleri Reisievvel (110) rey ile Celâleddin Arif Beyefendi (Erzurum) Reisisani (109) rey (Alkışlar), Çelebi Abdülhalim Efendi Hazretleri Birinci Reiskevili rey (91) (Alkışlar), diğer âzayı kiram ihrazı ekseriyet edememişlerdir. İsmail Fâzıl Paşa Hazretleri İkinci Reiskevâleti için (44), rey almışlardır. Hacibektaş Şeyhi Kırşehir Mebusu Cemaleddin Efendi Hazretleri (31) rey almışlardır.*” TBMM ZC, Devre: 1, İçtima Senesi:1, C. 1, İ:2, Üçüncü Basılış, Ankara 1959, s.38.

²⁵⁴ TBMM ZC, Devre: 1, İçtima Senesi:1, C. 1, İ:2, Üçüncü Basılış, Ankara 1959, s.38.

²⁵⁵ Şafak Başa, age., s. 295.

²⁵⁶ Metnin tamamı için bkz. TBMM ZC, Devre: 1, İçtima Senesi:1, C. 1, İ:3, Üçüncü Basılış, Ankara 1959, s.52.

İcraiye Meclisin münasebatını taknin edebilmek için on beş kişilik Lâyiha Encümeni teşkilini ve tanzim edilecek layiha kanuniyenin Meclisi Âlice kabulüne kadar şimdilik beş- altı zattan müteşekkil bir İcra Encümeni intihap buyurulmasını teklif eylerim."²⁵⁷ Konuyla alakalı olarak Mustafa Kemal Paşa, söz alarak doğrudan sorumlu vekillerin²⁵⁸ tayinine ilişkin yaptığı konuşmanın sonunda şu ifadelere yer vererek bu mühim meselenin bir an evvel halledilmesi gerektiğini şu sözlerle dile getirdi: "*Fakat beklemeye müsait olmayan bir şey varsa, derhal müterakim olan mevaddı tetkik edecek muvakkat bir heyetin intihâpıdır.*"²⁵⁹ Mustafa Kemal'in hükümetin oluşturulması ile ilgili teklifi, Osmanlı Hükümetlerinden tümüyle farklı bir sistemi yürürlüğe koymayı gerekli kılıyordu. Çünkü Türk Milleti'nin istiklal mücadelesi ile meşgul olduğu bu dönemde normal bir parlamenter sistemle devam etmek sorunları çözemezdi. Meclis yasama ve yürütme güçlerini elinde tutmalı ve inisiyatifi bizzat ele almalıydı²⁶⁰.

Yapılan görüşmeler neticesinde, Celalettin Arif Bey'in Meclis'te geçici icra organlarının oluşturulmasıyla ilgili olarak verdiği önerge²⁶¹ kabul edilerek onaylanmıştır²⁶². Önergenin onaylanmasıyla, konu ile ilgili seçim kanunu hazırlanıp, icra vekilleri heyeti seçilinceye kadar Devlet işleri Geçici İcra Encümeni marifetiyle yürütülecekti²⁶³. Meclis'in 25 Nisan 1920 tarihli beşinci oturumunda Muvakkat İcra Encümeni seçimi yapılmıştır. Meclis İkinci Başkanı Celalettin Arif Bey, ilk tur seçim sonucunu şu ifadelerle duyurmuştur.

"Efendiler, ekseriyet hâsıl olduğu cihetle celseyi küşat ediyorum. Bundan evvelki celsede toplanan reylerin neticesini arz edeceğim. Reye iştirak eden zevatı

²⁵⁷ TBMM ZC, Devre: 1, İçtima Senesi:1, C. 1, İ:3, Üçüncü Basılış, Ankara 1959, s.55-58.

²⁵⁸ Bilindiği gibi Osmanlı Hükümetlerinde bakanlıklara "nezaret", bakanlık görevini yapan kişilere de "nazır" denilmekte idi. 23 Nisan 1920 tarihinde açılan ve milletin mukadderatına el koyan Büyük Millet Meclisi, Osmanlı Mebussan Meclisi'nin aynı olmadığı gibi, kurduğu yürütme organı da Osmanlı Hükümetlerinden çok farklı idi. Ve bu yüzden Osmanlı Hükümetlerinin kullandığı unvanları kullanmak Büyük Millet Meclisi'nin kuruluş ve hüviyetine tersti. Yavuz Aslan, *TBMM Hükümeti Kuruluşu Yetki ve Sorumluluğu (23 Nisan 1920-30 Ekim 1923)*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2001, s.29-30.

²⁵⁹ TBMM ZC, Devre: 1, İçtima Senesi:1, C. 1, İ:3, Üçüncü Basılış, Ankara 1959, s.57.

²⁶⁰ Yavuz Aslan, *TBMM Hükümeti Kuruluşu Yetki ve Sorumluluğu (23 Nisan 1920-30 Ekim 1923)*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2001, s.31.

²⁶¹ Celalettin Arif Beyin Önergesi şu şekildedir: "*Meclisin muamelâtını tanzim, Heyeti İcraiye- sini teşkil ve Heyeti İcraiye Meclis'in münasebatını taknin edebilmek için on beş kişilik Lâyiha Encümeni teşkilini ve tanzim edilecek lâyihai kanuniyenin Meclisi Âlice kabulüne kadar şimdilik beş - altı zattan müteşekkil bir icra Encümeni intihap buyurulmasını teklif eylerim.*" TBMM ZC, Devre: 1, İçtima Senesi:1, C. 1, İ:3, Üçüncü Basılış, Ankara 1959, s.55.

²⁶² TBMM ZC, Devre: 1, İçtima Senesi:1, C. 1, İ:3, Üçüncü Basılış, Ankara 1959, s.58.

²⁶³ Yavuz Aslan, age., s. 39.

muhtereminin adedi (107) tabîi ekseriyeti mutlakası (54) eder. Fakat reye bilfiil iştirak eden zevat (80), (27) müstenkif var. Fakat ekseriyeti mutlaka (54) olduğu için netice itibariyle bendenize (71) rey vermişsiniz. Cami B. (66), Bekir Sami B. (58), rey almışlardır. Diğer zevat ekseriyeti ihraz edememişlerdir.”²⁶⁴

Görüldüğü gibi daha önce 6 kişi olması şeklinde kararlaştırılan Muvakkat İcra Encümeni üyelerinin ilk tur seçimlerinde, çoğunluğu sadece 3 kişi sağlamış ve üye seçilebilmiştir. Bu üyeler Erzurum mebusu Celalettin Arif Bey, Aydın mebusu Cami Bey ve Amasya mebusu Bekir Sami Bey’dir²⁶⁵. Diğer üç üyenin seçiminden evvel söz alan Mustafa Kemal Paşa, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi İsmet İnönü’nün seçime katılmadan Muvakkat İcra Encümeni olmasını teklif etmiş ve bu teklif kabul edilmiştir²⁶⁶. İsmet İnönü’nün üye seçilmesiyle birlikte daha önce ismi okunmayan ve Hamdullah Suphi Bey’le aynı oyu alan Fevzi Paşa da seçimin ikinci turuna katılabilmıştır. Seçimin ikinci turunda 58 oy alan Fevzi Bey 4. üye olarak seçilirken²⁶⁷, nihayet üçüncü tur seçimlerin sonucunda en çok oy alan 45 oy ile Hamdullah Suphi Bey ve 40 oy alan Hakkı Behiç Bey Muvakkat İcra Encümeni’nin son iki üyesi olmuştur²⁶⁸. Böylece seçimler üç turda tamamlanabilmiştir. 25 Nisan 1920 ile 3 Mayıs 1920 tarihleri arasında görev yapmak üzere; bir “*MUVAKKAT İCRA ENCÜMENİ*” teşkil edilmiştir²⁶⁹. Muvakkat İcra Encümeni aynı zamanda Mustafa Kemal Hükümeti olarak da anılmaktadır²⁷⁰.

2.1.4. Muvakkat İcra Encümeni (23 Nisan 1920-3 Mayıs 1920)

Muvakkat İcra Encümeni’nin görevi, İcra Vekilleri Heyeti seçim kanununun hazırlanması ile birlikte vekillerin Meclis tarafından seçilmesi için gerekli sürede,

²⁶⁴ TBMM ZC, Devre: 1, İçtima Senesi:1, C. 1, İ:3, Üçüncü Basılış, Ankara 1959, s.59.

²⁶⁵ Celalettin Arif Bey, ilk tur sonuçlarını açıkladıktan sonra, seçilen 3 kişi haricindeki mebusların çoğunluğu sağlayamadığını belirtmesi üzerine, Meclis’te seçimlere katılıp çoğunluğu sağlayamayan mebusların oylarının da açıklanması yönünde nidalar yükselmiştir. Bunun üzerine Meclis İkinci Başkanı Celalettin Arif Bey çoğunluk nisabını dolduramayan mebusların aldıkları oyları şu şekilde açıklamıştır. “İsmet B. (42), Hakkı Behiç B. (33), Dr. Adnan B. (27), Şeyh Servet Ef. (26), Ferit B. (24), Hamdullah Subhi B. (23) rey almışlardır.” TBMM ZC, Devre: 1, İçtima Senesi:1, C. 1, İ:3, Üçüncü Basılış, Ankara 1959, s.59.

²⁶⁶ Mustafa Kemal Paşa’nın konuşmasının tam metni için bkz. TBMM ZC, Devre: 1, İçtima Senesi:1, C. 1, İ:3, Üçüncü Basılış, Ankara 1959, s.59.

²⁶⁷ TBMM ZC, Devre: 1, İçtima Senesi:1, C. 1, İ:3, Üçüncü Basılış, Ankara 1959, s.61.

²⁶⁸ TBMM ZC, Devre: 1, İçtima Senesi:1, C. 1, İ:3, Üçüncü Basılış, Ankara 1959, s.61.

²⁶⁹ Başbakanlık Personel ve Prensipler Genel Müdürlüğü, *Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin Kuruluşundan Günümüze Hükümetler*, Ankara 1998, s.5.

²⁷⁰ Başbakanlık Personel ve Prensipler Genel Müdürlüğü, age., s. 14-15.

memleketin geçici de olsa bir hükümet tarafından idaresini temin etmektir. Yani bu encümen bir geçiş döneminin adeta yürütme organı hüviyetindedir.

Tablo 4: Muvakkat İcra Encümeni Üyeleri

ÜYELER	ADI SOYADI
Muvakkat İcra Heyeti Reisi, Meclis Başkanı	Mustafa Kemal
Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi	İsmet Bey (İnönü)
Meclis İkinci Başkanı	Celalettin Arif Bey
İcra Encümeni Üyeleri	Cami Bey (Baykurt)
İcra Encümeni Üyeleri	Bekir Sami Bey (Kunduh)
İcra Encümeni Üyeleri	Hamdullah Suphi Bey (Tanrıöver)
İcra Encümeni Üyeleri	Hakkı Behiç Bey (Bayiç)

25 Nisan 1923 tarihli oturumda Muvakkat İcra Encümeni üyeleri seçildikten sonra, on beş kişiden oluşan Layiha Encümeni üyeleri de en çok oy alanlardan başlamak üzere belirlenmiştir²⁷¹. TBMM Genel Kurulu ilk görev dağılımını iki encümen oluşturarak yapmıştır. Bunlardan birincisi Muvakkat İcra Encümeni, ikincisi ise Layiha Encümeni'dir. Bunlardan ilki zamanla kurulacak hükümeti oluşturacak, diğeri ise başlangıçta Meclis ile hükümet arasındaki koordinasyonu sağlamak için önerilen Layiha Encümeni olacaktır. Özellikle oluşturulan Layiha Encümeninden çok şey beklenmiş, fakat zamanla bu oluşum siyasi önemini yitirerek beklentileri karşılamaktan uzak kalmıştır²⁷².

2.1.5. İcra Vekilleri Heyetinin Göreve Başlaması

Muvakkat İcra Encümeni'nin göreve başlamasının akabinde 26 Nisan 1920 tarihinde Muvakkat Encümen üyelerden Hakkı Behiç Bey, üstlendiği vazifenin sorumluluğunun büyüklüğünden bahsetmiş ve bu vazifeye seçilen şahsın Meclis'ten büyük oranda destek alınması gerektiğini vurgulayarak istifa ettiğini açıklamıştır²⁷³.

²⁷¹ Layiha Encümeni seçimi ve üyeleri ile ilgili detaylı bilgi için bkz. TBMM ZC, Devre: 1, İçtima Senesi:1, C. 1, İ:3, Üçüncü Basılış, Ankara, 1959, s.62-63. Ayrıca on beş zattan mürekkep encümen teşkili hakkında heyeti umumiye kararı için bkz. Düstur 3. Tertip, C.1, Milliyet Matbaası, 1929, s. 2.

²⁷² Rıdvan Akın, *TBMM Devleti (1920-1923), Birinci Meclis Döneminde Devlet Erkları ve Mücadele*, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2001, s.101.

²⁷³ Sadece 40 oy alarak Muvakkat İcra Encümeni Üyeliğine seçilen Hakkı Behiç Bey'in İstifası, Meclis'te şu şekilde okunmuştur: "Devleti Osmaniye tarihinin en vahim bir devrinde icra mevkiinden deruhte-i

İstifanın Meclis'te okunmasından sonra Mustafa Kemal ve Yozgat mebusu İsmail Fazıl Paşa, Hakkı Behiç Bey'in istifasının kabul edilmemesi yönünde görüş bildirmişlerdir. Yapılan oylama neticesinde istifa kabul edilmeyerek, Meclis'in ittifakla görüş bildirmesi akabinde Hakkı Behiç Bey, yeniden Muvakkat İcra Encümen üyeliğine seçilmiştir²⁷⁴.

Yine Meclis'in 26 Nisan 1923 tarihli oturumunun ikinci celsesinin açılışıyla, Meclis Komisyonlarının kuruluşu için görüşmeler başlamıştır. Bursa mebusu Muhittin Baha Bey ve Arkadaşlarının, On Encümen Teşkiline Dair takriri (önergesi) ile (1) Umur-u Şer 'iye - Evkaf, (2) Dâhiliye, Emniyeti Umumiye - Posta, Telgraf, (3) Hariciye, (4) Maliye, Rüşumat, (5) Ticaret, Ziraat, Orman, Maadin, Umur-u İktisadiye, (6) Adliye ve Mezâhib, (7) Maarif, (8) Müdafaa-i Milliye, (9) Nafia, (10) Sıhhiye ve Muaveneti İçtimaiye Encümenleri oluşturulmuştur²⁷⁵. Muhittin Baha Bey, önerenin tartışılması esnasında Meclis kürsüsüne gelerek vakit kaybetmeden idari yapıların oluşturulmasının gerekliliğini şu sözlerle dile getirmiştir:

“Biz diyoruz ki; şimdiye kadar bu memlekette Umur-u Harbiye vardır, ona Müdafaa-i Milliye namı veriyoruz. Kabul edilmez mi? Bunun için karara intizar lâzım mıdır? Dâhiliye vardır. Dâhiliye Encümeninin olmaması imkânı var mıdır ki, Lâyiha Encümeninin bir kararına intizar edelim? Sıhhiye vardı, şimdi olmayacak mı? Maarif vardı, olmayacak mı? Adliye vardı, olmayacak mı? Umur-u Şer 'iye vardı, olmayacak mı? Nafia vardı, olmayacak mı efendim? Eğer bizim bir diyeceğimiz varsa, unutulmuş olan encümenlerin bunlara ilâvesini tekliften ibarettir. Bir endişe ile müzakeratı talik etmek doğru olmasa gerektir.”²⁷⁶

Meclis encümenlerine verilen isimler aslında, idarenin temel hizmet alanlarına ayrılması anlamına gelirken, aynı zamanda, kısa bir süre içerisinde oluşturulacak

mesuliyet ederek ifayı vazife edebilmek ancak, milletin âray-i umumiyesini teksif etmiş olan Meclisi Âlilerinin samimî ve ciddî bir itimadıyla mümkün olabilir. Çünkü şerefi mânevisinden başka hiçbir cazibe-i maddiyesi olmayan icra mevkilerinin gerek Meclisi Afiniz huzurunda maddeten ve gerek tarihi millîm izde manen ve vicdanen maruz bulunduğu mesuliyet ancak böyle kavi ve samimî bir itimat ile kabili iktihamdır. Dünkü intihabadım esnayı icrasında görülen teseddüdü ara henüz heyeti icra iye hakkında bu kadar derin ve samimî bir itimadın Meclisi Âlilerinde cayigir bulunmadığı kanaatini âcizlerine verdi; bu şerait içinde ve pek zayıf gördüğüm bir ekseriyeti izaftiyenin itimadiyle deruhte-i mesuliyette mazur görülmekliğimi Heyeti Muhtremeden istirham ederim, efendim.” TBMM ZC, Devre: 1, İçtima Senesi:1, C. 1, İ:4, Üçüncü Basılış, Ankara 1959, s.84-85.

²⁷⁴ TBMM ZC, Devre: 1, İçtima Senesi:1, C. 1, İ:4, Üçüncü Basılış, Ankara 1959, s.85.

²⁷⁵ TBMM ZC, Devre: 1, İçtima Senesi:1, C. 1, İ:4, Üçüncü Basılış, Ankara 1959, s.73-78.

²⁷⁶ TBMM ZC, Devre: 1, İçtima Senesi:1, C. 1, İ:4, Üçüncü Basılış, Ankara 1959, s.75.

vekâletlerin de habercisi olmuştur²⁷⁷. Bununla birlikte, encümenlerin kurulmasının ardından devlet bünyesindeki resmi iş ve işlemlerin vakit kaybetmeden düzene girmesi ve bu işlerin sağlıklı bir şekilde yürütülebilmesi için de İcra Heyetinin kurulması gerekiyordu. 01.05.1920 tarihli Meclis oturumunda söz alan Erzurum milletvekili Celalettin Arif Bey, kürsüden yapmış olduğu konuşmada da bu hususa şu şekilde değinmiştir. “*Evvel emirde Umur-u Devleti bir an evvel temşiyet ettirebilmek ve yüzüstü kalan işleri yürütebilmek için Heyeti İcraiye meselesini, birinci mesele olmak üzere kabul eyledik.*”²⁷⁸ İcra Vekilleri Heyetinin bir an evvel oluşturulması gerektiğini vurgulamıştır. Yine aynı konuşmada vekâlet meselesini gündeme getirerek daha önceden Mustafa Kemal Paşa’nın isteğiyle kabul ettiklerini şu sözlerle ifade etmiştir:

“Vekâlet namının istimal edilip edilmemesi ayrıca mevzuu bahis oldu. Onun için yine birinci takirde, Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin Meclisi Âlinizde kıraat edip ve Meclisi Âliniz tarafından kabul olunan takririnde vekâlet meselesi kabul edilmişti. Yine biz onu kabul ettik. Çünkü düşünüyordum ki, Meclis bir gün vermiş olduğu Ur kararı diğer bir karar ile bozmak arzu etmez ve bu vekil meselesi de bizim fikrimize daha muvafık geldi. Onun için vekâlet meselesini kabul eyledik.”²⁷⁹

02.05.1920 tarihli meclis oturumunda ise 4 madden oluşan “*Türkiye Büyük Millet Meclisi İcra Vekillerinin Suret-i İntihabına Dair Kanun*” kabul edilmiştir²⁸⁰.

Kanun Maddeleri;

“MADDE 1. — Şer’i ye ve Evkaf, Sıhhiye ve Muaveneti İctimaiye, İktisat (Ticaret, Sanayi, Ziraat, Orman ve Maadin) Maarif, Adliye ve Mezâhib, Maliye ve Rüsumat ve Defteri Hakani, Nafia, Dâhiliye (Emniyeti Umumiye, Posta ve Telgraf), Müdafaa-i Milliye, Hariciye, Erkânı Harbiye-i Umumiye işlerini görmek üzere Büyük Millet Meclisi’nin on bir zattan mürekkep bir İcra Vekilleri Heyeti vardır.

²⁷⁷ Şafak Başa, age., s. 298.

²⁷⁸ TBMM ZC, Devre: 1, İctima Senesi:1, C. 1, İ:8, Üçüncü Basılış, Ankara 1959, s.156.

²⁷⁹ TBMM ZC, Devre: 1, İctima Senesi:1, C. 1, İ:8, Üçüncü Basılış, Ankara 1959, s.157.

²⁸⁰ TBMM ZC, Devre: 1, İctima Senesi:1, C. 1, İ:9, Üçüncü Basılış, Ankara 1959, s.185. Ceride-i Resmîye ile neşir ve ilan edilen (7 Şubat 1337-Sayı:1) kanun metni için ayrıca bkz. Düstur 3. Tertip, C.1, Milliyet Matbaası, 1929, s. 6.

MADDE 2, — İcra Vekilleri, Büyük Millet Meclisi'nin ekseriyeti mutlakasıyla aralarından intihâp olunur²⁸¹.

MADDE 3. — Her vekil derimde ettiği Umur-un ifasında mensup olduğu encümenin rey-i istişarisini alabilir.

MADDE 4. — İcra Vekilleri arasında çıkacak ihtilâfı Büyük Millet Meclisi halleder.”

Kabul edilen bu kanunda İcra Vekilleri Heyeti'nin başkanının kim olacağı belirtilmemiştir. Aynı zamanda başbakanlık makamının bulunmamasından ötürü Türkiye Büyük Millet Meclisi başkanının heyete başkanlık etmesi durumu ortaya çıkmıştır. Böylelikle yasama erkinin başındaki şahıs aynı zamanda yürütmenin de başı olmuştur.

1. ICRA VEKİLLERİ HEYETİ 3 Mayıs 1920 – 24 Ocak 1921 tarihleri arasında görev yapmış olup heyetin reisliğine ise aynı zamanda TBMM reisi olan Mustafa Kemal Pasa (Erzurum) seçilmiştir. Konumuz açısından önemli olan Adliye Vekilliğine ise Celalettin Arif Bey (Erzurum) seçilmiştir. Türkiye Büyük Millet Meclisinde 11 kişilik ilk bakanlar kurulu (hükümet) şu kişilerden oluşmuştur²⁸².

²⁸¹ 4 Teşrinisani 1336 (4 Kasım 1920) tarihinde yapılan düzenleme ile bahse konu kanunun 2. Maddesi şu şekilde değiştirilmiştir: “İcra Vekilleri Büyük Millet Meclisi Reisinin Meclis Azalarından göstereceği namzetler meyanından ekseriyeti mutlaka ile intihap olunurlar.” Düstur 3. Tertip, C.1, Milliyet Matbaası, 1929, s. 123.

²⁸² TBMM, *Hükümetler Programlar ve Genel Kurul Görüşmeleri*, TBMM Başkanlığı Yayınları, Ankara 2013, s.38.

Tablo 5: I. İcra Vekilleri Heyeti (03.05.1920/24.01.1921)

HÜKÜMET ÜYELERİ	Görev süresi
I. İcra Vekilleri Heyeti Reisi M. Kemal Paşa (Erzurum)	03.05.1920-24.01.1921
Umur-u Şer'îye Vekili Mustafa Fehmi Efendi (Bursa)	03.05.1920-24.01.1921
Müdafaa-i Milliye Vekili Fevzi Paşa (Kozan)	03.05.1920-24.01.1921
Adliye Vekili Celalettin Arif Bey (Erzurum)	03.05.1920-24.01.1921
Dâhiliye Vekili Cami Bey (Aydın) Hakkı Behiç Bey (Denizli) Nazım Bey (Tokat) Refet Bey (İzmir)	03.05.1920-24.01.1921 17.07.1920-02.08.1920 04.09.1920-05.09.1920 06.09.1920-24.01.1921
Hariciye Vekili Bekir Sami Bey (Amasya)	03.05.1920-24.01.1921
Maliye Vekili Hakkı Behiç Bey (Denizli) Ahmet Ferit Bey (İstanbul)	04.05.1920-17.07.1920 17.07.1920-24.01.1921
Maarif Vekili Rıza Nur Bey (Sinop) H. Suphi Bey (Antalya)	04.05.1920-16.12.1920 16.12.1920-24.01.1921
Nafia Vekili İsmail Fazıl Paşa (Yozgat) Ömer Lütfü Bey (Amasya)	03.05.1920-25.12.1920 27.12.1920-24.01.1921
Umur-u İktisadiye Vekili Yusuf Kemal Bey (Kastamonu)	03.05.1920-24.01.1921
Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekili Dr. Adnan Bey (İstanbul)	03.05.1920-24.01.1921
Erkân-ı Harbiye Umumiye Vekili İsmet Bey (Malatya)	03.05.1920-24.01.1921

2.2. Adliye Vekâletinin Kuruluşu, Teşkilat ve Görev Alanının Şekillenmesi

2.2.1. İcra Vekilleri Heyetiyle Birlikte Adliye Vekâletinin Kurulması

1911 yılında çıkarılan aynı zamanda, Cumhuriyet Dönemi Adliye Teşkilatının da temelini oluşturan nizamname için Tuğral, “*Adliye bürokratları oluşum aşamasını geride bırakarak, Cumhuriyet bürokrasisinin temel taşlarını oluşturacak bir kurum kültürü yaratmayı başarmıştı.*” yorumunda bulunmaktadır. Ancak Trablusgarp Savaşı’nın başlaması ve ardından Hakkı Paşa Kabinesi’nin görevden ayrılması gibi nedenlerle, bu istikrar süreci sona ererek Devletin yıkılışına kadar hemen hemen hiçbir alanda bir daha reform yapılamamıştır²⁸³. Nitekim Dünya savaşının sonrasında büyük bir yıkım sürecine girilmesi, ardından, Millî Mücadele sırasında açılan Büyük Millet Meclisi ve ilk hükümetinin oluşumuyla bir taraftan özgürlük mücadelesi gerçekleştirilirken diğer taraftan yeni bir reform süreci başlamıştır.

Şimdi bu sürecin önemli bir parçası olan ve aynı zamanda çalışmamızın özünü teşkil eden Adliye Vekâletinin kuruluşu ve yeni teşkilat yapısının oluşturulması aşamalarına geçebiliriz. Adliye Nezaretinden Adliye Vekâletine geçişin belgelendiği önemli gelişme, 02 Mayıs 1920’de kabul edilen “*Türkiye Büyük Millet Meclisi İcra Vekillerinin Suret-i İntihabına Dair Kanun*”²⁸⁴ un kabul edilmiş olmasıdır. Nitekim kabul edilen bu kanunla Adliye Vekâleti bir teşkilat olarak bakanlar kurlunda yerini almıştır. 4 Mayıs 1920 tarihinde ilk Adliye Vekilinin seçilmesi ile birlikte adliye teşkilatı da çalışmalarına başlamıştır²⁸⁵.

2.2.2. Adliye Vekâleti Merkez Teşkilatının Aldığı Görünüm

“*Türkiye Büyük Millet Meclisi İcra Vekillerinin Suret-i İntihabına Dair Kanun*” da Adliye Vekâleti ile ilgili detaylı bilgi bulunmamakla birlikte İstanbul Hükümetine bağlı Adliye Nezaretinden farklı yeni bir bakanlık oluşturulmuştur. Bilindiği üzere

²⁸³ Erkan Tural, “II. Meşrutiyet Dönemi’nde Adliye ve Mezâhip Nezareti’nde Bürokratik Reform”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C, 57, Ankara (2008), s. 247.

²⁸⁴ Cumhuriyet Dönemi Devlet Teşkilatında Adliye Vekâleti “*Türkiye Büyük Millet Meclisi İcra Vekillerinin Suret-i İntihabına Dair Kanun*” ile kurulmuştur. Kanunun birinci maddesinde Adliye ve Mezâhip Vekaleti adıyla kurulmuş, fakat kanun ve kararnamede bu vekaletten sadece Adliye veya Umuru Adliye Vekaleti olarak bahsedilmiştir. *Adalet Bakanlığı 50. Yıl*, Ankara Yarı Açık Cezaevi Matbaası, 1973, s. 84.

²⁸⁵ TBMM ZC, Devre: 1, İctima Senesi:1, C. 1, İ:11, Üçüncü Basılış, Ankara 1959, s. 200.

Osmanlı'da 19 yüzyılda “bakan” tabiri yerine “nazır”, bakanlık teşkilatlanması için de “nezaret” sözcüğü kullanılıyordu. Türkiye Büyük Millet Meclisi kullanılan bu tabirleri değiştirerek “nezaret” yerine “vekâlet”, “nazır” yerine de “vekil” sözcüklerini getirmiştir. İsimlerdeki bu değişikliğin nedenini, 9 Kasım 1920 tarihli Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi'nde yer alan “İstanbul Zihniyeti” ismiyle yer alan makaleye bakarak anlayabiliriz²⁸⁶:

“Ankara'da teşekkül etmiş olan millet hükümetinin şubeleri tesis edilirken, İstanbul'da ‘nezaret’ tabir edilen makamlara burada ‘vekâlet’ denmişti. Bu vekâletin buradaki manası, milletin ve onun temsilcisi olan Millet Meclisi'nin vekâletidir. Fransızca karşılığı ‘senterm’ değil ‘manda’dır. Hâlbuki İstanbul hep hülya içinde bu vekâletleri, nezaretlerin vekâletleri zannediyor ve galiba en ziyade kendisini aldatan şey de bu oluyor. Hâlbuki iki mana arasındaki fark, doğu ile batı kadar uzaktır!”

06 Mayıs 1920 tarihinde Meclis'te yapılan görüşmelerde Adliye Encümeninin “İstanbul İşgalinden Sonra Heyet-i Vükelâca Vukubulacak Bilûmum Muahedat ve Mukavelât ve Ukudat ve Mukarrerat Keenlemeyekün, Addi Hakkındaki” kanun lâyihası kabul edilmiştir²⁸⁷. Böylece İstanbul hükümeti tarafından alınan kararlar, verilen hükümler sanki hiç olmamış gibi kabul edilmesi sağlanmıştır. Bu karar doğrultusunda bazı illerdeki adli evrakların Adliye Vekâletine teslim süreci başlamıştır. Örneğin, Kastamonu Adliye Müfettişliğinin 18 Mayıs 1336 (18 Mayıs 1920) tarihli resmi yazısına istinaden, Adliye Vekâletini ilgilendiren evraklar, adliye dosyaları ve resmi adliye damgalı muhabere evrakı Adliye Vekâletine teslim edilecektir denilmektedir. Ayrıca söz konusu yazı ile tutuklulara ait evrakların ayrıca değerlendirileceği ve İstanbul'dan verilmiş hükümlerin yok hükmünde olduğuna karar verildiği görülmektedir²⁸⁸.

Yine bu kararlar doğrultusunda 24 Mayıs 1336 (24 Mayıs 1920) tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde “İstanbul'daki gayri meşru kabinenin yaptığı gayri kanuni terfi vesairenin keenlemeyekün olduğuna karar verildi.”²⁸⁹ denilerek İstanbul Hükümetinin

²⁸⁶ “İstanbul Zihniyeti”, Hâkimiyet-i Milliye, 9 Kasım 1920.

²⁸⁷ TBMM ZC, Devre: 1, İçtima Senesi:1, C. 1, İ:12, Üçüncü Basılış, Ankara 1959, s.216.

²⁸⁸ BOA, 30-18-1-1 Kararlar Daire Başkanlığı (1920-1928), 31.05.1920, s. 11.

²⁸⁹ Düstur 3. Tertip, C.1, Milliyet Matbaası, 1929, s. 2. Ayrıca konu ile alakalı olarak Meclis'te gerçekleştirilen görüşmeler için bkz. TBMM ZC, Devre: 1, İçtima Senesi:1, C. 2, Üçüncü Basılış, Ankara 1959, s.24,25.

yaptığı atamaların sanki hiç olmamış gibi kabul edilmesi sağlanmış, böylece yeni oluşturulan kabinenin ve kurumların özgür hareket edebilmelerinin önü açılmıştır.

Büyük Millet Meclisi atılan bu adımların ardından yasama ve yürütme yetkisini şahsında toplamış ve bu yetkileri İstanbul Hükümeti'nin uhdesinden ayırmıştır. Bununla birlikte Meclis Hükümeti, vakit kaybetmeden yargı gücünü de elde etmek için çalışmalara başlamıştır. Bunun için en çabuk ve kolay gerçekleşecek çözüm, Anadolu'da yeni ve İstanbul'dan tamamen bağımsız bir yüksek mahkeme kurmaktır. Böylece hem Anadolu'daki faal mahkemelerin vermiş olduğu kararların kontrol ve denetimi sağlanacak hem de bu mahkemelerin İstanbul'daki Temyiz Mahkemesi ile hiyerarşik bağları kesilecekti. Nitekim Hükümetin işi kolay olmamakla birlikte bu niyetini gerçekleştirme aşamasında dikkatli davranması da gerekiyordu. Bir taraftan İstanbul Hükümeti'nden habersiz hareket edilmesi gerekirken diğer taraftan da halka bunu doğru bir şekilde anlatmak ve kamuoyunu ikna edici gerekçeler ileri sürülmeliydi. İstanbul'un işgal altında olması, Anadolu'daki mahkemelerde temyiz edilmeyi bekleyen sayısız dosyanın oluşu²⁹⁰ gibi öne sürülen bu makul gerekçeler halk nezdinde karşılık buldu ve bu amaç doğrultusundaki adımlar atılmaya başlandı.

Temyiz Mahkemesi, Osmanlı'da 1879 tarihli teşkilat ve hukuk usulü kanunları ile temyiz konusunda birtakım düzenlemeler yapılmasıyla Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'nin yerine oluşturulmuştu²⁹¹. 3 Mayıs 1920 tarihli kararname ile şer'i mahkemelerin yeniden Şeyhülislamlığa bağlanması üzerine Temyiz Mahkemesinin Şer'iyye Dâiresi kaldırılmıştır. Ekinci'ye göre, “*Bu kararnâme Ankara hükûmetince muteber sayılmadığı için aynı yıl Sivas'ta bir temyiz heyeti kurulmuş; Ankara hükûmetine bağlı yerlerdeki şer'iyye mahkemelerinin hükümlerinin temyiz mercii olarak buradaki temyiz heyetinin şer'iyye dâiresi tayin olunmuştur.*”²⁹²

²⁹⁰ Osman Köksal, “Sivas Tarihine Der-Kenar; Yeni Türkiye'nin İlk Yüksek Mahkemesi Sivas Muvakkat Temyiz Heyeti”, *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C, XLIII, Sivas 2019, s.153.

²⁹¹ Mustafa Gürbüz, “İslam Hukuk Tarihinde Kanun Yolu Olarak Temyiz Mahkemesi ve Osmanlı Devletindeki İşleyişi”, A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2006, s.83.

²⁹² Ekrem Buğra Ekinci, *Tanzimat ve Sonrası Osmanlı Mahkemeleri*, Arı Sanat Yayınları, İstanbul 2010, s, 118.

2.2.3. Sivas'ta Muvakkat Temyiz Heyetinin Teşkiline Dair Kanun

Çalışmamızın birinci bölümünde değindiğimiz gibi 1868 tarihinde Divan-ı Ahkâm-ı Adliye başkanlığı nezarete dönüştürülmüş, kabinenin üyesi bulunan Divan-ı Ahkâm-ı Adliye başkanı nazır (bakan) unvanını almıştı. Böylece Adliye Nezareti de bakanlık olarak kurulmuştu. Divan-ı Ahkâm-ı Adliye aynı zamanda başlı başına bir Yargıtay hüviyetindeydi. Bu dönemin başlangıcı Nizamiye Mahkemeleri Kuruluş Kanununun²⁹³ kabul edildiği 18.06.1879 tarihidir. Dönemin sonu ise Sivas'ta oluşturulan Temyiz Heyetinin yürürlüğe girme tarihi olan 7 Haziran 1920'dir. Nitekim Millî Mücadele Döneminde yürürlüğe giren bu kanun sadece Millî Hükümetin kontrolünde olan yerlerde uygulanmıştır. İstanbul Hükümetinin kontrolünde kalan yerlerde ise bu görev İstanbul'da kurulmuş olan Yargıtay tarafından yürütülmüştür. Bu da demek oluyor ki ülkenin tamamının Millî Hükümetin kontrolüne geçeceği sürede²⁹⁴ Sivas'taki Temyiz Heyeti ile birlikte İstanbul'daki Yargıtay da görev yapmıştır²⁹⁵.

Yeni Türk devletinde yüksek mahkeme olarak görev yapacak olan Temyiz Heyeti, 7 Haziran 1920 tarihinde Sivas'ta oluşturularak çalışmalarına başlamıştır. Muvakkat Temyiz Heyetinin Teşkiline Dair bu kanun, Cumhuriyet Dönemine geçiş sürecinde adliye teşkilatının kurumsallaşması açısından son derece mühimdir. Aynı zamanda Türkiye Büyük Millet Meclisinde çıkartılan ilk kanunlardan birisi olma özelliğini de taşır. Muvakkat Temyiz Heyetinin Cumhuriyetin temellerinin atıldığı Sivas ilinde kurulması da elbette tesadüf değildi. Nitekim bu kararın alınmasında, Sivas'ın Anadolu'nun en güvenli ve merkezi konumunda olması, İstanbul, Trakya ve Anadolu'nun pek çok ilinin fiili de olsa işgal altında bulunması gibi sebepler etkili olmuştur²⁹⁶.

²⁹³ Bahse konu kanun metni için bkz. A. Recai Seçkin, *Yargıtay Tarihçesi Kuruluş ve İşleyişi*, Adalet Bakanlığı Yayınları, 1967, s. 232-236.

²⁹⁴ Bu arada Seçkin, tüm Türkiye'nin millî hükümetin eline geçiş tarihi olarak 4 Kasım 1338 (04.11.1922) tarihini işaret etmektedir. A. Recai Seçkin, *Yargıtay Tarihçesi Kuruluş ve İşleyişi*, Adalet Bakanlığı Yayınları, 1967, s. 57.

²⁹⁵ A. Recai Seçkin, age., s. 24.

²⁹⁶ Kurulacak olan heyetin Sivas veya Ankara'da bulunması gerektiği yönünde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde çeşitli tartışmalar yaşanmıştır. Çıkarılacak olan kanun ile ilgili 02.07.1920 tarihinde yapılan görüşmelerde ilk sözü alan Kastamonu Mebusu Abdülkadir Kemali Bey, heyetin Sivas'ta veya Ankara'da bulunması gerektiğini dile getirmiştir. Yine Adliye Vekili Celalettin Arif Bey konu hakkında heyetin merkezi konumu nedeniyle Sivas'ta kurulması yönünde fikir beyan etmiştir. Adliye Encümenliği ise Heyetin Ankara'da bulunması gerektiğini teklif etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. TBMM ZC, Devre: 1, İçtima Senesi:1, C. 2, İ:22, Üçüncü Basılış, Ankara 1959, s.43-45.

7 Şubat 1337 tarihli ve 1 Sayılı Ceride-i Resmiye ile neşir ve ilan edilen 7 Haziran 1336 ve 20 Ramazan 1338 (7 Haziran 1920) tarihinde çıkarılan “*Muvakkat Temyiz Heyeti Teşkiline Dair Kanun*” maddeleri²⁹⁷:

Kanun No: 4

MADDE 1- Merkezi Sivas olmak ve üzere şeriye, hukuk, ceza ve istida dairelerinden mürekkep bulunmak üzere bir muvakkat Temyiz heyeti teşkil olunmuştur.

MADDE 2- Her dairenin bir reisi ve dört azası vardır.

MADDE 3- İşbu Temyiz heyetinin bir baş müddeiumumisi ve iki muavini vardır.

MADDE 4- Temyiz Heyeti rüesa ve baş müddeiumumiliğine Mahkeme-i Temyiz azalıkları ile vilayet kadılıklarında veya istinaf riyaset ve müddeiumumiliklerinde bulunanlar veyahut nizamem bu sınıflara muadil adliye memuriyetlerinde bulunmuş olanlar, azalıklarına; vilayet, bidayet, hukuk ve ceza reislikleri ile birinci sınıf sulh hâkimliği ve merkez müddeiumumiliklerinde veyahut nizamem bu sınıflara muadil adliye memuriyetlerinde bulunmuş olanlar, baş müddeiumumi muavinliklerine, liva kadılıkları ile ceza riyaset ve müddeiumumiliklerinde ve istinaf mehakimi azalıklarında veyahut nizamem bu sınıflara muadil adliye memuriyetlerinde bulunmuş olanlar terfian tayin olunabilirler.

MADDE 5- Rüesa ve başmüddeiumumi ve aza ve başmüddeiumumi muavinleri Umur-u Adliye Vekâleti tarafından intihap olunarak memuriyetleri Büyük Millet Meclisi Heyeti icraiyesinde tasdik ve icra olunur.

MADDE 6- Heyeti Temsiliye rüesasası ile baş müddei umuminin maaşı onar bin, azaların yedi bin beşer yüz, muavinlerin beşer bin kuruştur²⁹⁸.

²⁹⁷ Düstur 3. Tertip, C.1, Milliyet Matbaası, 1929, s. 12. Ayrıca kanun metni ve yapılan görüşmeler için bkz. TBMM ZC, Devre: 1, İçtima Senesi:1, C. 2, İ:25, Üçüncü Basılış, Ankara 1959, s.98.

²⁹⁸ 07.07.1920 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisinde kanun maddeleri tek tek oya sunulmuştur. Bahse konu madde hakkında oylama yapılırken Kastamonu milletvekili Abdulkadir Kemali Bey, heyette görev alanların maaşlarının yükseltilmesi gerektiğini teklif etmiştir. Bu teklif üzerine söz alan Celalettin Arif Bey “Eğer biz adliyeyi arzu ettiğimiz gibi istiklal 'içerisinde bulundurmak ve kendilerine de büyük bir rütbe göstermek ister isek yüz lirayı çok görmemeliyiz ve kendilerine de bunu bahsetmeliyiz.” demek suretiyle adliye teşkilatının itibarını artırmak ve teşkilata saygınlık kazandırmak için teklife katıldığını beyan etmiştir. Yapılan oylama sonucunda zamlı maaşlar kabul edilmiştir. Konu hakkında yapılan görüşmelerin tam metni için bkz. TBMM ZC, Devre: 1, İçtima Senesi:1, C. 2, İ:25, Üçüncü Basılış, Ankara 1959, s.98.

MADDE 7- İş bu kanun tarihi neşrinden muteberdir.

MADDE 8- İş bu kanun icrasına Umur-u Adliye Vekili memurdur.”

Ayrıca bahse konu kanunun çıkarılmasından evvel Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde farklı günlerde yapılan görüşmelerde (2,3,7 Haziran 1920) gerekli müzakereler yapılmıştır. 2 Haziran’da başlayan bu görüşmelerde öncelikle hazırlanan kanun taslağı okunmuştur. Taslağın ilk paragrafında kanunun çıkarılış gerekçesi şu şekilde belirtilmiştir: “*Filhakika matemi hilâfeti İslamiye ve merkezi saltanatı Osmaniye’nin işgali dolayısı ile mehakimi temyiziye evrak irsali gayri kabil olduğu nazarı dikkatte alınarak muvakkaten bir temyiz heyetinin biran evvel teşkili zaruret ve mecburiyeti hasıl olmuştur.*”²⁹⁹ Burada vurgulanan durum, ülkenin işgal altında olması nedeniyle adli iş ve işlemlerin sağlıklı bir şekilde yapılamaması ve evrakların yerine ulaştırılamamasıydı.

07.07.1920 tarihinde yapılan ikinci müzakereler sonucunda “*Muvakkat Temyiz Heyeti Teşkiline Dair Kanun*” maddeleri tek tek oya sunulmuştur. Müzakerelerde kanun maddeleri üzerinde fazla görüş ayrılığı yaşanmamış, taslak metindeki küçük pürüzler giderilmiş ve yapılan oylama sonucunda kanun “*Muvakkat Temyiz Heyeti Teşkiline Dair Kanun*” adıyla kabul edilmiştir³⁰⁰.

Kabul edilen kanununa göre Muvakkat Temyiz Heyeti, İstanbul’daki Mahkeme-i Temyizin benzeri olarak, Şer’iye, Ceza, Hukuk ve İstid’a (Dilekçe) daireleri olmak üzere, toplam dört daireden oluşacaktı. Oluşturulan Temyiz Heyetinin başına ayrı bir şahıs atanamayacak, Adliye Vekâletince birinci başkanlığa Hukuk veya Ceza Dairesi Başkanlığını yürütenlerden biri vekâleten atanacaktır. Temyiz Mahkemesinin birinci başkanı, önce hukuk, sonra ceza dairesi başkanlığına atanan Hasan Fehmi Bey olmuştur. Ayrıca mahkemenin bir başsavcısı ve iki yardımcısı bulunacaktır³⁰¹.

²⁹⁹ TBMM ZC, Devre: 1, İçtima Senesi:1, C. 2, İ:22, Üçüncü Basılış, Ankara 1959, s.40.

³⁰⁰ TBMM ZC, Devre: 1, İçtima Senesi:1, C. 2, İ:25, Üçüncü Basılış, Ankara 1959, s.98.

³⁰¹ Osman Köksal, “Sivas Tarihine Der-Kenar; Yeni Türkiye’nin İlk Yüksek Mahkemesi Sivas Muvakkat Temyiz Heyeti”, *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C, XLIII, Sivas 2019, s, 156.

Bahse konu kanunla heyete yapılacak atamaların nasıl yapılacağı belirlenmişti: Kanuna göre (mad.4) mahkemesinin reislik, başsavcılık, mahkeme-i temyiz üyelikleri, vilayet kadılıkları veya istinaf riyaset ve müddeiumumiliklerinde görev yapanlar veya buna eş değer memuriyetlerde bulunmuş şahıslar; üyeliklere ise vilayet, bidayet, hukuk ve ceza reislikleriyle birinci sınıf sulh hâkimliği görevini sürdürenler atanabilecekti. Başsavcı yardımcılıklarına ise illerdeki kadılıklar, ceza reisliği ve savcılığı yapmış olan kişilerden görevlendirme yapılacaktı. Atamalar, Adliye Vekâletinin önerisiyle Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetince gerçekleştirilecektir (md.5).

Yapılan bu düzenlemelerle birlikte 26 Haziran 1920’de çıkarılan kararnameyle atamalar gerçekleştirilmiştir³⁰². Bu kararnamede mahkemenin Şer’iye ve Hukuk daireleri reisleri ve azaları ile Hukuk ve İstidâa daireleri azalıkları için atamalar yapılmıştır. Buna göre, Şer’iye Dairesi başkanlığına, Erzurum eski kadısı ve mebusu Raif Efendi; Hukuk Dairesi Başkanlığına Bursa istinaf reis-i ve mebusu Hasan Fehmi Bey getirilmiştir.”³⁰³

Hasan Fehmi Bey, daha önceden İzmir Bidayet Mahkemesi Başkanlığı, Bursa İstinaf Mahkemesi Başkanlığı yapmış, Damat Ferit Hükümeti sırasında istemediği halde Kastamonu’da görevlendirilmesi üzerine 1919 yılında hâkimlikten ayrılarak avukatlık mesleğini icra etmiş deneyimli bir hukukçudur. Aynı yıl Bursa’dan milletvekili seçilerek Türkiye Büyük Millet Meclisine katılmıştır. Muvakkat Temyiz Heyeti Teşkiline Dair Kanun’unun 6. Maddesinde kabul edildiğine göre 10.000 kuruş maaşla Sivas Temyiz Heyeti Hukuk Dairesi Başkanlığına atanmıştır³⁰⁴.

Yapılan atamalara bakıldığı zaman Sivas’ta oluşturulan ve yüksek mahkeme görevini üstlenen heyete verilen önem açıkça görülmektedir. Nitekim görevlendirilen kişiler önemli hukukçulardan seçilmiş ve milletvekili görevini üstlenen kişiler de heyette

³⁰² Yapılan bu atamalardan önce de 18 Haziran 1336 (18 Haziran 1920) tarihinde “*Umur-u Adliye Vekâletinin İntihabı Memurin Nizamnamesi*” adı ile çıkarılan düzenleme ile Adliye Vekâleti bünyesinde görevlendirilecek kişilerin seçim işleri bir düzene konulmuştur. Bu düzenlemeye göre, Adliye Vekâletine atanacak kişilerin, Adliye Müsteşarının başkanlığında TBMM Adliye Encümeninden görevlendirilecek İstinaf Reisi ve Adliye Müfettişinden oluşan bir encümen tarafından seçileceği vurgulanmıştır. Bahse konu nizamnamenin ayrıntılarına, çalışmamızın “*Adliye Memurlarına İlişkin Düzenlemeler*” başlıklı bölümünde yer verilmiştir.

³⁰³ Osman Köksal, “Sivas Tarihine Der-Kenar; Yeni Türkiye’nin İlk Yüksek Mahkemesi Sivas Muvakkat Temyiz Heyeti”, *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C, XLIII, Sivas 2019, s. 157.

³⁰⁴ A. Recai Seçkin, age., s. 182.

görev almışlardır. Sivas'ta oluşturulan Temyiz Kurulunun ve işleyişi, o anda yürürlükte olan kanunlara istinaden yürütülmekteydi. Nitekim Ankara'da Milli Hükümetin kurulması ile o tarihte yürürlükte olan Osmanlı kanunları hala uygulanmaktaydı. Bundan ötürü Türkiye Büyük Millet Meclisi gerektikçe ve yeri geldikçe uygulamaya koyduğu kanunlarla mevcut Osmanlı yasalarını kaldırmış veya değiştirmiştir³⁰⁵. Ayrıca İstanbul'daki Temyiz Mahkemesindeki mevcut olan tüm dosyalar 1922 yılında Sivas'taki Yüksek Mahkemeye taşınmıştır³⁰⁶.

2.2.4. Heyeti Temyiziye Merkezinin Eskişehir'e Teşkilatın Tevsiine Dair Kanun

12.11.1923 tarihinde İcra Vekilleri Heyeti Reisi A. Fethi Bey ve Adliye Encümeni tarafından Türkiye Büyük Millet Meclisinde Heyeti Temyiziye merkezinin nakline teşkilâtının tevsiine dair layiha okunmuştur. Hükümetin “*Ashabı Mucibe Layıhası*” başlıklı teklifinde şartların değişmesinden dolayı heyetin Sivas'tan Eskişehir'e taşınması gerektiği belirtilmiştir. Bu şartların başında Eskişehir'in gerek coğrafi konum gerek iklimi nedeniyle yüksek mahkemeye olarak ev sahipliği yapmasının daha uygun olacağı vurgulanmıştır. Söz konusu Layihada; “*İstanbul, İzmir ve Edirne manatındaki mahakimden sudur eden mukarrerat diğer mahakim kararlarının mecmuundan fazla bir yekûna balığ olması intihaptaki isabeti teyit etmekte ve bilhassa kış, Sivas yollarını setrederek irtibatı büsbütün kat ettiği halde Eskişehir'de bu mahzur da mevcut olmamakla beraber merkezi Hükümete her yerden karip bulunması yeni merkeze başka bir mevkii rüçhan vermekte bulunmuştur.*” İfadeleri ile gerçekleştirilecek naklin gerekçeleri sayılmıştır³⁰⁷. Devamında Adliye Encümeni Mazbatasında ise heyetin Eskişehir yerine Konya'ya nakledilmesi gerektiği yönünde ayrı bir kanun teklifi vermiştir. Aynı gün içinde konu ile alakalı olarak Türkiye Büyük Millet Meclisinde çeşitli tartışmalar yaşanmıştır. Örneğin Sivas milletvekilleri heyetin taşınmasına karşı çıkmışlardır. Özellikle Sivas milletvekili Rahmi Bey şu sözlerle eleştirilerini dile getirmiştir: “*Efendiler! 7 Haziran 1336 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi Sivas'ta bir Mahkemei Temyiz teşkil etmek üzere bir kanun ısdar etmişti. Maatteessüf bugün müzakeresi için elimize aldığımız bu*

³⁰⁵ A. Recai Seçkin, age., s. 58-59.

³⁰⁶ <https://www.turkiyehukuk.org/turk-yargi-ve-hukuk-sistemi-ile-adalet-bakanliginin-tarihcesi/> (Erişim Tarihi: 09.11.2021).

³⁰⁷ TBMM ZC, Devre: 2, İçtima Senesi:1, C. 3, İ:52, Üçüncü Basılış, Ankara, 1959, s.353.

lâyihai kanuniye, Sivas'ta açılmış olan Mahkeme-i Temyizi ilga ediyor. Yani Büyük Millet Meclisi'nin Sivas için verdiği bir şerefi bugünkü Hükümet nez'etmek istiyor. Binaenaleyh, dairei intihâpiyem namına bunu protesto ederim."³⁰⁸

Sonuç itibariyle 14 Kasım 1923 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisinde gerçekleştirilen oturumda kanun maddeleri tek tek okunarak oylanmış ve heyetin Eskişehir'e nakli hukuken tamamlanmıştır³⁰⁹. Heyeti Temyiziye Merkezinin Eskişehir'e Teşkilatın Tevsiine Dair Kanun (5 Rebiülahir 1342 ve 14 Teşrinisani 1339) maddeleri:

"MADDE 1- Sivas'ta teşkil eden Muvakkat Heyeti Temyiziyenin vazifesine hitam verilerek Eskişehir'de bir Mahkeme-i Temyiz teşkil edilmiştir.

MADDE 2- Mahkeme-i Temyiz, Şer'îye, Hukuk, Ceza, İstida ve Sulh hukuk dairelerinden mürekkep ve Vazaif-i Teşkilî Mehakim ve Usulü Muhakemat Kanunları ile muayyendir.

MADDE 3- Her daire birer reisle dört azadan teşekkül eder. Riyaset-i Ulâ reislerinden birine Adliye Vekâletince telfiz olunur. Reisi evvel, bulunduğu daire ile heyeti umumiyyeye riyaset eder.

MADDE 4- Mahkeme-i Temyizin üç ihtiyat azası ve başmüddeiumumi refakatinde bir başmuavin ile dört muavini ve her dairenin lüzumu kadar başmümeyyiz, mümeyyiz ve ketebesî vardır.

MADDE 5 - Mahkeme-i Nizamiye Teşkilatı Kanunu ile Muvakkat Temyiz Heyeti teşkiline mütedair olan 7 Haziran 1336 tarihli kanunun işbu kanuna mugair olan ahkâmı mülğadır.

MADDE 6 – İşbu kanun tarihi neşrinden itibaren meridir.

MADDE 7 – İşbu kanunun icrasına Adliye Vekili memurdur." ³¹⁰

³⁰⁸ Konuyla alakalı yaşanan tartışmalar ve müzakereler için bkz. TBMM ZC, Devre: 2, İçtima Senesi:1, C. 3, İ:52, Üçüncü Basılış, Ankara 1959, s, 357.

³⁰⁹ TBMM ZC, Devre: 2, İçtima Senesi:1, C. 3, İ:53, Üçüncü Basılış, Ankara 1959, s, 389-403.

³¹⁰ Düstur 3. Tertip, C.5, Necmi İstikbal Matbaası, İstanbul,1931, s.414. TBMM ZC, Devre: 2, İçtima Senesi:1, C. 3, İ:52, Üçüncü Basılış, Ankara 1959, s.353.

2.3. Adliye Vekâletini İlgilendiren Diğer Gelişmeler ve Yasal Düzenlemeler

2.3.1. İstanbul ve Sair Meşgul Menatıkta Kalan Evrak Hakkında Olunacak Muameleye Dair Kararname

06 Mayıs 1920 tarihli Meclis görüşmelerinde, Adliye Encümenince verilen “İstanbul İşgalinden Sonra Heyet-i Vükelâca Vukubulacak Bilûmum Muahedat ve Mukavelât ve Ukudat ve Mukarrerat Keenlemyekün, Addi Hakkındaki” kanun lâyihası kabul edilmiş ve bu düzenlemeyle İstanbul Hükümetince alınan kararlar yok sayılmış aynı zamanda çeşitli illerdeki adli evraklar da Adliye Vekâletine devredilmişti³¹¹. 22 Eylül 1336 (22 Eylül 1920) tarihinde ise öncelikle İstanbul ve diğer yerleşim yerlerinde kalan adli evraklar ile ilgili kararname çıkarılmıştır. “İstanbul ve Sair Meşgul Menatıkta Kalan Evrak Hakkında Olunacak Muameleye Dair Kararname”³¹² isimli düzenlemeye göre; suçun nev’ine göre küçük suç olarak tabir edilen suçlardan tutuklu olanların yargılamasına imkânlar dâhilinde devam edilecek, bu şahıslar vakit kaybetmeden kefalet ile tahliye edilecektir. Şeklinde düzenleme yapılmıştır. Bahse konu bu düzenlemede; cinayet suçundan mahkûm olanlara ait adli evraklar iade edilmemiş ise mahkûmiyet süresinin dörtte birini tutuklu olarak geçirenler evrakın gelişinden itibaren yeni bir kovuşturma olunmak üzere şimdilik kefaletle tahliye edilecekler hükmü yer almıştır. Kefalet miktarı hükmü veren mahkeme tarafından belirlenecek ve üç yüz lirayı geçmeyecektir. Ancak bu tahliye işleminden idam, müebbet ve kürek cezası ile mahkûm olanlar yararlanamayacaktır. (md.1) Mahkemeleri gıyaben devam eden uzak bölgelerde bulunanların yakalanması durumunda bu kişiler hakkında yeni soruşturma evrakları hazırlanana kadar mevcut işlemler ertelenir. Aynı zamanda bu kişiler hakkında birinci madde mucibince ve dört yüz lirayı geçmemek üzere kefalet kararı uygulanacaktır. (md.2) İkinci olarak mazbata tanzimi, oluşturulan mazbata-i ittihamiyelerin fesih işlemleri ile aynı zamanda farklı bölgelerde görülen adli davalar, suçun derecesine göre kefalet miktarı iki yüz lirayı geçmemek üzere verilen kefalet kararları, davaya bakan hâkimin mensup olduğu bidayet mahkemesi tarafından belirlenmek üzere uygulanır. Üçüncü olarak, nakli davalarca (davanın başka yerde bulunan aynı derecede bir mahkemeye verilmesi) tutukluluk kararı olanların işlediği suçlardan ötürü yüz elli liradan

³¹¹ TBMM ZC, Devre: 1, İçtima Senesi:1, C. 1, İ:12, Üçüncü Basılış, Ankara 1959, s.216.

³¹² Düstur 3. Tertip, C.1, Milliyet Matbaası, 1929, s.74.

aşağı olmamak üzere kefaletle tahliyesine, şahsın bulunduğu mahal bidayet mahkemesi karar verecektir. Dördüncü olarak, farklı mahkemelerden gelecek hakkında uyuşmazlık kararı olan davalar veya tutuklu olup da davası sonuçlanmamış olanlar hakkındaki yargılamalar ile akıl hastası olanlardan tutuklanıp bu kişilerin iyileşmesi akabinde kefaletle tahliyesine, üçüncü madde mucibince karar verilir. Beşinci olarak, idam ve müebbet kürek cezasını gerektiren suç işleyen kişiler hakkında tahliye kararı verilemez. Yine bu kararnamenin devamında şer’iye, hukukiye ve ticariyeye ait davalara ait evraklar hakkında uygulanacak hükümlere de yer verilmiştir³¹³.

2.3.2. Umur-u Adliye Vekâleti İntihabı Adliye Encümeni Nizamnamesi

Adliye Vekâleti bünyesinde yapılan düzenlemelerden birisi de 28 Eylül 1336 (28 Eylül 1920) çıkarılan “*Umur-u Adliye Vekâleti İntihabı Adliye Encümeni Nizamnamesi*”³¹⁴ dir. Meclis tutanaklarında rastlayamadığımız ancak Devlet Arşivleri ve Düstur ’da yer alan söz konusu nizamnameye göre; Adliye Encümeninin, Adliye Müsteşarı başkanlığında oluşturulacak ve Umur-u Cezaiye, Umur-u Hukukiye, Sicil ve Kalem-i Mahsus Müdürleri ile Ankara İstinaf Reisinden ve Adliye Müfettişinden oluşacağı belirtilmiştir. (md.1) Yine birinci maddede belirtilen daire müdürlerinden birisinin yokluğu durumunda, Adliye Vekâletinin uygun göreceği başka bir daire müdürü encümende görevlendirilir hükmü yer almaktadır. (md.2) Encümen kararları üyelerin çoğunluğu olan en az dört kişinin oyu ile belirlenir. (md.3) Ardından bu kararlar Umur-u Adliye Vekâleti ile Büyük Millet Meclisi Başkanının onayı kesinleşir. (md.4) Ayrıca nizamnamenin beşinci maddesinde encümenin görevleri şu şekilde açıklanmıştır: Hâkimlerin seçim işlerinin tetkiki, hâkimlerin derecelerinin tespiti, yüksek dereceli memurlara ait mazbataların onaylanması ve hâkimlerin istihdam edileceği mahkemelerin belirlenmesi söz konusu encümenin görevlerindendir. (md.5)³¹⁵

³¹³ Söz konusu düzenlemelerin tamamı için bkz. Düstur 3. Tertip, C.1, Milliyet Matbaası, 1929, s.73-74.

³¹⁴ BOA, 30-18-1-1/Kararlar Daire Başkanlığı (1920-1928), 28.09.1920, s. 248. Ayrıca bahse konu tüzüğün tam metni için bkz. Düstur 3. Tertip, C.1, Milliyet Matbaası, 1929, s.80.

³¹⁵ 17 Teşrinisani 1336 (17 Kasım 1920) tarihinde çıkarılan “28 Eylül 1336 Tarihinde Heyeti Celilece Tasdik Buyurulan İntihabı Adliye Encümeni Nizamnamesinin Birinci ve İkinci Maddelerini Muadil Nizamname” başlıklı düzenleme ile söz konusu nizamnamede birtakım değişiklikler yapılmıştır. Buna göre; nizamnamenin ilk maddesinde “*Umur-u Adliye Vekâleti İntihabı Adliye Encümeni Nizamnamesinin birinci maddesi Müsteşarın tahtı riayesinde Sicili Memurin, Umur-u Cezaiye, Umur-u Hukukiye ve Kalem-i Mahsus Müdürlüklerinden teşekkül edecek encümen tarafından mertebe-i saniyeden madut olan hükkâm intihap olunurlar.*” denilerek encümen içerisinde daha önceden yer alan Ankara İstinaf Reisi ve

Adliye Vekâleti bünyesindeki görevlilerle ilgili yapılan düzenlemelere çalışmamızın “*Adliye Memurlarına İlişkin Düzenlemeler*” başlığı altında detaylı olarak yer verilmiştir.

2.4. Bütçe ve Avans Kanunlarında Adliye Vekâleti Teşkilatı

2.4.1. 1920 Mali Yılı Geçici Bütçe ve Avans Kanunlarında Adliye Vekâleti

Yeni kurulan Türk Devleti’nin kurumlarının modern bir yapıya kavuşturulması ve kurumsallaşması için öncelikle yeteri kadar bütçeye sahip olunması gerekiyordu. Ancak Millî Mücadele Dönemi’nin olumsuz koşulları nedeniyle sağlıklı bir bütçe çalışması yapılamamıştır. Hatta Başa’nın da belirttiği gibi, “*Devlet gelirlerinin toplanması ve harcamaların yapılmasında sıklıkla avans ve geçici bütçe uygulamalarına başvurulmak zorunda kalınmıştır.*”³¹⁶ Nitekim Meclis, 1920 yılı Eylül ayında ilk bütçe uygulaması olarak da değerlendirilebilecek çalışmaları gerçekleştirilmiştir. 8 Eylül 1920 tarihinde Meclis oturumunda bütçe konusu görüşülmüştür. “*1 Mayıs 1336 Tarihinden 1 Eylül 1336 tarihine Kadar Varidat-ı Umumiye-i Devletin Cibayetîne Mahsus Beş Aylık Muvakkat Bütçe kanunu layihası*” isimli bu geçici bütçede, Adliye Vekâleti Bütçesi 1. 329.905 Lira 60 Kuruş olarak belirlenmiştir. Vekâletler içinse toplam belirlenen tutar 27.95.135.955 Lira 55 Kuruş olarak kabul edilmiştir³¹⁷. Ayrıca bahse konu kanunun yedinci maddesinde adliye teşkilatı mensuplarını da ilgilendiren maaşlar şu şekilde belirlenmiştir³¹⁸:

Adliye Müfettişi, bahse konu encümen üyeliğinden çıkarılmıştır. Yine nizamnamenin 2. Maddesi müsteşarın bulunmadığı zamanlarda memurin müdürünün encümene başkanlık edeceği şeklinde düzenleme getirilmiştir. Düstur 3. Tertip, C.1, Milliyet Matbaası, 1929, s.127.

³¹⁶ Şafak Başa, age., s. 401.

³¹⁷ TBMM ZC, Devre: 1, İçtima Senesi:1, C. 4, İ 61, Üçüncü Basılış, Ankara 1959, s.13.

³¹⁸ Tablonun oluşturulmasında TBMM Zabıt Ceridesi tutanaklarından istifade edilmiştir. TBMM ZC, Devre: 1, İçtima Senesi:1, C. 4, İ 61, C:2 Üçüncü Basılış, Ankara 1959, s.15.

Tablo 6: Beş Aylık Muvakkat Bütçe Kanunu Layihası -Maaşlar-

Teşkilat Mensupları	Maaşlar(Lira)
Müsteşarlar ve Genel Müdürler	6.000
Birinci Sınıf Müdürler	4.000
İkinci Sınıf Müdürler	3.000
Birinci Sınıf Mümeyyizler	2.000
İkinci Sınıf Mümeyyizler	1.500
Birinci Sınıf Ketebeler	1.200
İkinci Sınıf Ketebeler	1.000

2.4.2. 1920 Mali Yılı Muvazene-i Umumiye Kanununda Adliye Vekâleti

Türkiye’de mevcut koşullar nedeniyle 1920’nin tamamı ve 1921 yılının Ocak ve Şubat aylarında geçici bütçelerle idare edilmiştir. “1336 (1920) senesi Muvazene-i Umumiye Kanunu lâyihası ve Muvazene-i Maliye Encümeni Mazbatası”³¹⁹ başlıklı kanun layihasının kabulüyle de Türkiye’nin ilk genel bütçesi hazırlanmıştır. Bahse konu kanun, 1-28 Şubat 1921 tarihlerinde Türkiye Büyük Millet Meclisinde görüşülmüştür. Konumuz açısından önemli olan Adliye Vekâletinin bütçesi ile ilgili görüşmeler 26.02.1921 tarihinde gerçekleşmiştir³²⁰. Aynı gün yapılan görüşmelerde söz alan Karahisar-ı Sahip (Afyonkarahisar) mebusu Mehmet Şükrü Bey, bütçe görüşmeleriyle ilgili fikrini beyan etmeden önce “*Bir memlekette adalet ve hukuk temin edilemezse yapılacak istiklâlin, temin edilecek hukukun hiç birisinin kıymeti maddiye ve hukukiyesi yoktur.*” demek suretiyle Adliye Vekâletinin üstlendiği misyonun önemine vurgu yapmıştır. Mehmet Şükrü Bey, konuşmasının devamında hâkimler başta olmak üzere adalet dağıştanların işlerini layıkıyla yapabilmeleri için hem maddi hem de manevi olarak hiç kimsenin güdümünde olmamaları gerektiğini vurgulamıştır. Yine yeterli miktarda maaş alamayan bu görevlilerin birçoğunun sırf bu sebepten ötürü istifa ettiklerini ve hâkim sayısının giderek azaldığını şu sözlerle ifade etmiştir³²¹.

³¹⁹ Bahse konu kanunun tam metni için bkz. Düstur 3. Tertip, C.1, Milliyet Matbaası, 1929, s.230.

³²⁰ Söz konusu görüşme metni için bkz. TBMM ZC, Devre: 1, İçtima Senesi:1, C. 8, F 157, Üçüncü Basılış, Ankara, 1959, s.451-465.

³²¹ TBMM ZC, Devre: 1, İçtima Senesi:1, C. 8, F 157, Üçüncü Basılış, Ankara 1959, s.459.

“Efendiler hâkimler layenazil olmalıdır. Hâkimler, bir takım memleketteki insanların veyahut memurların tahtı tesirinde bulunacak olursa ihkakı hak ve adalet yapamaz. (Daha ziyade çalar sedaları). Eğer bir hâkim bir adamın tesirinde, nüfuzunda, onun müessiriyeti altında ifayi vazife edecek olursa, onun yapacağı, ihkakı adalet değildir. Onun yapacağı; nafiz olan memurların veyahut müteneffizinin tesiri altında yaşamaktır. Yani memurun idarei nüfuzuna alet olmaktır. Binaenaleyh bu esas; âlet olmaktan başka bir şey değildir. Bu esas ahkâmı şer’iye ve ahkâmı kanunimizde de, kanunu esasımızda de temin edilmiş ve bir madde olarak yazılmıştır.”

Şükrü Bey yine konuşmasının devamında, adalet teşkilatının halkın ihtiyaçlarını karşılayacak müstakil bir yapıya kavuşturulması için yeni kanuni düzenlemelere ihtiyaç duyulduğunu ve mevcut kanunların da bu doğrultuda düzenlenmesi gerektiğini belirtmiştir³²². “Eğer memlekette bir adalet tesis etmek işitiyorsak; hükkâm lâyenazülüği esasını kabul etmeliyiz ve teşkilâtı adliye namı altında bir kanun yaparak, onları müstakil ve halkın ihtiyatı adliyesini yapacak bir şekle sokmalıyız. Binaenaleyh, bendeniz öyle zannediyorum ki, halkın ihtiyacını temin edecek bir surette teşkilatı adliye yapmak ve kanunlarda ıslahat ve tadilât yapmak zarureti karşısındayız.”

Yapılan görüşmelerde söz alan Adliye Vekili Hafız Mehmet Bey de adliye teşkilatının önemine değinirken bütçenin düşünülmemeyeceğini, adaletin bir şekilde tecelli etmesi için teşkilatın görevini en iyi şekilde yapması gerektiğini vurgulamıştır. Konuşmanın devamında; “Efendim bu on bir bin lira Sakimi teklif ediyorum. Sebebini arz edeyim: İzmir’de, Bursa’da birçok ketebe ve şali vardı. Fakat bunların bir kısmı geldiler. Bu suretle muhaceret eden memurlara harcırah verdim. Bunları ketebe faslından harcırah naklediyoruz ki, anlara verdiğimiz harcırahları telâfi edelim. Yani fasla nakledelim” diyerek, Adliye Vekâletine verilecek ödeneğin masraflar nedeniyle artırılmasını talep etmiştir.

Görüşmeler sonucunda, Vekâletin harcama kalemlerin, masrafları detaylı olarak ele alınmış ve nihayetinde Adliye Vekâletinin bütçesi toplam 2.759.274 lira olarak kabul

³²² TBMM ZC, Devre: 1, İçtima Senesi:1, C. 8, F 157, Üçüncü Basılış, Ankara 1959, s.460.

edilmiştir³²³. Genel bütçe tutarı ise 63.018.354 Lira olarak belirlenmiştir. 1920 Mali Yılı Muvazene-i Umumiye Kanunu Genel Bütçesi dağılımı aşağıda tablo halinde gösterilmiştir³²⁴.

Tablo 7: 1920 Mali Yılı Muvazene-i Umumiye Kanunu Genel Bütçesi

BİRİM	ÖDENEK MİKTARI LİRA
Zatı Hazreti Padişahı ve Hanedanı Saltanat	551.012
Divan-ı Muhasebat	26.696
Maliye Vekâleti	6.413.629
Müdafaa-i Milliye Vekâleti	27.576.039
İmalatı Harbiye	752.969
Bahriye	289.548
Nafia Vekâleti	620.396
Maarif Vekâleti	577.061
Hariciye Vekâleti	303.748
Adliye Vekâleti	2.759.274
Posta ve Telgraf	1.427.898
Şer'îye Vekâleti	522.062
Sıhhiye Vekâleti	613.141
Dâhiliye Vekâleti	2.731.023
İktisat Vekâleti	1.264.921
Rüsumat	356.160
Duyunu Umumiye	7.680.696
Emniyeti Umumiye	1.354.688
Şura-yı Devlet	-
Defteri Hakani	403.311
Jandarma	18.375
Riyaset	4.858.976
Meclis Bütçesi	953.996
Matbuat ve İstihbarat	88.000
Aşair Ve Muhacirin	874.735
Ödenek Toplamı	63.018.354

Muvazene-i Umumiye Kanunu layihasında Adliye Vekâleti bütçesinin detaylarına bakılırsa, birinci ve ikinci bölümde Adliye Vekâleti bünyesinde merkez ve vilayetlerde görev yapan idareci, memur ve yardımcı hizmet sınıfındaki görevlilerin maaşlarına yer verilirken üçüncü bölümde ise Adliye Vekâletinin genel harcama kalemleri açıklanmıştır.

³²³ TBMM ZC, Devre: 1, İçtima Senesi:1, C. 8, İ 157, Üçüncü Basılış, Ankara 1959, s.464.

³²⁴ Ayrıca kabul edilen Adliye Vekâleti ve diğer vekâletlerin bütçe rakamları için bkz. Düstur 3. Tertip, C.1, Milliyet Matbaası, 1929, s.234.

Son bölümde ise kurum bünyesinde görev yapan memurların aldıkları toplam ücret belirtilmiştir³²⁵.

Tablo 8: Merkez Teşkilatındaki Görevlilerin Maaşları

Üyeler	Maaş Lira
Vekil ve Müsteşar	840
Müşavir ve Encümen-i Mütchassısları	0
Memurin-i Vekâlet	4.350
Heyet-i Teftişye	4.032
Meclis-i Tıbbi Adli ve Tıbbi Adli Müessesesi	1.200
Müstahdemini Mütchferrikası	170
Toplam	10.592
Temyiz Mahkemesi Görevlilerinin Maaşları	
Hükkâm	12.800
Ketebe	4.876
Müstahdemini Mütchferrika	320
Toplam	17.966
Şer'îye Mahkemesi Görevlilerinin Maaşları	
Kazaskerlik Mahkemesi	-
Kassam-ı Umumi Mahkemesi	-
Emvali Eytam ve Beytülmal Müdüriyeti	430
Toplam	430
Lojistik İşlerinde Çalışanların Maaşları	
Meremmet	500
Mefruşat	2.000
Tenvir ve Teshin	1.250
Kırtasiye ve Evrak-ı Matbua	1.250
Kütüphane	200
Melbusat	250
Toplam	5.450

³²⁵ Düstur 3. Tertip, C.1, Milliyet Matbaası, 1929, s.276-279.

Tablo 9: Vilayetlerdeki İstinaf Mahkemesi Görevli Maaşları

Üyeler	Maaş Lira
Hükkâm	36.434
Ketebe	14.628
Müstahdemini Müteferrika	3.386
Toplam	54.448
İstinaf Mahkemesi Bünyesindeki Görevlilerin Maaşları	
Hükkâm, Kuzzat, Nuvvap	299.520
Şühudü Alelhüküm	0
Memurini İcraiye Eytam Müdürleri ve Ketebe	157083
Müstahdemini Müteferrika	71.920
Toplam	528.523
Edirne Adli Tıp Lojistik İşlerinde Çalışanların Maaşları	
İcarat	8.500
Mefruşat	5.000
Tenvir ve Teshin	12.000
Kırtasiye ve Evrakı Matbua	14.000
Meremmet	2.000
Toplam	624.471

Tablo 10: Genel Masraflar

Çeşitli Masraflar -Yabancı ülkelerde bulunan öğrenci ve memurların giderleri -Ceride-i Adliye gibi dergi ve mecmuaların yayın giderleri -Kurum bünyesindeki görevlilerin harcırah, maaş ve zorunlu harcamaları -Ülke genelinde çıkan olaylar için ayrılan masraflar -Şahsı dosya hazırlamak için yapılan masraflar -Ceza infaz kurumlarının giderleri Toplam: 156 000
Meclisi Tıbbi Adli Ve Tıbbi Adli Müessesesi Masrafları³²⁶ - Meclisi Tıbbi Adli üyeleri dışında yer alan uzmanların ücretleri - Küçük giderler için ayrılan paralar. - Cenazeler için ayrılan masraflar - Temizlik giderleri için ayrılan masraflar - Alet ve edevat masrafları - Ecza ve diğer malzeme giderleri - Müşahede için ayrılan masraflar - Diğer masraflar Toplam: 159.395

Tablo 11: Bahr-i Sefid Memur ve Müstahdem Maaşları

	Maaş Lira
Toplam	159.395
Genel Toplam	2.759.274

2.4.3. 1921 Mali Yılı Avans Kanunda Adliye Vekâleti

28 Şubat 1921 tarihinde Meclis'te gerçekleştirilen görüşmelerde Mart ve Nisan aylarında kamu hizmetlerinin aksamaması için iki milyon liralık geçici bütçeden harcama

³²⁶ Adli Tıp Kurumu Başkanlığı'na göre kurumun tarihi seyri şu ifadelerle açıklanmıştır: “1857 yılında Sultan Abdülmecit tarafından verilen bir fermanla içinde Tıbb-ı Adli İşleri Encümeni de bulunan “Meclis-i Umur-u Tıbbiyye-i Mülkiye ve Sıhhiyye-i Umumiyye Teşkilatı” kurulmuştur. Bu teşkilat daha sonra 1915 tarihinde kurulan Sıhhiyye Nezaretine (Sağlık Bakanlığı) bağlanmıştır. 1917 tarihinde 225 sayılı kanunla bugünkü Adalet Bakanlığına bağlı olarak faaliyet gösteren Adli Tıp Kurumumuzun temelleri atılmıştır. Adliye Nezareti (Adalet Bakanlığı) teşkilatı içinde bugünkü anlamda bir kurum olarak Tıbb-ı Adli Müessesesi ve Meclisi kurulmuştur.” Adli Tıp Kurumu Başkanlığı, <https://www.atk.gov.tr/tarihce.html> (Erişim Tarihi: 03.08.2021).

yapılması yönünde müzakereler gerçekleştirilmiştir. Aynı gün 104 numaralı Avans Kanunu³²⁷ adıyla müzakere edilen kanun maddeleri tek tek oylanarak 18 ret oyuna karşın 75 kabul oyuyla Meclis'ten geçmiştir³²⁸. 21 Mart 1921 tarihinde sekiz milyon ödenek tahsis edilmesi için ikinci Avans Kanunu Meclis'e gelmiş ve iki aylık süre için talep edilen ödenekle ilgili yapılan müzakereler üç gün süreyle devam etmiştir. Bu görüşmelerde Adliye Vekâleti bütçesi de gündeme gelmiş, 21 Mart 1921 günü başlayan müzakerelerde söz alan Aydın mebusu Tahsin Bey konuyla ilgili söz alarak çıkarılacak olan avans kanununda Adliye Vekâletine ayrılan bütçenin karşılığında, adaletin yeterince tesis edilemediği yönünde şu şekilde eleştirilerde bulunmuştur.

“Dünyada hiçbir şey mukabilsiz olmaz. Bu bütçelerle milletin sarfına cevaz vermekte olduğu paraların mukabilinde dahi millet tabîî hükümetten bir hizmet bekler ve bu birtakım şubata ayrılmıştır. Müdafaa-i Milliye'nin hissesine düşen vazifeyi ifa ettiğinden dolayı kendilerine arzı minnet ve şükran etmeyi vazife addederim. Fakat bunların içinde daha birtakım Vekâletler vardır ki, on aydan beri milyonlarca para sarf ettiği halde mukabilini göstermemiştir. Verdiğimiz paranın hesabını soruyoruz. Ortada bir Adliye ve Dâhiliye Vekâletleri vardır. Dâhiliyenin vekâlet kadroları, idare kadroları, jandarma ve polis kadroları, aşağı yukarı 11 milyon liraya balığ oluyor. Adliyenin de bu sene tevdi edilen bütçesi 3 milyon liraya yaklaşmaktadır. Millet bu on dört milyon lirayı vermekte olduğu halde memlekette adalet namına hiçbir şey yoktur.”“Millet hakikaten acınacak bir haldedir. Adliye Vekilliği inhilâl eder veyahut Adliye Vekili bir tarafa gider, vekâlete, adeta bir hile kabilinden birini tayin etmek isterler, Meclisin malûmatı olmadan haftalarca bu suretle idare olunur. Evet, bu böyle idare olunur. Efendim, bu adliye meselesi şaka değil, oyuncak değil, millet buna üç milyon lira para verir ve on beş milyon halkın hukuku buna mevdudur. Eğer biz adaleti, emniyeti temin etmezsek Çin Maçin'e gitsek payidar olamayız.”³²⁹

³²⁷ Avans Kanun'u ve müzakereleri için bkz. TBMM ZC, Devre: 1, İçtima Senesi:1, C. 8, İ:159, Üçüncü Basılış, Ankara 1959, s.542-554. Ayrıca bahse konu kanun metni için bkz. Düstur 3. Tertip, C.1, Milliyet Matbaası, 1929, s.321.

³²⁸ TBMM ZC, Devre: 1, İçtima Senesi:1, C. 8, İ:159, Üçüncü Basılış, Ankara 1959, s.554.

³²⁹ TBMM ZC, Devre: 1, İçtima Senesi:2, C. 9, İ:10, Üçüncü Basılış, Ankara 1959, s.177.

24 Mart 1921 tarihinde söz konusu kanun maddeleri tek tek oylanarak 190 kabul, 9 ret oyuyla kabul edilmiştir³³⁰. Yine “28 Şubat ve 24 Mart 1337 Tarihli Avans Kanunlarına Müzeyyel Kanun”³³¹ ile önceki iki Avans Kanunları ile verilen on milyon liranın 1 Mart 1921 tarihinden itibaren diğer kurum hizmetlerine de harcanmasına onay verilmiştir³³². 2 Temmuz 1921 tarihinde diğer bir Avans Kanunu olan “2 Temmuz 1337 Tarihli Avans Kanunu”³³³ ile de daha önceden kabul edilen üç Avans Kanununda verilen on milyon liralık ödeneğe ilaveten Müdafaa-i Milliye haricindeki dairelerin ağustos ayına kadarki harcamaları için on milyon lira daha ek ödenek verilmesi kabul edilmiştir³³⁴. 1921 yılı içerisinde çıkarılan Avans Kanunları ile adeta bütçe idare edilmeye çalışılmıştır.

2.4.4. 1921 Mali Yılı Muvazene-i Umumiye Kanunu’nda Adliye Vekâleti

Vekâletlere yönelik olarak çıkarılan Avans ve ek ödenekler ile idare edilen bütçe çalışmaları sonrasında 1921 yılına ait “Muvazene-i Umumiye Kanunu Layihası”³³⁵ ile ilgili olarak 21 Şubat 1921 tarihinde görüşmeler başlanmıştır³³⁶. “1337 senesi Muvazene-i Umumiye kanunu lâyihası” 26 Şubat 1922 tarihinde kabul edilmiştir³³⁷. Bahse konu bütçe maddelerine bakıldığında, 1920 Mali Yılı Muvazene-i Umumiye Kanunu’nda olduğu gibi vekâletlerin bütçeleri ile alakalı detaylı bilgi bulunmamaktadır. 1921 yılı bütçesi, adeta önceki bütçeler ve Avans Kanunlarının bir araya getirilmesiyle oluşturulduğu görülmektedir. Örneğin “1337 senesi Muvazene-i Umumiye Kanunu lâyihasının” ikinci maddesine bakılırsa 1920 yılında çıkarılan bütçe kanunun üçüncü, beşinci, altıncı, yedinci, sekizinci, dokuzuncu maddeleri, 1921 yılı bütçesi içinde aynen geçerli olduğu belirtilmektedir³³⁸. Ayrıca 1921 yılı bütçe görüşmelerinde Adliye Vekâletinin bütçe içeriğiyle ilgili herhangi bir görüşmeye rastlanmamıştır.

³³⁰ TBMM ZC, Devre: 1, İçtima Senesi:2, C. 9, İ:11, Üçüncü Basılış, Ankara 1959, s.205. Ayrıca bahse konu kanun metni için bkz. Düstur 3. Tertip, C.2, Milliyet Matbaası, 1929, s.20.

³³¹ Kanunun tam metni için bkz. Düstur 3. Tertip, C.2, Milliyet Matbaası, 1929, s.38.

³³² TBMM ZC, Devre: 1, İçtima Senesi:2, C. 10, İ:27, Üçüncü Basılış, Ankara 1959, s.188-199.

³³³ Kanunun tam metni için bkz. Düstur 3. Tertip, C.2, Milliyet Matbaası, 1929, s.87.

³³⁴ TBMM ZC, Devre: 1, İçtima Senesi:2, C. 11, İ:45, Üçüncü Basılış, Ankara 1959, s.101-105.

³³⁵ Kanun layihasının tam metni için bkz. Düstur 3. Tertip, C.2, Milliyet Matbaası, 1929, s.228-230.

³³⁶ TBMM ZC, Devre: 1, İçtima Senesi:2, C. 17, İ:163, Üçüncü Basılış, Ankara 1959, s.83-101.

³³⁷ TBMM ZC, Devre: 1, İçtima Senesi:2, C. 17, İ:166, Üçüncü Basılış, Ankara 1959, s.145-163.

³³⁸ Düstur 3. Tertip, C.2, Milliyet Matbaası, 1929, s.228.

2.4.5. 1922 Mali Yılı Bütçe Görüşmelerinde Adliye Vekâleti

1338 (1922) mali yılı bütçe görüşmeleri “1338 Muvazene-i Umumiye Kanun Layihası” 03 Nisan 1922 tarihinde Meclis’e gelmiş, aynı gün sadece Dâhiliye Vekâleti bütçesi görüşülmüştür³³⁹. 1922 yılı Adliye Vekâleti bütçesi ile ilgili olarak 10 Ekim 1922 tarihinde Adliye Vekili Rıfat Bey, Meclis görüşmelerinde söz alarak şimdiye kadar avanslarla idare edildiğini belirterek, Vekâletin bütçesinin serbest bırakılmasının gerektiğini şu sözlerle açıklamıştır.

“Efendim, bugünkü ruznameye Adliye Vekâleti bütçesi konulmuş Heyeti Celileye sevk edilen vekâlet bütçesi malûmuâlileri dört ay evvel sevk edilmişti. Fakat bundan sonra avnû ilâhi ile kurtulan memleketlerimizin ayrıca kadroları tanzim edilmiş ve bu kadrolar Muvazene Encümenince tetkik edilmiş ise de Heyeti Umumiyeden alınan avans ile idare edilmektedir. Ahiren de Edirne kadrolarını yaparak, Muvazene Encümenine verdik. Onlar enmümence henüz tetkik edilmedi. Müsaade buyurursanız bütçeyi geri alayım. Ve bütün kadroları tevhid ederek, öylece takdim edeyim.”³⁴⁰

Adliye Vekilinin konuşmasından sonra Meclis’te yapılan oylama neticesinde Vekâletin bütçesi serbest bırakılmıştır³⁴¹. Aynı gün gerçekleştirilen görüşmelerde Trabzon mebusu Hasan Bey, söz alarak Meclis’te bütçe çalışmalarının uzun süreden beri yapılmamasından dolayı eleştiride bulunmuş ve Adliye Vekâleti bütçesinin mali yılbaşından bu yana yedi ay geçmiş olmasına rağmen hâlâ çıkarılmamasını şu sözlerle eleştirmiştir³⁴².

“Bendenizce haftada bir gün veyahut iki gün olsa bile düşünüyorum ki, Teşrinievvel yarı oldu, Adliye Vekili muhteremi Beyefendi bütçesini yeni vaziyet üzerine tespit için geri alınmasını teklif etti ve iade edildi. Senenin yedi ayı geçti, hâlâ orta yerde bütçe yoktur. Bütçeler yemden tanzim edilip gelecek, rica ederim, üç senede bir bütçe tanzim ettik mi? Bu sene olsun, bir bütçe çıkaralım ve her şeyi tehir edelim. Bütçeyi ikmal

³³⁹ TBMM ZC, Devre: 1, İctima Senesi:3, C. 18, İ:118, Üçüncü Basılış, Ankara 1959, s.362.

³⁴⁰ TBMM ZC, Devre: 1, İctima Senesi:3, C. 23, İ:118, Üçüncü Basılış, Ankara 1959, s.362.

³⁴¹ TBMM ZC, Devre: 1, İctima Senesi:3, C. 23, İ:118, Üçüncü Basılış, Ankara 1959, s.362.

³⁴² TBMM ZC, Devre: 1, İctima Senesi:3, C. 23, İ:118, Üçüncü Basılış, Ankara, 1959, s.366.

edelim. Bunu yapmazsak bendeniz zannediyorum ki, en mühim vazife-i teşriîyeyi tamamen ihmal etmiş oluruz.”

2.4.6. 1922 Mali Yılı Avans Kanunları

Daha önce de belirtildiği gibi 1338 (1922) yılında detaylı bütçe çalışmaları yapılamamış, daha çok Avans Kanunları çıkarılarak Vekâlet bütçeleri belirlenmiştir. 1922 mali yılı içerisinde sekiz tane Avans Kanunu çıkarılmış, bunun ilki 28 Şubat 1922 tarihinde 198 Kanun Numaralı “1338 Senesi Avans Kanunu”³⁴³ çıkarılmıştır. Yeni mali yılın arifesinde çıkarılan bu Avans Kanunu 12 maddeden oluşmakta olup adeta bir bütçe niteliği taşımakta olduğu görülmektedir. Bahse konu Avans Kanunda gerek Meclis görüşmelerinde gerekse de kanun metninde Adliye Vekâleti bütçesi ile ilgili kayıt bulunamamıştır. Kanunun birinci maddesinde yedi milyon ödeneğin çıkarıldığı, bunun beş milyonunun Müdafaa-i Milliye için, kalan iki milyonun da diğer vekâletler için ayrıldığı, bu paranın da 1922 yılı bütçesinden kullanılacağı belirtilmiştir³⁴⁴.

6 Mayıs 1922 tarihinde Meclis’te görüşülen 230 kanun numaralı ikinci Avans Kanununda önceki Avans Kanununda belirlenen yedi milyonluk ödeneğe ilaveten Müdafaa-i Milliye için on ve diğer Vekâletler için de beş milyon olmak üzere toplam on beş milyonluk ödeneğin kullanılmasına karar verilmiştir³⁴⁵.

Yakın zamanda başlayacak taarruz harekâtı öncesinde gerekli hazırlıkların yapılabilmesi için 3 Temmuz 1338 (1922) tarihinde Üçüncü Avans Kanunu çıkarılmıştır. Önceki iki Avans Kanunu ile verilen yirmi iki milyon liralık ödeneğe ilaveten, Bahriye, Müdafaa-i Milliye ve Askeri fabrikalar için yedi, diğer vekâletler için de beş milyon lira ödenek olmak üzere toplam on iki milyon ödenek tahsis edilmiştir³⁴⁶.

³⁴³ “1338 Senesi Avans Kanunu” Türkiye Büyük Millet Meclisi görüşmeleri ve kanun metni için bkz. TBMM ZC, Devre: 1, İçtima Senesi:2, C. 17, İ:167, Üçüncü Basılış, Ankara, 1959, s.173-194. Ayrıca Kanunun tam metni için bkz. Düstur 3. Tertip, C.2, Milliyet Matbaası, İstanbul, 1929, s.230-231.

³⁴⁴ Düstur 3. Tertip, C.2, Milliyet Matbaası, İstanbul 1929, s.230.

³⁴⁵ “1338 Senesi İkinci Avans Kanunu” Türkiye Büyük Millet Meclisi görüşmeleri ve kanun metni için bkz. TBMM ZC, Devre: 1, İçtima Senesi:3, C. 19, İ:40, Üçüncü Basılış, Ankara 1959, s.527-531. Ayrıca Kanunun tam metni için bkz. Düstur 3. Tertip, C.3, Milliyet Matbaası, İstanbul 1929, s.79.

³⁴⁶ “1338 Senesi Üçüncü Avans Kanunu” Türkiye Büyük Millet Meclisi görüşmeleri ve kanun metni için bkz. TBMM ZC, Devre: 1, İçtima Senesi:8, C. 21, İ:68, Üçüncü Basılış, Ankara, 1959, s.229-267. Ayrıca Kanunun tam metni için bkz. Düstur 3. Tertip, C.3, Milliyet Matbaası, İstanbul 1929, s.93.

Ayrıca 1923 mali yılı başlangıcına kadar beş Avans Kanunu daha çıkarılmıştır. Bu kanunlarla ilgili olarak bakılan Meclis görüşme tutanaklarında Adliye Vekâletine özel herhangi bir düzenlemenin mevcut olmadığı görülmüştür.

2.4.7. 1923 Mali Yılı Avans ve Tahsisat Kanunlarında Adliye Vekâleti

1923 yılının içerisinde bulunan ekonomik ve siyasi ortam sebebi ile bu yılın bütçesi de zamanında hazır edilememiş, bu nedenle de hükümet Avans Kanunları çıkarmak için yeniden talepte bulunmuştur³⁴⁷. 26 Şubat 1339 (1923) tarihinde İcra Vekilleri Heyetince “1339 Senesi Muvazene-i Umumiye Kanunu lâyihası” ve “1339 Senesi Birinci Avans Kanunu” Meclis’e sunulmuştur³⁴⁸.

28 Şubat 1923 tarihinde gerçekleştirilen Avans Kanunu müzakereleri sonucunda, görüşülen kanun layihası aynı gün kabul edilmiştir. Ayrıca 28 Şubat 1923 tarihli Meclis tutanaklarında görüldüğü üzere vekâletlere toplam 30.114.255 lira ödenek tahsis edilmiş, bu miktarın 1.050.468 liralık kısmı Adliye Vekâleti bütçesine ayrılmıştır.³⁴⁹ Ayrıca 15 Nisan 1923 tarihi ve 331 kanun numaralı “İkinci Avans Kanunu” görüşmeleri gerçekleştirildikten sonra aynı gün bahse konu kanun kabul edilmiştir³⁵⁰.

1923 Mali Yılı ilk altı ayı iki avans kanunu ile geçildikten sonra, ikinci altı ay için yılın son Avans Kanunu 25 Eylül 1923 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde görüşülmüştür. Hükümet “1339 Senesi Hidamat-ı Umumiyesi İçin Altı Aylık Tahsisat Kanunu” ile toplam 43.364. 896 lira ödenek isterken bu tutar üzerinden Adliye Vekâleti için 2.094.137 lira ödenek talep etmiştir.³⁵¹ Muavezene-i Maliye Encümeni Mazbatası içerisinde Adliye Vekâleti bölümü şu şekilde yer almıştır³⁵².

³⁴⁷ Şafak Başa, age., s. 466.

³⁴⁸ TBMM ZC, Devre: 1, İctima Senesi:3, C. 27, İ:199, Üçüncü Basılış, Ankara, 1959, s.483-488. Ayrıca “1339 Senesi Birinci Avans Kanunu” tam metni için bkz. Düstur 3. Tertip, C.3, Milliyet Matbaası, İstanbul 1929, s.217-218.

³⁴⁹ “1339 Senesi Birinci Avans Kanunu” ile tahsis edilen ödenek miktarının diğer vekâletlere dağıtımının yapıldığı cetvele ulaşmak için bkz. TBMM ZC, Devre: 1, İctima Senesi:3, C. 27, İ:201, Üçüncü Basılış, Ankara 1959, s.8.

³⁵⁰ TBMM ZC, Devre: 1, İctima Senesi:4, C. 29, İ:25, Üçüncü Basılış, Ankara, 1959, s.156-195. Ayrıca “1339 Senesi İkinci Avans Kanunu” tam metni için bkz. Düstur 3. Tertip, C4, Milliyet Matbaası, İstanbul 1929, s.76-77.

³⁵¹ TBMM ZC, Devre: 2, İctima Senesi:1, C. 2, İ:25, Üçüncü Basılış, Ankara 1959, s.245.

³⁵² TBMM ZC, Devre: 2, İctima Senesi:1, C. 2, İ:25, Üçüncü Basılış, Ankara 1959, s.250.

“Adliye Vekâleti: Mazulini Adliye maaşatı için Adliye bütçesinde mevcut tahsisatın, mülga İstanbul İdare-i Merkeziyesine mensup olup açığa çıkarılan ve mütemadiyen müracaat ve tahsisi maaş muamelesini ikmal ederek mazuliyet maaşına istihkak eden memurin-i ademikifayeti anlaşılma ile Adliye bütçesini tetkika memur Hakkâri mebusu Asâf Beyin teklifi üzerine encümence bittetik mazulin maaşatı karşılığı olarak 27.700 ve tahsisatı fevkalâdeleri için 60.000 liranın tadil ve izharı kavanin komisyonları azasının hakkı huzurları için 26.800 lira ki, ceman 114. 500 liranın Adliye Vekâleti tahsisatına ilavesi tensip olunmuştur.”

Aynı gün (25 Eylül 1923) yapılan görüşmelerin devamında Adliye Vekâleti bütçesi için istenilen rakam 2.208.637 liraya yükseltilmiştir³⁵³. Maliye Vekili Hasan Fehmi Bey bütçe ile ilgili olarak yaptığı konuşmada, Adliye Vekâleti bütçesinin 1339 (1923) yılında 4.316.375 lira olduğunu, 1338 (1922) yılında ise Adliye Vekâleti bütçesinin 2.793.000 lira olarak sarf edildiğini ifade etmiştir. Ardından on iki aylık süreye göre 4.200.000 küsur lira olması gerektiğini ifade ederek, istenen rakamın yüz bin lira kadar fazla olduğu şeklinde eleştiride bulunmuştur. En fazla bütçenin Sıhhiye ve Muaveneti İçtimaiye Vekâletine ayrıldığını, ardından da İktisat ve Adliye Vekâletlerinin bütçelerinin geldiğini belirtmiştir³⁵⁴.

Yine aynı gün (25 Eylül 1923) bütçe ile alakalı görüşmelerde söz alan Gümüşhane mebusu Zeki Bey, Meclis kürsüsünde yaptığı konuşmada; Jandarma, Adliye, Maarif ve Nafia Vekâletlerine dokuz buçuk milyon lira ödenek tahsis edilmişken, Müdafaa-i Milliye’ ye on üç milyon lira ödenek ayrılmasını eleştirmiştir. Savaş zamanlarında Müdafaa-i Milliye’ye fazla bütçe ayrılmasının doğal olduğunu ancak içinde bulunulan dönemde savaş hali olmadığını, aynı zamanda halkın ekonomik olarak zor durumda olduğunu, bu sebeplerle Müdafaa-i Milliye’ye verilen ödeneğin azaltılması gerektiğini ifade etmiştir. Zeki Bey, konuşmasının devamında ödenek azlığı nedeniyle bazı vekâletlerin görevlerini lâıyıkıyla yerine getiremediğini ifade etmiştir. Bu vekâletlerden birisi olarak Adliye Vekâletini göstermiş ve halkın adliyenin adaletinden emin olmadığını, muktedir olan hâkimlerin maaşlarının yetersizliğinden dolayı istifa ettiğini dile getirmiştir. Yine Temyiz Mahkemesinde görevli hâkim arkadaşı Şefik Bey’i şahit

³⁵³ TBMM ZC, Devre: 2, İçtima Senesi:1, C. 2, İ:25, Üçüncü Basılış, Ankara 1959, s.258.

³⁵⁴ TBMM ZC, Devre: 2, İçtima Senesi:1, C. 2, İ:25, Üçüncü Basılış, Ankara 1959, s.261-263.

olarak gösteren Zeki Bey, hükkâmın göndermiş olduğu evrakın yılda bir veya iki tanesinin onaylandığını belirtmiştir³⁵⁵.

25 Eylül 1923 günü bütçe ile ilgili olarak gerçekleşen konuşmaların devamında söz alan Bozok mebusu Süleyman Sırrı Bey de Adliye Vekâleti ile alakalı olarak yaptığı konuşmasında, Adliye Vekiline yönelik olarak adli iş ve işlemlerin hızlandırılması gerektiği yönünde telkinde bulunmuştur³⁵⁶.

26 Eylül 1923 tarihinde devam eden Avans Kanunu bütçe görüşmelerinde söz alan Vehbi Bey, (Karesi) Adliye Vekâletinin bütçesi ile ilgili olarak bütçenin yetersizliğinden kaynaklanan birçok sorunla alakalı görüşlerini dile getirerek, bu durumun düzeltilmesi için önerilerini sıralamıştır³⁵⁷:

“Encümenin mazbatasında 12. sayfada “Mazulini Adliye maaşatı için Adliye bütçesinde para kalmamıştır.” deniliyor. İstanbul gazetelerinde okuduğumuza nazaran yalnız mazulîni Adliye değil, birçok mazulînin, memurini Devletten açıkta kalanların tahsisatı kalmadığına dair feryatlar, kıyametler kopuyor. Şurada merkezi Hükümetin kazalarında, Konya kazalarında, sahillerde dâhilde -hele Şarka hiç gitme- bütün mahkemelerde aza yok, müddeiumumi yok, reis yok, hatta geçen gün İstanbul gazetelerinden birisinde, bir mahkeme reisinin hem milleti, hem Hükümeti tezyif eder surette istifası vardı. Bu gibilere memuriyet verilip de “Ben Demirci halkının dilini anlamıyorum, şahitlerin dilini anlamıyorum, şahitlerin mübaşirlerin dilini anlamıyorum” diyerek mahalli memuriyetine gitmez, İstanbul'da oturlarsa onlara para verilmemelidir. Dilini bilmedikleri halkın parasını almak doğru değildir. Binaenaleyh o adamları her halde tayin etmeli, tavgif etmeli. Bütçemizde mazul memurun tahsisatı kalmamalıdır. Hem benim mazuliyete aklım ermiyor; bir adam açıkta kalabilir. Fakat bu adam mebus olur, müddeti mebusiyeti biter, o vakit mazuliyet maaşı almaya hakkı kanunîsi vardır. Bir memurun bulunduğu memuriyet ilga edilir, mazuliyet maaşı alır. Hasta olur. Doktorların raporu üzerine bizzarure tebdilihava icalbeder, başka yerlerde de münhal bulunmaz. Açıkta kalır. Bu adam işe

³⁵⁵ TBMM ZC, Devre: 2, İçtima Senesi:1, C. 2, İ:25, Üçüncü Basılış, Ankara 1959, s.278-279. Bahse konu bu konuşmaya karşın, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı “Vazife-i Umumiyyeye ait istenilen söz söylenebilir. Fakat Adliyenin ıslahatı hakkındaki ve de henüz başlayan bugünkü Adliye Vekili ve Adliyenin bugünkü hâl ve vaziyeti bu kadar tenkit edilemez sanırım.” Sözleriyle Zeki Bey’i uyarmıştır.

³⁵⁶ TBMM ZC, Devre: 2, İçtima Senesi:1, C. 2, İ:25, Üçüncü Basılış, Ankara 1959, s.281.

³⁵⁷ Vehbi Bey’in (Karesi) konuşmasının tamamına ulaşmak için bkz. TBMM ZC, Devre: 2, İçtima Senesi:1, C. 2, İ:26, Üçüncü Basılış, Ankara 1959, s.290.

yaramıyor diye azledilir de mazuliyet maaşı nasıl alır? Binaenaleyh bir memur ya caizülistihdamdır, kendisine bir yer bulunur; istihdam edilir veyahut caizülistihdam değildir, onun için kaydım terkin ederiz.”

Yine aynı gün Adliye Vekâleti bütçesi ile ilgili olarak söz alan Şefik Bey (Beyezid), Gümüşhane mebusu Zeki Bey’in bir gün önce yapmış olduğu konuşmasına katıldığını, Adliye Vekâletine bağlı memuriyetlerde görevli memurların aldıkları maaşların kendilerine ve ailelerine yetmediğini beyan etmiştir. Devamında bu kişilerin maaşlarının artırılmasını, bu mümkün değilse de bundan sonra çok maaşla az sayıda memurun istihdam edilmesi gerektiğini vurgulamıştır³⁵⁸.

26 Eylül 1923 tarihinde devam eden görüşmelerde söz alan Feridun Fikri Bey, adli işlerle alakalı olarak Meclis’te yapılan eleştirilerin çok ağır olduğunu, Adliye Vekâletine yeteri kadar bütçe ayrıldığını ve zamanla bu sorunların giderileceğine olan inancını şu sözlerle ifade etmiştir³⁵⁹.

“Efendiler! Adliye hakkında bazı arkadaşlar acı sözler söylediler. Bu doğru değildir. Vakıa adliyemizde bazı noksanlar vardır. Fakat emin olunuz ki Türk adliyesi birçok memleketlerin adliyesinden yüksektir ve birçok memleketlerin adliyesinden muktedir hâkimlerce maliktir. Fakat ne yapalım? On seneden beri harp ve darp içindeyiz. Onun için rica ederim, adliye hakkında beyanı mütalâa edilirken vaziyeti muhteremesi nazarı dikkate alınarak söz söylensin. Efendiler bir nokta daha vardır, Adliye Vekilinin nazarı dikkatini celbedeeeğim. İstanbul’da kanun yapmak için teşekkül eden komisyonlara verilen yirmi altı bin lira bu zamanda az bir para değildir. Bu komisyonu teşkil eden adamların muktedir adamlardan terkip olunması lazımdır. Bunların da bihakkın çalışarak az zaman zarfında memleketin muhtaç olduğu ıslahatı adliyenin esasını teşkil eden kavanini cedide lâyiha larını bir an evvel Meclis’e göndermeleri için Adliye Vekili tarafından kendilerine evamiri müekkide verilmeli ve Adliye Vekili Hazretleri de bu lâyiha ları bir an evvel Meclis’e getirerek memleketin muhtaç olduğu ıslahatı adliye istikmal olunmalıdır.”

27 Eylül 1923 tarihinde devam eden bütçe görüşmelerinde Giresun mebusu Hakkı Tarık Bey, Giresun’da Eytam Müdüriyetinin bulunmadığını, bu sebeple yetimlerin hak

³⁵⁸ TBMM ZC, Devre: 2, İctima Senesi:1, C. 2, İ:26, Üçüncü Basılış, Ankara 1959, s.294.

³⁵⁹ TBMM ZC, Devre: 2, İctima Senesi:1, C. 2, İ:26, Üçüncü Basılış, Ankara 1959, s.310.

ve hukukunun yeterince korunamadığını belirtmiştir. Bu sebeple adliye bütçesine yeteri kadar ödenek tahsis edilmesi gerektiği ile alakalı olarak vermiş olduğu önerge oya sunulmuş, yapılan oylama sonucunda önerge reddedilmiştir³⁶⁰.

“1339 Senesi İkinci Altı Aylık Tahsisat Kanunu” ile ilgili olarak gerçekleştirilen görüşmelerin son günü olan 27 Eylül 1923 tarihinde kanun maddeleri tek tek okunarak oya sunulmuştur. Kanunun birinci maddesi ile belirtilen miktarın 2.208.637 lirası Adliye Vekâleti bütçesi için ayrılmıştır³⁶¹. 1923 senesinin ikinci altı ay için 25 Eylül 1923 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisinde başlayan 348 sayılı yılın son Avans Kanunu ile ilgili yapılan görüşmeler, 30 Eylül 1923 tarihinde tamamlanmış ve ilgili kanun kabul edilmiştir³⁶².

2.5. Adliye Memurlarına İlişkin Düzenlemeler

2.5.1. Mahkûm ve Mevkuf Bulunan Eşhasın Hidemat-ı Vataniyelerinin İfasını Temin ve Teshil İçin Tahkikat ve Muhakemelerinin Tecili Hakkında Kararname

15 Haziran 1920 tarihinde gerçekleştirilen düzenleme ile mahkûm olan ve görevden uzaklaştırılan kişilerin devlete hizmet etmelerinin önünü açmak ve bu şahıslar hakkında gerekli tahkikatı gerçekleştirmek için kararname çıkarılmıştır. Çıkarılan kararnameye göre kamu hizmetlerinde çalıştırılmasında fayda görülenlerin bulunduğu yerlerdeki fırka komutanlıklarınca tespit edilmesi ve savcılık izni alınmak suretiyle kamu hizmetlerinde çalıştırılması hususu, Adliye Vekâletinin görüşü doğrultusunda kabul edilmiştir³⁶³. Başta Adliye Vekâleti olmak üzere, diğer kurum ve kuruluşlarda görev yapacak nitelikli personelin bulunamaması, mevcut koşullar nedeniyle ehil kişilerin birçoğunun cezaevinde olmaları, bir kısmının çeşitli sebeplerle işten el çektilmesi ve personel yetiştirme konusunda günün şartları nedeniyle yeteri kadar eğitim kurumunun bulunamaması gibi sebeplerin bu kararnamenin çıkmasında etkili olduğu sonucu çıkarılabilir.

³⁶⁰ TBMM ZC, Devre: 2, İctima Senesi:1, C. 2, İ:26, Üçüncü Basılış, Ankara 1959, s.339.

³⁶¹ TBMM ZC, Devre: 2, İctima Senesi:1, C. 2, İ:26, Üçüncü Basılış, Ankara 1959, s.343.

³⁶² TBMM ZC, Devre: 2, İctima Senesi:1, C. 2, İ:29, Üçüncü Basılış, Ankara 1959, s.420-422.

³⁶³ Düstur 3. Tertip, C.1, Milliyet Matbaası, 1929, s.20.

2.5.2. Umur-u Adliye Vekâletinin İntihabı Memurin Nizamnamesi

Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından 7 Haziran 1920 tarihinde kabul edilen kanunla yüksek mahkeme olarak görev yapacak olan Temyiz Heyeti Sivas'ta kurulmuştu. Kurulan bu mahkemenin kurumsal bir yapıya kavuşturulup teşkilatlandırılması için harekete geçilerek kurumda görevli idareci ve memur sınıfındaki kişilerin atamaları gerçekleştirilmiştir. 26 Haziran 1920 tarihinde gerçekleştirilecek olan ilk atamalardan evvel, 18 Haziran 1336 (18 Haziran 1920) tarihinde Adliye Vekâletinde görev yapacak olan idareci ve memurlara yönelik önemli düzenlemeler yapılmıştır. Bunlardan ilki, “*Umur-u Adliye Vekâletinin İntihabı Memurin Nizamnamesi*”³⁶⁴ adıyla yapılan düzenlemedir.

18 Haziran 1336 (18 Haziran 1920) tarihinde çıkarılan bu nizamname ile Adliye Vekâleti bünyesinde görevlendirilecek kişilerin seçim işleri bir düzene konulmuştur. Bahse konu nizamnameye göre, her türlü mahkeme reisliğini yapabilecek yetkiye sahip olan makamın Adliye Müsteşarlığı olduğu vurgulanmıştır. Adliye Vekâletinde görevlendirilecek şahısların, müsteşarın başkanlığı altında, Türkiye Büyük Millet Meclisi Adliye Encümeninden görevlendirilecek iki kişi tarafından (İstinaf Reisi ve Adliye Müfettişi) oluşan bir encümen tarafından seçileceği nizamnamenin birinci maddesiyle hükme bağlanmıştır. (md.1) İkinci maddede ise oluşturulan encümenin beş üyesinin katılımıyla yapılan toplantı neticesinde karar alacağı, alınan kararlarda üye sayısının çoğunluğun onayının alınmak zorunda olduğu belirtilmiştir. (md.2) Alınan kararlar önce Adliye Vekili, ardından da TBMM Başkanı'nın onayına sunulduktan sonra yürürlüğe gireceği üçüncü maddede açıklanmıştır.(md.3) Görülen lüzum ve zaruret üzerine azledilmek maksadıyla görevinden uzaklaştırılan memurun, tekrardan memuriyete alınabilmesi de oluşturulan encümen ve Adliye Vekilinin onayı üzerine gerçekleşeceği nizamnamenin dördüncü maddesinde hükme bağlanmıştır. (md.4) Beşinci maddede ise en yüksek mertebeye seçilecek memurların seçim işlerinin encümenin araştırması ardında da Adliye Vekilinin onay vermesi ile mümkün olunacağı kararlaştırılmıştır.

³⁶⁴ BOA., 30-18-1-1, Kararlar Daire Başkanlığı (1920-1928), 28.01.1920, s. 22. “Umur-u Adliye Vekaleti İntihab-ı Adliye Encümeni Tüzüğü” başlığıyla Devlet arşivlerinde yer alan bu düzenleme için ayrıca bkz. Düstur 3. Tertip, C.1, Milliyet Matbaası, 1929, s.21.

Yeni Türk Devletinin, ilk hükümetin kurulmasından kısa bir süre sonra başlayan Adliye Vekâletinin teşkilat yapısının yeniden yapılanması ve kurumsallaşma faaliyetleri, 1920 yılının Temmuz ayında da devam etmiştir. Nitekim 22 Temmuz 1336 (22 Temmuz 1336) tarihinde yapılan yeni bir düzenleme ile 18 Haziran 1336 (18 Haziran 1920) tarihli “*Umur-u Adliye Vekâletinin İntihabı Memurin Nizamnamesinin*” devamı niteliğinde olan ve mevcut nizamnameye farklı hükümler eklemek suretiyle yeni bir düzenleme yapılmıştır. “*İntihabı-ı Memurini Adliye Nizamnamesine Zeyl*”³⁶⁵ başlıklı bu düzenlemeye göre;

Adliye Vekâletinin beş kısma ayrıldığı belirtilmiştir. (md.1) Adliye Vekâletinin her kısmının İstinaf Mahkemesinin Başkanlarının üstünde ve Temyiz Mahkemesi azalığının altında bir rütbeye haiz müfettiş olduğu hükme bağlanmıştır. (md.2) Adliye Vekâletinin kısımlarında görevlendirilen müfettişlerin belirlenmesi ve denetlenmesini görevinin bizzat Adliye Vekili tarafından yürütüleceği nizamnamenin üçüncü maddesinde belirtilmiştir. (md.3) Adliye Vekâletinde görevli müfettişlerin emrinde İstinaf Savcısı rütbesinde bir müfettiş yardımcısı olduğu dördüncü maddede belirtilmiştir. (md.4) Görevlendirilecek olan müfettiş ve yardımcılar Adliye Vekili tarafından seçildikten sonra, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı’nın onayı ile tayin edilir. (md.5) Müfettişlerin merkezde yürüttüğü vazifenin içeriğini, bizzat Adliye Vekili belirlerken müfettiş yardımcılarının denetlenme görevinin müfettişler tarafından yürütüleceği bu düzenlenmenin altıncı maddesinde belirtilmiştir. (md.6) Her müfettiş emrinde bir başkâtip, iki kâtip ve seyyar hademe bulunur. (md.7) Müfettiş muavinleri emrinde birer kâtip vardır. (md.7)

Yapılan bu düzenleme ile 18 Haziran 1336 (18 Haziran 1920) tarihli Umur-u Adliye Vekâletinin İntihabı Memurin Nizamnamesinde yer almayan denetim işleri bir düzene sokulmuştur. Adliye Müfettişinin rütbesi belirlenerek, müfettişlerin denetim ve atama işlerinin bizzat Adliye Vekili tarafından yürütüleceği kararlaştırılmıştır.

³⁶⁵ Düstur 3. Tertip, C.1, Milliyet Matbaası, 1929, s.33.

2.5.3. Adliye Memurlarının Nakil ve Sınavları İle İlgili Düzenlemeler

17 Kasım 1920 tarihinde yapılan diğer bir düzenleme de Adliye Vekâletinde görevli birinci sınıf memurlardan olup ikinci sınıf memuriyete nakil edilecek olanların ve aynı zamanda, “*İntihap-ı Memurin-i Adliye Nizamnamesinin*” birinci maddesi gereğince kaza kadılığına tayin olacak kişilerin sınavlarına yönelik talimat, beş madde halinde düzenlenmiştir.³⁶⁶ Bu düzenlemeye göre;

Hukuk eğitimi olan okullardan mezun olmayıp da “*Hükkâm ve Memurini Adliye Nizamname-i Müzeyyesi*”nin dokuzuncu maddesinde belirtilen memuriyetlerde görev yapanlardan ikinci sınıf memuriyete nakil edilmek istenenler ile kaza kadılığına tayin için ehliyetname talebinde bulunanlar yapılacak olan sınavla belirlenir.(md.1) Adliye Vekâletine bağlı birinci sınıf memurların seçiminden önce yapılan sınavların adli faaliyet yürüten kurumlarca yapılacağı, kadılığa talip olanların sınavları ise hukuk eğitimi veren okullarda görevli bir heyet tarafından yazılı olarak veya şifahen birinci sınıf memurlar gibi Adliye Vekâleti encümeni seçim kurulunca gerçekleştirilir. Kuzatın sınavları da Adliye Vekâleti nezdinde Ankara merkez kadısının başkanlığında Ankara istinaf reisi, medrese müdürü ve Ankara müftüsünden oluşan bir heyet tarafından hazırlanan sorularla yapılır. Vilayet encümeni tarafından yapılan sınav sonuçları da Adliye Vekâletine gönderilir. (md.2) Adliye Vekâletine gelen sınav evrakları, ikinci maddede belirtilen encümenlere gönderilerek burada gerekli inceleme yapıldıktan sonra kazananlara diplomaları verilir. (md.-3) Bu talimatnamenin geçerlik süresi, hukuk eğitimi veren okullardan yeterli miktarda mezun verilip ihtiyacın karşılanmasına kadardır. (md.4) Yapılan sınavlara girip de başarılı olamayanlar, aradan bir sene süre geçmediği takdirde yeniden sınava alınmazlar hükmü getirilmiştir. (md.5)

2.5.4. Zabıta-î Adliye Tebliğ Memurlarının Sureti Tefriki Hakkında Nizamname

18 Haziran 1336 (18 Haziran 1920) tarihinde çıkarılmış olan “*Zabıta-î Adliye Tebliğ Memurlarının Sureti Tefriki Hakkında Nizamname*”³⁶⁷ isimli ile diğer bir

³⁶⁶ Söz konusu düzenlemenin tam metni için bkz. Düstur 3. Tertip, C.1, Milliyet Matbaası, 1929, s.139-140.

³⁶⁷ Düstur 3. Tertip, C.1, Milliyet Matbaası, 1929, s.22-23.

düzenleme ile de işlenen suçlar sonrasında suç ve suç delillerini adli makamlara ileten kolluk kuvvetlerinin -Zabıta-i Adliye Memurları- seçim ve faaliyet alanları belirlenmiştir.

Nizamnamenin birinci maddesinde kazalarda görev yapan savcılıklar emrinde görev yapmak üzere üç jandarma, her sancak emrinde görev yapmak üzere dört jandarma, her vilayet emrinde görev yapmak üzere üç jandarma ve istinaf savcılıkları uhdesinde görev yapmak üzere üç jandarmanın istihdam edileceği belirtilmiştir.³⁶⁸ (md.1) İkinci maddede ise, adli kolluk birimlerinde görevlendirilecek memurlara okuryazar olma şartı getirilmiş olup bu kişilerin Jandarma Genel Komutanı'nın emri ile vakit geçirmeden ataması gerçekleştirilecektir denilmektedir. (md.2) Adli kolluk birimlerinde görev yapacak olan kişiler belirlendikten sonra, bu kişilerin tebligat için Jandarma Komutanlıklarına evrak havale etmeyeceği üçüncü maddede açıklanmıştır. (md.3) Yine adli kolluk birimlerinde görevli tebliğ memurlarının, yalnızca resmi görev ifa edeceği nizamnamenin dördüncü maddesinde açıklanmıştır. (md.4) Jandarma bünyesinden seçilen adli kolluk birimlerinin silahlı olarak görev yapmalarına engel olmadığı beşinci maddede belirtilmiştir. (md.5) Adli kolluk birimleri bünyesinde görevli atlı birliklerin il dışı görevlendirilmeleri durumunda, aldıkları maaş haricinde günlük otuz kuruş, piyadelerin ise günlük 20 kuruş ek ücret alacağı altıncı madde ile hükme bağlanmıştır. (md.6) Altıncı maddede belirtilen ödeneğin, Adliye Vekâleti bütçesinden karşılanacağı da nizamnamenin yedinci maddesinde belirtilmiştir. (md.7) Sekizinci madde ile adli kolluk birimlerinin hukuk davalarından alacakları ücret ve yevmiyelere karşılık olmak üzere, pul yapıştırmak suretiyle Adliye Vekâleti bütçesine gelir kaydedilir denilmektedir. (md.8) Adli kolluk birimlerinin savcıların şifahi ve yazılı emirlerini harfiyen yerine getirecekleri ve bundan dolayı herhangi bir sorumluluklarının olmadığı da dokuzuncu madde ile hükme bağlanmıştır. (md.9) Adli kolluk görevlilerine her ne sebeple olursa olsun kendi görevleri haricinde ek bir vazife verilemeyeceği, nizamnamenin onuncu maddesinde açıklanmıştır. (md.10)

³⁶⁸ “Zabıta-i Adliye Tebliğ Memurlarının Sureti Tefriki Hakkında Nizamname” isimli bu düzenlemenin son maddesi olan on ikinci maddede belirtildiği üzere, bu nizamnamenin sorumluluğunun Adliye, Dâhiliye ve Maliye Vekâletlerinde olduğu yazmaktadır. Bu nedenle nizamnamenin birinci maddesinde ayrıca görevlendirilen adli kolluk birimlerinin ödeneğinin Jandarma bütçesinden fakat adliye memurlarıyla birlikte maliyeden karşılamak üzere belirleneceği belirtilmiştir.

2.5.5. Adliye Vekâleti Bünyesinde Görevli İkinci Derece Memurların Maaşları Hakkındaki Kanun Lâyihası

Türkiye Büyük Millet Meclisinin açılışından sonraki süreçte Meclis'te Adliye Vekâletini ilgilendiren konularda yapılan görüşmelerde, mebuslar tarafından en çok dile getirilen konuların başında teşkilat mensuplarının aldıkları maaş gündeme gelmiştir. Bu görüşmelerde sürekli olarak maaşların yetersizliği ve bu sebeple de teşkilat mensuplarının görevlerini layıkıyla yerine getiremediklerine vurgu yapılmıştır. Nitekim bütçe başlığı altında vekâlet mensuplarının maaşları ile ilgili düzenlemelere ayrıntılı bir şekilde yer verilmişti. 19 Teşrinisani 1338 (19 Kasım 1922) tarihli çıkarılan kanun layihası ile de Adliye Vekâleti bünyesinde görevli ikinci derece memurların maaşları hakkında düzenlemeye gidilmiştir³⁶⁹.

Bahse konu kanunun birinci maddesinde, temyiz mahkemesi haricinde, Adliye Vekâletinde görevli ikinci derecedeki memurların maaşları tahakkuk olup, memurların hizmet süresine göre kanunun diğer maddelerinde belirtildiği üzere tatbik olunur, denilmektedir. (md.1) Hâkim olabilmek salâhiyetine haiz olanların ikinci derece memuriyetten sayılacağı, kanunun ikinci maddesinde vurgulanarak bu memurların hizmet sürelerine göre ne kadar maaş alacakları aşağıdaki tabloda gösterildiği gibi belirlenmiştir. (md.2)

Tablo 12: Adliye Vekâleti İkinci Sınıf Memurlarının Hizmet Sürelerine Göre Maaşları

Hizmet Süreleri	Maaş	Sene
0-2	1500 Kuruş	2
3-5	1700 Kuruş	3
6-10	2000 Kuruş	5
11-15	2500 Kuruş	5
16-20	3000 Kuruş	5
21-25	4000 Kuruş	5
26-30	5000 Kuruş	5

Tabloda belirlenen hizmet sürelerinin hangi durumlarda geçerli olduğu, söz konusu kanunun üçüncü maddesinde açıklanmaktadır. Buna göre; belirtilen sürelerin tamamlanması için memurun fiili olarak işinin başında olması gerektiği

³⁶⁹ BOA, 30-18-1-1 Kararlar Daire Başkanlığı (1920-1928), 19.11.1921, s. 338.

vurgulanmaktadır. Yine herhangi sebeple bir aydan fazla işten ayrı kalınan süreler ile hastalık sebebiyle üç aydan fazla hizmetten ayrı kalınan süreler, tabloda belirtilen sürelerle dâhil değildir. (md.3) Kanunun çıkarıldığı tarih itibariyle, hâkim maaşları bu kanuna uygun olarak belirlenen ve geçici maaş alanların ücretleri oranında belirlenir.(md.4) Yine kanunun çıkarıldığı tarih itibariyle belirlenen miktardan fazla ücret alan memurların maaşları aynı kalacak, hizmet süreleri kararlaştırılan miktara gelinceye kadar geçen süre sonunda eşitlenecektir. (md.5) Adliye Vekâletine bağlı dairelerde görevli idarecilerin maaşları, müfettişler, mümeyyizler müdüriyetlerin maaşlarından fazla ise üstü geri alınır.(md.6) Otuz seneden fazla hizmeti olanların maaşlarına yapılacak olan zam miktarının belirlenmesi için yeni kanun-ı mahsusa gerekli olduğu kanunun yedinci maddesinde belirtilmiştir.(md.7)

2.5.6. Adliye Memurlarına Yönelik İhbar ve Şikâyetlerle İle İlgili Düzenlemeler

Adliye Vekâletinin kurumsallaşması adına, kurum bünyesinde görev yapan idareci konumunda bulunanlar ve memurlar hakkında yapılan ihbar ve şikâyetlerle ilgili gerekli soruşturmayı gerçekleştirmek üzere mevcut talimatlara ek olarak 17 Kasım 1920 tarihinde önemli bir düzenleme yapılmıştır. “*Hükkâm ve Memurini Adliye Hakkında Sabk: Edilecek İhbar ve Şikâyet Üzerine İcra Edilecek Tahkikatı Müş’ir Mukaddema Adliye Nezaretince Neşredilen Talimata Zeyldir.*”³⁷⁰ ismiyle yapılan bu düzenlemeye göre; Adliye Vekâletinde görevli olan idareci konumunda çalışanlar ve memurlar hakkında tayin sebebi ile oluşan ihbar şikâyetleri, Adliye Vekâletine gelmeden önce Umur-u Cezaiye Müdürlüğüne havale edilir. Müdürlük, şikâyet edilen maddenin mahiyetine binaen soruşturma açılacak ise konuyu Adliye Vekâletine intikal ettirir. Vekâletin konuyu değerlendirmesi sonucunda gerekli soruşturma için evrak adliye müfettişliğine, soruşturma konusuna göre ilgili istinaf müddeiumumiliğine veya soruşturmayı yürütecek olan kişiye gönderilir. (md.1) Talimatın birinci maddesinde

³⁷⁰ Düstur 3. Tertip, C.1, Milliyet Matbaası, 1929, s.132-134. Ayrıca 1879 ve 1911 tarihlerinde çıkarılan teşkilat nizamnamelerinde Adliye Nezareti bünyesinde görev yapan memurlar hakkındaki ihbar ve şikâyetlerle alakalı olarak detaylı bilgi mevcut değildi. Konu ile alakalı olarak görevli bulunan Umur-u Cezaiye Müdürlüğünün görevi, ceza işleri ve mahkûmlarla alakadar olup gelen istidaları cevaplandırmak gibi genel ifadelerle sınırlandırılmışken 17 Kasım 1920 tarihinde yapılan bu düzenleme ile müdürlüğün görevi ayrıntılı olarak açıklanmıştır. Önceki tarihli çıkartılan nizamnameler çalışmamızın birinci bölümünde ayrıntılı olarak açıklanmıştır.

belirtilen düzenlemelere istinaden Umur-u Cezaiye Müdüriyetine gelen ihbar ve şikâyetlerin incelenmesi neticesinde konunun uydurma veya iftira olduğunun anlaşılması üzerine yerel savcılık tarafından şikâyeti gerçekleştiren kişiden müracaatı hakkında delil talep edilir. (md.2) İkinci madde gereğince yapılan araştırma neticesinde, ihbar ve şikâyetin soruşturmaya gerek duyulmasının anlaşılması üzerine birinci maddede belirtilen esaslar dâhilinde soruşturma açılması emri verilir. (md. 3) İkinci maddeye uygun olarak memurlar hakkındaki yapılan ihbar ve şikâyetlerin gerçekliğinin araştırması neticesinde yeterli delil bulunamaması veya soruşturmaya değer görülmemesi durumunda, Umur-u Cezaiye Müdürlüğünün görüşü üzerine Adliye Vekâletince soruşturma dosyası kapatılır. (md.4) İhbar ve şikâyete konu olan evrak doğrudan doğruya Adliye Vekâletine gönderilmeyip, adliye müfettişliği veya savcılığa intikal etmiş ise, ikinci yetkili makam, Adliye Vekâletinden gelecek olan cevaba göre belirlenir. (md.5) Adliye Vekâletinde görevli idareci ve memurlardan birisi hakkında vukuu bulan ihbar ve şikâyetler hakkında birinci madde gereğince yapılacak soruşturmaya başlandığı sırada, hakkında şikâyette bulunulan görevli soruşturma sürecinde görevine devam etmemesinin sağlıklı olmayacağı, soruşturmayı yürüten makam tarafından hakkında yeterli delil toplanması durumunda evrak Adliye Vekâleti tarafından encümenine yazı ile bildirileceği, eldeki tüm deliller birleştirilip değerlendirildikten sonra kuvvetli şüphe oluşmuş ise soruşturma geçiren görevlinin geçici olarak işten el çektirilebileceği talimatın altıncı maddesinde açıkça belirtilmiştir. (md.6) Kendisinden şikâyette bulunulan görevlilerin işten uzaklaştırma yetkisinin Adliye Vekâletinin sorumluluğunda olduğu yedinci maddede zikredilmiştir. (md.7) İhbar ve şikâyet üzerine açılan soruşturmayı yürüten kişi, kendisinden şikâyet edilen görevlinin görev yaptığı yerin uzaklığına göre bir haftalık mesafede ise amirin gelişiyile derhal şikâyete binaen soruşturmaya başlanır. Soruşturmaya başlanmasıyla on gün, on beş gün sonra, yirmi günlük ve daha uzun mesafede bulunanlar için de en fazla bir ay zaman zarfında soruşturmanın neticesinin postaya verildiğine dair Adliye Vekâletine telgrafla haber verilmesi mecburidir. Soruşturma süresinin geciktirilme durumu ortaya çıkarsa soruşturmayı yürüten kişi Adliye Vekâletine durumu bildirir. (md.8) Sekizinci madde gereğince zamanında bitirilmeyen soruşturmalar ile ilgili Adliye Vekâleti tarafından soruşturmayı gerçekleştiren kişi değiştirileceği gibi, ihtiyaç duyulması halinde ihmali bulunan kişiler hakkında soruşturma başlatılacağı belirtilmiştir. (md.9) Yine sekizinci madde gereğince

zamanında bitirilmeyen soruşturmalarla ilgili olarak, tahkikat evraklarının Adliye Vekâletine intikal etmesiyle bahse konu evraklar Umur-u Cezaiye Müdürlüğüne havale edilir. Yine Umur-u Cezaiye Müdürlüğü tarafından incelenen ve değerlendirilen tahkikat evrakları Adliye Vekâletine gönderilerek onaya sunulur. (md.10) Soruşturmaya konu olan memurların yargılanmaları sırasında şayet bu memurlar daha önceden görevlerinden uzaklaştırılmış iseler bu kişiler seçim encümeni tarafından soruşturma süreci bitene kadar ya tekrar göreve iade ettirilir ya da yargılama sonuna kadar açıkta bekletilir. (md.11) On birinci madde gereğince bahse konu görevliler hakkında seçim encümeni tarafından karar verildikten sonra nihai kararı vermek üzere soruşturma evrakı, Umur-u Cezaiye Müdürlüğüne gönderilir. (md.12) Adliye Vekâletine bağlı görevlilerden görevle alakalı olmayan, şahsi suçlarla ilgili olarak (cinayet hariç) mücbir sebep olmadıkça görevden alınmaları uygun değildir. (md. 13) Vekâlette görevli memurlar hakkında meslekten uzaklaştırma cezası verilmeden önce taraflar dinlenir. (md. 14)

2.5.7. Adliye Vekâletinde Görevli Memur ve İdarecilerin Seçimine Dair Yeni Düzenlemeler

17 Teşrinisani 1336 (17 Kasım 1920) tarihinde ise Adliye Vekâletinde görev yapan idareci ve memurların seçim işlerine ait olan mevcut kurallara yeni düzenlemeler getirilmiştir. “*Hükkâm ve Memurini Adliyenin İntihabına Dair Tanzim Olunan 19 Recep 1331 ve 11 Haziran 1339 Tarihinde Neşredilen Nizamnameye Zeyl*”³⁷¹ başlığıyla çıkarılan ve aynı zamanda Adliye Vekâleti bünyesinde şimdiye kadar yapılan en kapsamlı düzenlemelerden birisi olan bu değişikliklere göre:

Türkiye Büyük Millet Meclisi, Adliye Vekâletine bağlı olan bütün görevlilerin seçim ve tayinlerinin bu nizamnameye göre gerçekleştirileceği, (md.1) Adliye Vekâletinde en yüksek idareci makamında bulunan müsteşar ve müdür olarak görevli olan kişilerin doğrudan Adliye Vekili tarafından seçileceği ve Türkiye Büyük Millet Meclisi’nce onaylanacağı hükme bağlanmıştır³⁷². (md.2) Yine müdüriyet kalemlerine bağlı baş mümeyyiz (kâtiplerin yazılarını inceleyip onaylayan kişi) mümeyyiz ve kâtipler bağlı müdürün önerisi ile Adliye Vekâleti tarafından görevlendirileceği, (md.3) Adliye

³⁷¹ Düzenlemenin tam metni için bkz. Düstur 3. Tertip, C.1, Milliyet Matbaası, 1929, s.135-139.

³⁷² Adliye Vekâleti bünyesinde gerçekleştirilen daha önceki düzenlemelere göre üst düzey memurların atamalarında Adliye Nazırlığı yetkili iken 17 Kasım 1920 tarihli bahse konu düzenleme ile son onay mercii Türkiye Büyük Millet Meclisi olmuştur.

Vekâleti bünyesinde görevli müstahdemler, Kalem-i Mahsus Müdürlüğünün başkanlığı altında Muhasebe Evrak Müdürlüğünden oluşan bir encümen tarafından seçildikten sonra Adliye Vekâleti tarafından ataması yapılacağı kararlaştırılmıştır. (md.4) Adliye Vekâletine bağlı müdüriyetlerde görevli mümeyyizliğe tayin olabilmek için ise hukuk fakültelerinden mezun olmak, bidayet (ilk derece) mahkemesinde ve yerel mahkemelerde ve de yerel savcılıklarda hizmeti bulunmak gibi şartlar getirilmiştir. (md.5) Aynı zamanda Adliye Vekâletine bağlı müdürlüklerde görev yapan ikinci mümeyyizliğe tayin olabilmek için de yine hukuk fakültelerinden mezun olmak, bidayet mahkemelerinde stajyerlik yapmak ve sorgu hâkimlerinin yanında görev yapmış olmak gibi şartlar konulmuştur. (md.6)

17 Kasım 1920 tarihli yapılan söz konusu bu düzenlemenin 7. Maddesinde mahkemelerde görevli memurlar iki sınıfa ayrılmıştır. İlki mertebe-i ulâ olarak adlandırılan birinci mertebe, ikincisi mertebe-i sani olarak adlandırılan ikinci mertebedir. (md.7) Düzenlemenin sekizinci maddesi gereğince birinci sınıf memuriyet rütbesinde bulunan memurların kimlerden oluşacağı belirtilmiştir. Buna göre; şer'îye ve nizamiye mahkemeleri başkâtipleri, il ve ilçelerde görev yapan icra memurları, eytam (yetimler) müdürleri ve henüz teşkilatlanmamış ilçe bidayet mahkemesi azalıkları, bidayet ve istinaf savcılık birinci kâtipleri, son olarak da adliye müfettişi kâtipleri bu gruba dâhil edilmiştir. (md.8) Düzenlemenin dokuzuncu maddesinde ise Adliye Vekâletine bağlı birinci sınıf memurların terfi sıraları listelenmiştir. (md.9)

Tablo 13: Adliye Vekâletine Bağlı Birinci Sınıf Memurlarının Terfi Sıraları

Sıra No:	Terfi Sırası	Sıra No:	Terfi Sırası
1	Dördüncü Sınıf Zabıt Kâtibi	9	Liva Başkâtibi
2	Üçüncü Sınıf Zabıt Kâtibi	10	Vilayet, Bidayet Mahkemesi Başkâtibi
3	İkinci Sınıf Zabıt Kâtibi	11	Vilayet İcra Memuru
4	Birinci Sınıf Zabıt Kâtibi	12	İstinaf Müddeiumumiliği Birinci Kâtibi
5	Kaza İcra Memurini	13	İstinaf Başkâtibi
6	Kaza Başkâtibi	14	Üçüncü Sınıf Mümeyyizlik
7	Bidayet Müddeiumumiliği Birinci Kâtibi	15	İkinci Sınıf Mümeyyizlik
8	Liva İcra Memuru	16	Birinci Sınıf Mümeyyizlik

Adliye Vekâletine bağlı ikinci sınıf memurların terfi sıraları ise onuncu maddede şu şekilde sıralanmıştır: (md.10)

Tablo 14: Adliye Vekâletine Bağlı İkinci Sınıf Memurların Terfi Sıraları

SIRA NO:	Terfi Sırası
1	Kaza ve liva (Kaza ve vilayet arasında bir derece) müstantikliği ³⁷³ hâkimliği, bidayet hâkimliği azalığı, vilayet ser müstantikliği, istinaf mahkemesi aza mülazımlığı, kaza bidayet hâkimliği müddeiumumiliği, kaza bidayet Mehakim riyasete, kaza kadılığı.
2	Sulh hâkimi yardımcılığı, istinaf savcılığı yardımcılığı, istinaf hâkimliği üyeleri, liva savcılığı, liva başkanlığı, ticaret başkanlığı, vilayet, bidayet savcılıkları ve başkanlıkları.
3	Liva kadılığı, ikinci sınıf sulh hâkimliği, birinci sınıf sulh hâkimliği, vilayet merkez hukuk başkanlıkları, ikinci sınıf istinaf savcılıkları, daire başkanlığı ile temyiz heyeti baş mümeyyizleri, üçüncü sınıf adliye müfettişleri.
4	Dört bin kuruş maaşlı merkez vilayet kadılıkları, birinci sınıf istinaf savcılıkları, vilayet istinaf başkanlığı, dairelerde görevli vekil müdürler, ikinci sınıf adliye müfettişleri.
5	Dört bin beş yüz ve beş bin kuruş maaşlı merkez vilayet kadılıkları, heyet-i temyiziye başsavcı muavinlikleri, birinci sınıf adliye müfettişliği.
6	Heyet-i temyiziye azalığı, heyet-i temyiziye başkanı, heyet-i temyiziye başsavcı yardımcılığı.

Sekizinci maddede belirtilen memuriyetlerden birinde üç sene görev yaptıktan sonra bunu kanıtlayan kişilerin ikinci sınıf memuriyetlerin birinci derecesi olan bidayet hâkimliği ve kaza ve liva mahkemelerinde stajyerlik yapmalarının uygun olacağı.(md.11) Kaza ve liva hâkimlikleri ve bidayet hâkimliği stajyeri olarak iki sene görev yapıp hukuk fakültesinden mezun olanların bidayet hâkimliği üyelikleri ile kaza hâkimliklerinde savcılık ve istinaf hâkimliği azalıkları ve bu memuriyette dört sene çalışanların da kaza bidayet hâkimliği başkanlıklarına ve sulh hâkim yardımcılıklarına atamalarının yapılacağı, (md.12) Hukuk fakültelerinden mezun olmayıp da uzmanlık belgelerine sahip olan kaza ve livalarda görev yapmış stajyerlerden, dört sene hizmeti bulunanlar bidayet

³⁷³ Müstantiklik: Sorgu Hâkimi, *Türk Hukuk Lügati*, Türk Hukuk Kurumu, 3. Baskı, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1991, s. 259.

mahkemeleri savcılıklarına tayin olabileceği, (md.13) Hukuk eğitimi veren okullardan mezun olup da iki sene bidayet mahkemesi üyeliği ve kaza savcılığı, kaza bidayet hâkimliği başkanlıklarında kaza kadılığı ve vilayet baş hâkimliklerinde hizmet edenlerin sulh hâkim yardımcılığına, liva bidayet savcılığına ve istinaf mahkemesi üyeliğine, hizmeti dört sene olanların liva başkanlıklarına tayinlerinin uygun olacağı belirtilmiştir. Ayrıca bu memuriyetlerde altı sene hizmeti olan vilayet merkez savcılıklarına da terfi edebilecekleri madde on dörtte hükme bağlanmıştır. (md.14)

İki sene sulh hâkimliği yardımcılığı, liva savcılığı, istinaf savcılığı ve istinaf mahkemesi üyeliklerinde görev yapmış olanların, vilayet merkez savcılıklarına ve aynı sınıfta dört sene hizmeti bulunanların vilayet merkez başkanlıklarına, ikinci sınıf sulh ceza hâkimliklerine ve bu sınıfta altı sene veya daha fazla görev yapmış olanların birinci sınıf sulh ceza hâkimliğine, merkez vilayet hukuk başkanlıklarına, ikinci sınıf istinaf savcılıklarına tayinleri uygun olacağı madde on beşte belirtilmiştir. (md.15)

Liva kadılıklarında ve vilayet merkez savcılıkları ile ceza dairesi başkanlıklarında ve ikinci sınıf sulh hâkimliklerinde iki sene hizmeti olanların birinci sınıf sulh hâkimliği ve ikinci sınıf istinaf savcılıklarına ve hizmeti üç seneye olanların merkez hukuk başkanlıklarına ile birinci sınıf savcılıklarına ve üçüncü sınıf adliye müfettişliklerine ve dört bin kuruş maaşlı vilayet kadılıklarına tayinlerinin yapılacağı on altıncı maddede hüküm altına alınmıştır. (md.16) Birinci sınıf sulh hâkimliği ile ikinci sınıf istinaf savcılığına ve hukuk dairesi başkanlıklarında bir sene görev yapanların, birinci sınıf istinaf savcılığına ve iki sene hizmeti olanların istinaf mahkemesi başkanlığına terfi edebilecekleri madde on yedi de açıklanmıştır. (md.17) Dört bin kuruş maaşlı vilâyet kadılığında iki sene hizmeti olanların dört bin beş yüz, dört bin beş yüz kuruş maaşlı vilâyet kadılıklarına tayinleri uygun olduğu gibi bunlardan dört bin kuruş maaşlı vilâyet kadılıklarının vilâyet-i şarkiyede istinaf hâkimliği başkanlıklarına tayinleri uygundur. (md.18) Kaza bidayet hâkimliği savcılığı ve başkanlıklarında iki seneden fazla hizmeti olup da daire başkanlıklarında vekil olarak mümeyyizliğe tayin edilen ve bu görevde hizmeti edenlerin vilâyet merkez-i ceza başkanlıklarına ve sulh hâkim yardımcılığı ile liva savcılığı ve istinaf üyeliklerinde hizmeti olun daire başkanlıkları baş mümeyyizliğinde bulunanların birinci sınıf sulh hâkimliği ve ikinci sınıf istinaf savcılığı ve merkezi vilâyet hukuk başkanlıklarına tayinleri uygundur. (md.19) Adliye Vekâletine

bağlı dairelerdeki müdürlüklerde hizmetli olarak görev yapıp vilayet ceza başkanlıkları ve birinci sınıf sulh hâkimliklerinde hizmeti olanların birinci sınıf istinaf savcılıklarına tayinleri uygundur. (md.20) Adliye Vekâletine bağlı ikinci sınıf memuriyetten ayrılan bir görevli, alt derece memuriyetlerden birine geçmek istemesi durumunda adı geçen memuriyette görevde bulunan kişilerden birisi diğerine tercih edilir. (md.21) Adliye Vekâletine bağlı ikinci sınıf memur sınıfından ayrılan herhangi bir görevli başka bir memuriyete geçmek istemesi halinde diğer sınıflardan daha yetkin bir memurun atama yetkisi encümenin takdirine bırakılmıştır. (md.22)

Söz konusu nizamnamenin “*mevadı müzeyyele*” isimli ekinde, kaza kadılığına tayin olabilmek için gereken şartlar sıralanmıştır. Söz konusu şartlar; günümüz hukuk fakültesine denk sayılan mekteb-i kuzattan³⁷⁴ mezun olmak veya hukuk eğitimi alanında belgeye sahip olmak ve fıkıh bilgisine sahip olup şeri mahkemelerde ve nahiye naipliğinde en az iki sene hizmeti bulunmak veya bulunduğu mahaldeki ilmiye sınıfı mensuplarınca belirlenen kişiler de bunu ispatlamak zorunda olduğu, bahse konu nizamname ekinin birinci maddesinde açıklanmıştır.

³⁷⁴ Hukuk eğitimi, Osmanlı Devleti’nde adli teşkilatın kurumsallaşması ve daha kapsamlı bir hale getirilmesi çalışmalarından birisidir. Bu kapsamda Bal’a göre, “*dönem itibariyle ilk inşası Tanzimat Devri’ne denk gelen nüvvâb okulu geçen yıllar içerisinde gerek şartlar gerekse tedrisat programında iyileştirmeye duyulan ihtiyaç sebebiyle farklı isimler almıştır. 1855 yılında Muallimhâne-i Nüvvâb olarak adlandırılan kurum, 1884 yılında Mekteb-i Nüvvâb, 1909 yılında Mekteb-i Kuzât ve 1913 yılından itibaren ise Medresetü’l Kuzât olarak adlandırılmıştır.*” Emel Bengü Bal, *Tanzimattan Sonra Kadı ve Naip Yetiştirmek Amacıyla Kurulan Okul: Mekteb-i Nüvvâb*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya 2016, s. 26.

BÖLÜM 3: MİLLÎ MÜCADELE DÖNEMİ ADLİYE VEKİLLERİ, POLİTİKALAR VE İCRAATLAR

3.1. Görev Yapan Adliye Vekilleri ve Mecliste Yapılan Eleştiriler

Türkiye Büyük Millet Meclisinin açılışından sonra, 3 Mayıs 1920 tarihinde kurulan 1. Meclis Hükümetinden başlayarak, 29 Ekim 1923 tarihinde Cumhuriyetin ilanı ile geçilen kabine sistemine kadar, beş Adliye Vekili görev yapmıştır. Meclis Hükümeti Dönemi'nde asaleten bu görevi üstlenen Adliye Vekilleri tablo halinde aşağıda gösterilmiştir³⁷⁵.

Tablo 15: Millî Mücadele Dönemi'nde Görev Yapan Adliye Vekilleri

Adı Soyadı	Başlangıç	Bitiş	Doğum Yeri
Celalettin Arif Bey	03.05.1920	24.01.1921	Erzurum
Yusuf Kemal Bey	30.01.1921	16.05.1921	Kastamonu
Refik Şevket Bey	19.05.1921	09.07.1922	Saruhan
Celalettin Arif Bey	12.07.1922	14.07.1922	Erzurum
Ahmet Rıfat Bey	16.08.1922	04.08.1923	Kayseri
Mehmet Seyit Bey	14.08.1923	27.10.1923	İzmir

3.1.1. Millî Mücadele Dönemi'nde Görev Yapan Adliye Vekilleri

Celalettin Arif Bey, Meclis Hükümeti Dönemi'nin ilk Adliye Vekili (Adalet Bakanı) olan Celalettin Arif Bey, 19 Ocak 1875 tarihinde Erzurum'da dünyaya gelmiştir³⁷⁶. Mehmet Arif Bey'in oğlu olan Celalettin Arif Bey, hukukçu olmasının yanında aynı zamanda yazarlık yapmıştır. 1895 yılında liseyi bitirdikten sonra Paris'e gidip burada hukuk eğitimi almıştır. II. Meşrutiyet'in ilan edilmesinden sonra 1908 yılında tekrar İstanbul'a dönüş yapmıştır. Kendisi, İttihat ve Terakki Fırkasına karşı faaliyet yürüten Millî Ahrar Fırkasının kuruluşunda önemli bir rol üstlendi. 26 Mayıs

³⁷⁵ Tablonun oluşturulmasında TBMM Zabıt Ceridesi tutanaklarından ve Güneş'in *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Türkiye'de Hükümetler Programları ve Meclisteki Yankıları (1908-1923)* isimli eserinden istifade edilmiştir. İhsan Güneş, *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Türkiye'de Hükümetler Programları ve Meclisteki Yankıları (1908-1923)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012, s. 300-316.

³⁷⁶ İslam Ansiklopedisi'nde Celalettin Arif Bey'in doğum yeri Erzurum olarak gösterilirken, Çoker, Celalettin Arif Bey'in İstanbul'da dünyaya geldiğini belirtmektedir. Ufuk Gülsoy, *Celalettin Arif Bey*, TDV İslam Ansiklopedisi, C. VII. İstanbul 1993, s.246; Fahri Çoker, *Türk Parlamento Tarihi Milli (Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923)*, Cilt 3, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara 1995, s. 388.

1919 tarihinde Padişah Vahdettin'in riyasetinde toplanan Saltanat Şûrasında baro temsilcisi olarak yer aldı. Hukuk mektebinde muallim olarak ders vermesinin yanında, avukatlık da yapan Celalettin Arif, 1914 yılında İstanbul Baro Başkanı olarak seçildi ve bu görevini 1920 yılına kadar devam ettirdi. Mebusan Meclisinin son döneminde görev yapmak için 6 Ocak 1920 tarihinde gerçekleştirilen seçimde Erzurum mebusu oldu. 12 Ocak 1920 tarihinde açılan Mebusan Meclisinin geçici Başkanı olan Bursa milletvekili Hacı İlyas Efendi'nin hastalandığını öne sürerek istifa etmesi üzerine, Meclis'in geçici başkanlığına getirildi. Yapılan Başkanlık Divanı seçimlerinde 31 Ocak 1920 tarihinde başkanvekili olarak seçilen Arif Bey, Millî Mücadele taraftarlarının yer aldığı Felâh-ı Vatan Grubu Başkanı olarak Misak-ı Millî'nin kabul edilmesinde de önemli rol üstlendi. Başkan Reşat Hikmet Bey'in 28 Şubat 1920 tarihinde hayatını kaybetmesi üzerine, 4 Mart 1920 tarihinde Meclis Başkanlığı görevine seçildi. İstanbul'un işgal edilip, Meclis-i Mebusanın dağıtılmasından sonra, Heyet-i Temsiliye'nin davetine icap ederek Ankara'ya gelip Meclis'in açılışına katıldı. 24 Nisan 1920 tarihinde gerçekleştirilen seçimde ilk defa oluşturulan bir makam olan Meclis İkinci Başkanlığı görevine seçildi³⁷⁷.

Meclis'te bulunduğu dönemde, dokuzu gizli oturumlarda olmak üzere toplam atmış iki konuşma yapan Celalettin Arif Bey, zaman zaman Mustafa Kemal Paşa ile görüş ayrılığına düşmüştür. Mustafa Kemal Paşa, Celalettin Bey'le aralarındaki ihtilafı Nutuk'ta şu şekilde açıklıyor:

“Celâlettin Arif Beyle nokta-i nazarlarımız arasında büyük ihtilâf olduğu sühuletle fark olunur. Ben, fevkalâde salâhiyeti haiz bir meclisin, Ankara'da içtimaina karar verirken bizim Kanun-u Esasimizde böyle bir meclisin toplanabilmesine dair bir işaret olmadığını elbette bilirdim. Fakat kararımı verebilmek için böyle bir işaretin mevcudiyet ve âdemi mevcudiyetini düşünmek, asla hatırıma gelmedi. Bundan başka duçarı taarruz olan meclis azalarından kurtulabilenler ile vilâyet ve elviye mecalisin idaresinden intihibolunacak ikişer âza ile birlikte Meclisi Mebusanın yeniden, eski şekil ve mahiyetinde toplanmasını temin için çalışmasını asla hatırıma getirmedi Bilâkis büsbütün başka mahiyet ve salâhiyette, daimî bir meclis teşkil etmeği ve bu meclisle tasavvur ettiğim inkılâp safahatını beraber geçirmeği

³⁷⁷ Fahri Çoker, *Türk Parlamento Tarihi Milli (Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923)*, Cilt 3, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara 1995; s. 388-389; Ufuk Gülsoy, *Celalettin Arif Bey*, TDV İslam Ansiklopedisi, C. VII. İstanbul 1993, s.247.

düşündüm. Buna nazaran, mütebayın olduklarına şüphe etmediğim nokta-i nazarlarımızın, badelistişare tevhidine imkân bulunacağından naümit oldum.”³⁷⁸

Celalettin Arif Bey’in TBMM’de hükümet kurma tartışmaları yapılırken özellikle hukukçu kimliği ön plana çıkmıştır. 25 Nisan 1920’de Geçici İcra Encümeni ile birlikte İcra Heyeti oluşturulması hakkındaki kanunu hazırlamak üzere de 15 kişilik bir Lâyiha Encümeni kurulması önerisinde bulundu. Aynı gün yapılan seçimler de içerisinde kendisinin de bulunduğu altı kişilik İcra Encümeni kuruldu.³⁷⁹ Celalettin Arif Bey’in bu teklifinin kabul edilmiş olmasını, Tunaya şu ifadelerle değerlendiriyor: “*Hukuku Esasiye hocası olmak itibarıyla sözü dinlenmiş ve bu teklifi de kabul edilmiştir.*”³⁸⁰

Celalettin Arif Bey, 3 Mayıs 1920’de de TBMM’nin on bir kişilik ilk hükümetinde Adliye Vekili olarak yer aldı. 1 Kasım 1920’de Adliye Vekili Celalettin Bey’in seçim bölgesini denetlemek gibi bahaneler ileri sürüp izne ayrılması üzerine yerine vekâleten birinin seçilmesi gündeme geldi. Yerine ise Erzurum milletvekili Abdulkadir Kemali Bey seçildi ise de o da üç gün sonra istifa etti.³⁸¹ 24 Ocak 1921 tarihine kadar yürüttüğü Adliye Vekilliği ve Meclis İkinci Başkanlığından istifa edip gerekçesini de Türkiye Büyük Millet Meclisinde yaptığı konuşmayla şu şekilde duyurmuştur: “*Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine Teşkilâtı Esâsiye Kanununun bazı nuktatını kanaati siyasiye ve vicdaniyemle kabili telif göremediğimden Adliye Vekâletinden affımı istirham eylerim efendim.*”³⁸²

Adliye Vekilliği görevinden istifa eden Celalettin Arif Bey’in yerine, 30 Ocak 1921 tarihinde Kastamonu milletvekili Yusuf Kemal Bey seçilmiştir. Celalettin Arif Bey’in istifasından 4 gün önce, 20.01.1337 tarihinde Meclis’te Adliye Vekâleti kadrolarına yönelik tartışmaya katılmıştır. Bahse konu tartışma Canik mebusu Nafiz Beyin, adliye kadroları hakkında beyanatta bulunmasından çıkmıştır. Nafiz Bey, konuşmasına, müşkül duruma düştüklerini, bu durumu Meclis’te dile getirmek isteğini belirterek söze başlamıştır. Celalettin Arif Bey’in o anda Meclis’te olduğunu hatırlatarak

³⁷⁸ M. Kemal Atatürk, *Nutuk*, Milli Eğitim Basımevi, Cilt 1, İstanbul 1970, s. 425-426.

³⁷⁹ TBMM ZC, Devre: 1, İçtima Senesi:1, C. 1, İ:3, Üçüncü Basılış, Ankara 1959, s.55-61.

³⁸⁰ T. Z. Tunaya, “Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin Kuruluşu ve Siyasî Karakteri”, *Journal of Istanbul University Law Faculty*, Sayı 23, (2011), s.235.

³⁸¹ İhsan Güneş, *Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Türkiye’de Hükümetler Programları ve Meclisteki Yankıları (1908-1923)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012, s. 300-316.

³⁸² TBMM ZC, Devre: 1, İçtima Senesi:1, C. 7, İ:159, Üçüncü Basılış, Ankara 1959, s.361.

Adliye Vekili Celalettin Arif Bey'in 1337 (1921) senesi kadrolarını tetkik için aza seçimi yaptığını, kendisinin de bu göreve getirildiğini belirtmiştir. Bu görevi üstlendikten sonraki aşamayı ise şu ifadelerle açıklamıştır:

“Adliye Vekâletine gittiğimizde bir iki kadro karşısında kaldık. Birisi hâkimi münferitler, diğer birisi de 1337 senesinde hâlen, tatbik edilmekte bulunan kavanine nazaran mahkeme teşkilâtı kadrosudur. Celâlettin Arif Beyefendi; Meclisi Âlinin esas itibariyle, prensip itibariyle hâkimi münferit teşkilâtını kabul ettiği, istinaf mahkemelerinin lâğvile, mahkemeleri kısa tarikten yürütmek için, bir prensip takip ettiğini ve kendisi de bu suretle ıslahat yapmağa azmettiğini, 1337 senesi iptidasından itibaren hâkimi münferit usulünü tatbik edeceğini, istinaf mahkemelerini lâğvedip bunların yerine iki aza ve bir reisten mürekkep bir cinayet mahkemesi teşkil edeceğini söylediler ve onun kadrosunu bize verdiler. Sonra malûmu âlileri Anadolu'da zannedirim kadar kaza teşkilât görmemiştir. Oralarda mukadderatı millet 300 kuruş maaşlı mahallinden tayin edilmiş kâtipler elindedir. Halka müsavi bir surette adaleti tatbik etmeği vazife addetmiş olduklarından bu kazalarda da teşkilâtı adliye icra edeceğini ve bütün kazalarda hâkimi münferit teşkilâtı mevcut olacağını bildirdi ve o suretle bize bir kadro tevdi etti. Fakat bu kadroda teşkilât olmak itibariyle malûmu âliniz biraz fazlalık vardır Biz bunun üzerine tetkikat yapıp da Meclisi Âliniz bu şekli kabul etmezse bizim sâyimiz heba olmuş olacaktır. Evveleminde bu noktayı tayin buyurmaklığınızı rica ederim. Teşkilât kanunu da Meclise sevk edilmiştir. Mecliste müzakere edilmemiş olduğundan henüz kanuniyet halini almamıştır. Fazla miktarını Celâlettin Arif Bey ızalı edecekler.”³⁸³

Adliye Vekili Celâlettin Arif Bey, Nafiz Bey'den sonra adliye kadroları hakkında görüşlerini dile getirmek üzere kürsüye çıkmıştır. Yaptığı konuşmada İcra Vekilleri Heyetinin göreve başladığında hazırlamış olduğu hükümet programında, Hâkimi Münferit³⁸⁴ Kanunu ve diğer taraftan da seyyar cinayet mahkemeleri yapılması konusunun mevcut olduğunu belirterek söze başlamıştır. Ancak Meclis'in ekonomik olarak yeteri kadar ödenek çıkarmamasından dolayı özellikle, seyyar cinayet mahkemelerinin oluşturulamadığını, belki bir sonraki sene bu konunun halledileceğini

³⁸³ TBMM ZC, Devre: 1, İçtima Senesi:1, C. 7, İ:135, Üçüncü Basılış, Ankara 1959, s.341.

³⁸⁴ Türk Hukuk Lügatine göre, “Hâkim-i Münferit tek hâkim manasına gelmektedir. *Türk Hukuk Lügati*, Türk Hukuk Kurumu, 3. Baskı, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1991, s.112.

ifade etmiştir. Sözlerinin devamında Adliye Vekili olarak kendisine düşen görevi yerine getirdiğini şu sözlerle ifade etmiştir:

“Fakat şimdiden yapabildiğimiz bir şey varsa o da hâkimi münferit usulünü bilcümle kazalarda tamimiyle tatbik edebilmektir. Diğer taraftan; istinaf mahkemelerini de ortadan kaldırıyoruz. Nafiz Beyefendinin buyurdukları gibi; iki yüz otuz kazada teşkilâtı adliye mevcut değildir. Onun için; müsavatı temin edebilmek ve her yerde adaleti aynı suretle tecelli ettirebilmek maksadıyla oralarda teşkilât yapmak mecburiyeti hâsıl oldu. 1336 bütçesi ki Meclisi Âlinize takdim edilmiştir. Orada bizim tayin eylediğimiz esasat, iki milyon yedi yüz yetmiş bin dokuz yüz altmış iki lira idi. İki yüz otuz kazada da teşkilât dâhil olduğu halde bugün bütçeye; nihayet yüzde yirmi beş kadar bir zam vukua geliyor ve bu suretle memleketin nısfında da teşkilâtı adliye yapılmış oluyor. Eğer Meclisi Âliniz bu esasatı kabul ediyorsa; lütfen rüfekayı muhteremimize bu bapta lâzımgelen salâhiyeti ita buyurursunuz ve tetkikatı onun üzerine icra ederler. Bu sureti, eğer Meclisi Âliniz muvafık bulmayacak olur ise, eski Adliye bütçesi meydandadır; onun üzerinde tetkikat icra edilir. Yani bendeniz tamimiyle vazifemi ifa etmiş bulunuyorum. Bu teşkilât ve esasatı Heyeti Celilenize getireceğim. Gönderdiğiniz rüfekaya da arzettimişizdir. Onlar da tetkik buyuruyorlar. Bu esası kabul etmişlerdi.”³⁸⁵

Yine 7 Haziran 1920 tarihinde Sivas’ta kurulacak olan yüksek mahkeme ile ilgili olarak Meclis’te yapılan görüşmelerde oylama yapılırken söz alan Kastamonu milletvekili Abdulkadir Kemali Bey, heyette görev alanların maaşlarının yükseltilmesi gerektiğini teklif etmiştir. Bu teklif üzerine söz alan Celalettin Arif Bey, “*Eğer biz adliye arzu ettiğimiz gibi istiklal 'içerisinde bulundurmamak ve kendilerine de büyük bir rütbe göstermek ister isek yüz lirayı çok görmemeliyiz ve kendilerine de bunu bahsetmeliyiz.*” demek suretiyle adliye teşkilatının itibarını artırmak ve teşkilata saygınlık kazandırmak için teklife katıldığını beyan etmiştir. Yapılan oylama sonucunda zamlı maaşlar kabul edilmiştir³⁸⁶.

³⁸⁵ TBMM ZC, Devre: 1, İctima Senesi:1, C. 7, İ:135, Üçüncü Basılış, Ankara, 1959, s.342.

³⁸⁶ Konu hakkında yapılan görüşmelerin tam metni için bkz. TBMM ZC, Devre: 1, İctima Senesi:1, C. 2, İ:25, Üçüncü Basılış, Ankara 1959, s.98.

Celalettin Arif Bey, 12 Temmuz 1922'de gıyabında ikinci defa Adliye Vekilliğine tayin edildiyse de bu görevi kabul etmedi. Haziran 1923'te Roma temsilciliği görevinden ayrılarak Paris'e yerleşti. 18 Ocak 1930'da burada vefat etti.³⁸⁷

Yusuf Kemal Bey (Tengirşenk), Yusuf Kemal Bey, 1878 tarihinde o dönemde Kastamonu iline bağlı Boyabat'ta doğdu³⁸⁸. 1905 yılında hukuk eğitimini tamamlayarak hukuk alanında farklı kürsülerde öğretmen yardımcılığı vazifesini ifa ettikten sonra avukatlık yapmış, ayrıca bir süre İstanbul Baro Başkanı olarak da görev yapmıştır. Meclis-i Mebusanın 1. Döneminde Kastamonu mebusu olarak bulunmuş olan Yusuf Kemal Bey, Adliye Nezareti bünyesinde önemli görevler icra etmiştir. İlk olarak 29 Eylül 1909 tarihinde Adliye Nezareti tarafından, Avrupa'ya eğitim için gönderilecek olan öğrencilere refakat etmek ve onları yönlendirme vazifesi için milletvekilliğinden istifa ederek Fransa'ya gitti. Paris'te müfettiş olarak görev yaparken aynı zamanda, Paris Hukuk Fakültesi Siyasî ve İktisadî İlimler Bölümünde doktorasını tamamladı. 1. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla yurda dönerek 31 Ağustos'ta Adliye Nezareti Teftiş Kurulu Başkan Yardımcılığı görevine atandı. 9 Haziran 1915 tarihinde Teftiş Kurulu Başkanı olarak görev yaptıktan sonra, 6 Aralık 1915'te Adliye Nezareti Müsteşarı olmuştur. Bu görevini ise 15 Ocak 1919 tarihine kadar sürdürmüştür³⁸⁹.

Millî Mücadele Dönemi'nde Adliye Vekilliği görevini sürdüren ikinci vekil olan Yusuf Kemali Bey, 3 Mayıs 1920 tarihinde oluşturulan İcra Vekilliği Heyetinde İktisat Vekilliği de yapmıştır³⁹⁰.

Yusuf Kemal Bey, 30 Ocak 1921 tarihinde Celalettin Arif Bey'den boşalan Adliye Vekilliği görevine gıyabında seçilmiştir³⁹¹. Erzurum'da bulunduğu sırada Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal Paşa tarafından kendisine gönderilen şu telgrafla, Adliye Vekilliğine seçildiğini öğrenmiştir.

“Harp Raporu

³⁸⁷ Ufuk Gülsoy, *Celalettin Arif Bey*, TDV İslam Ansiklopedisi, C. VII. İstanbul 1993, s.247.

³⁸⁸ Hüsnü Özlü, “Kastamonu milletvekili Yusuf Kemal Bey’in Milli Mücadele Döneminde Avrupa Eksenli Dış politika Çalışmaları”, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, Sayı, 6-10, (2020), s.144.

³⁸⁹ Fahri Çoker, *Türk Parlamento Tarihi Milli (Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923)*, Cilt 3, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara 1995, s. 628,

³⁹⁰ Hüsnü Özlü, age., s. 144.

³⁹¹ TBMM ZC, Devre: 1, İçtima Senesi:1, C. 7, İ:140, Üçüncü Basılış, Ankara 1959, s.442.

Erzurum’da Bulunan Adliye Vekili Yusuf Kemal Beyefendiye,

*İfa buyurduğunuz hizmet-i bergüzide-i vatanperveraneleri takdir ve zat-ı devletlerini tebrik ederim. Burada mesa-i mühimme-i devletlerinden bir an evvel istifade edilmek üzere süratle avdet buyurmanızı rica ederim.”*³⁹²

Yusuf Kemal Bey, yurtdışında görevli olduğundan dolayı 1 Şubat 1921 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisinde Adliye Vekâletine vekâlet etmek üzere seçim yapılmıştır. Yapılacak olan bu seçim önergesini de bizzat Mustafa Kemal Paşa vermiştir. “Adliye Vekili Yusuf Kemal Beyefendinin avdetine kadar mirimumaileyhe vekâleten Umur-u adliyeyi ifa eylemek üzere isimleri muharrer zevattan birinim intihap buyurulmasını rica ederim.”³⁹³

Aynı gün Mustafa Kemal Paşa’nın bu önergesi sonucunda yapılan seçim neticesinde, Adliye Vekâleti vekili olarak Hafız Mehmet Bey bu göreve seçilmiştir³⁹⁴. Yusuf Kemal Bey, 3. dönemde 26 Eylül 1930 tarihinde İsmet Paşa Hükümetinde Adliye Vekili oldu. 23 Mayıs 1933’e kadar bu görevi sürdürdükten sonra, 1950 yılında Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi’nde Ekonomi Profesörü olarak görev yaptı. Buradan emekli olduktan sonra, 6 Ocak 1961-25 Ekim 1961 tarihleri arasında Temsilciler Meclisi’nde Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi Temsilcisi olarak yer aldı ve 15 Nisan 1969’te Ankara’da hayatını kaybetti³⁹⁵. Naaşı Çamlıca Çataldağ Kabristanı’nda bulunan Yusuf Kemal Bey, evli ve bir çocuk babası idi³⁹⁶.

Refik Şevket Bey (İnce), 1885 yılında Midilli Adasının Polihinit şehrinde doğan Refik Şevket Bey, Hafız Mustafa Şevket Efendi’nin oğludur. Kendisi, 1911 yılında hukuk mektebinden mezun oldu. 1. Dünya Savaşı’nda subay olarak farklı görevlerde bulunduktan sonra, 21. Kolordu Adli Müşaviri olarak da görev almıştır. İzmir’in işgalinden sonra Millî Mücadele’de aktif olarak yer aldı. TBMM’nin 1. Döneminde

³⁹² Ömer Akdağ, “Millî Mücadele Dönemi Şahsiyetlerinden Yusuf Kemal Bey”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.14, Sayı 40, (1997), s. 130.

³⁹³ TBMM ZC, Devre: 1, İçtima Senesi:1, C. 8, İ:142, Üçüncü Basılış Ankara 1959, s.49.

³⁹⁴ TBMM ZC, Devre: 1, İçtima Senesi:1, C. 8, İ:142, Üçüncü Basılış Ankara 1959, s.57.

³⁹⁵ <https://hukukbook.com/?s=yusuf+kemal+bey> (Erişim Tarihi, 27.08.2021).

³⁹⁶ Fahri Çoker, *Türk Parlamento Tarihi Milli (Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923)*, Cilt 3, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara 1995, s. 630.

Saruhan milletvekili olarak seçilen Refik Şevket Bey, Meclis'te içerisinde Adalet Komisyonunun da olduğu birçok komisyonda görev yaptı³⁹⁷.

Refik Şevket Bey, Türkiye Büyük Millet Meclisinde 19 Mayıs 1921 tarihinde oluşturulan ve Fevzi Paşa'nın başkanlığında kurulan 3. İcra Vekilleri Heyeti seçimi sonucunda 122 oyla Adliye Vekili seçilmiştir. Adliye Vekilliği için aday olan diğer adaylardan Abdullah Efendi 26 oy almıştır³⁹⁸. Refik Şevket Bey, Adliye Vekâletine seçildikten sonra kendisine olan inancı günlüğünde şu ifadelerle belirtmiştir: *“Memleketin adlî ihtiyaclarına vâkıfım. İnşallah var kuvvetimle çalışarak milletin yanık bağına bir iki nefes adalet ederim ”*³⁹⁹

Refik Şevket Bey'in Adliye Vekâleti görevini sürdürdüğü dönemde, özellikle adliye memurlarının maaşlarını alamamaları hakkında sıkıntıları gidermek için epeyce uğraş verdiğini, Çoban'ın çalışmasında kullandığı Refik Bey'in günlüğünden elde ettiği bilgiler ışığında şu şekilde açıklamaktadır:

“Adalet Bakanı Refik Şevket Bey'in yoğun çaba ve mesai sarf ettiği konulardan biri de adliye memurlarının ödenmeyen maaşlarıdır. Bazı bölgelerdeki memurların 6–7 aydır maaş alamamaları sebebiyle konuyu Bakanlar Kurulu'na taşımış, malî durumların göz önüne alınarak bu konuya kesin bir çözüm bulunmasını talep etmiştir. 7 Eylül 1921'deki bu uzun toplantıdan kesin bir sonuç çıkmamakla birlikte, konunun daha sonra görüşülmesine karar verilmiştir. Bir yandan Anadolu'da kurtuluş mücadelesi verilirken, bu konu da onun canını sıkan bir durum haline gelmiştir. Her fırsatta maaş alamayan memurlar hakkında birkaç söz söyleyen bakan, maaşını bir türlü alamayan memurların başında bulunmaktan da “vicdan azabı” duymuştur. Hatta duymuş olduğu bu “azabın” onu istifaya kadar götüreceğini bile düşünmüş; istifa edecekse bile bu işi olabildiğince halletmek için mücadele etmeye karar vermiştir. Nihayet “söyleye söyleye” sadece malî konuların görüşüleceği bir Bakanlar Kurulu toplantısı yaptırmayı 30 Eylül 1921'de kabul ettirmiş, uzun süren bu toplantıda maaş dağıtımındaki düzensizlik ve eşitsizliklerin kaldırılması yolunda

³⁹⁷ Fahri Çoker, *Türk Parlamento Tarihi Milli (Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923)*, Cilt 3, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara 1995, s. 837-838.

³⁹⁸ TBMM ZC, Devre: 1, İçtima Senesi:2, C. 10, İ:36, Üçüncü Basılış Ankara 1959, s.320.

³⁹⁹ Refik Şevket Bey ile ilgili çalışma yapan İbrahim Çoban, yaptığı yüksek lisans tezinde Refik Şevket Bey'in aile arşivine ulaştığını belirterek buna kaynak göstermiştir. İbrahim Çoban, *Cumhuriyet Dönemi Siyaset ve Hukuk Alanında Refik Şevket Bey*, C.B. Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Manisa 2009, s. 38.

önemli konuşmalar yapmıştır. Bu toplantıdan da net bir karar çıkmamıştır. 28 Ekim 1921'deki Bakanlar Kurulu toplantısında adliye memurlarından hâkim görevinde bulunanlar için maaş kanunu teklif etmiş, bu konunun Maliye Bakanı ile anlaşılmasına karar verilmiştir. Ne olursa olsun maaş konusunda başarıyı sağlamaya çalışan Refik Şevket, başarısızlığa uğraması durumunda kesinlikle istifa etmeye karar verdiğini günlüğüne not etmiştir.”⁴⁰⁰

Bu arada 23 Nisan gününün milli bayram olarak kabul edilmesi için verilen önerge içerisinde imzası olan mebuslar arasında Refik Bey de bulunuyordu. Verilen bu önerge, 23 Nisan 1921 tarihinde 112 sayılı kanun ile yasalaşmıştır⁴⁰¹. Meclis'te 23'ü gizli oturumlarda olmak üzere toplam 285 defa konuşma yapan Refik Şevket Bey, yaptığı konuşmalarda sürekli olarak Adliye Vekâletinin ıslahına vurgu yaptığı görülmektedir⁴⁰².

Örneğin Meclis'in 11.07.1921 tarihli oturumunda “27 Cemaziyelâhir Sene 1296 ve 5 Haziran Sene 1295 Tarihli Mahakim-i Nizamiye Teşkilâtı Hakkındaki Kanuna Muzeyyel Lâyiha-i Kanuniye Sureti”⁴⁰³ ile ilgili görüşmeler esnasında, adliye teşkilatı ile ilgili çok önemli tespitler yapmıştır. Refik Bey, adı geçen kanun layihası ile ilgili olarak yapılan eleştirilere cevap vermiştir. Konuşmasının sonunda sarf ettiği şu sözlerle teşkilatta yapmak istediği değişikliklerin halkın çıkarına olan düzenlemeler olduğu, sanki olağanüstü taleplerde bulunuyormuşçasına eleştiride bulunulmasının doğru olamadığını şu ifadelerle dile getirmiştir.

“Heyet-i Muhteremeye arz ettiğim izahat ile bir salâhiyeti mutlakay-ı vâsia ve fevkalâde istemiyorum. Bugünkü mevcut teşkilâtta ahalinin maraz kaldığı müşkülât ve suubeti kaldırmak ve mevcut teşkilâtta istinaf heyeti beş kişiden mürekkeptir yine beş kalmak, eğer Hâkimi Münferit Kanununun istilzam ettiği şekilde yapılsa o beş kişiden fazla kalan hâkimleri adaletin noksan olan yerlerine teşmilini ve bu suretle halka suhulet bahsedilmesini istiyorum. Acaba bu kabili itiraz bir nokta mıdır?

⁴⁰⁰ İbrahim Çoban, *Cumhuriyet Dönemi Siyaset ve Hukuk Alanında Refik Şevket Bey*, C.B. Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Manisa 2009, s. 40-41.

⁴⁰¹ TBMM ZC, Devre: 1, İçtima Senesi:2, C. 10, İ:24, Üçüncü Basılış, Ankara 1959, s.69-74.

⁴⁰² Fahri Çoker, *Türk Parlamento Tarihi Milli (Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923)*, Cilt 3, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara 1995, s. 838.

⁴⁰³ Adı geçen kanun layihası ile ilgili detaylı bilgi çalışmamızın birinci bölümünde yer almaktadır. Ayrıca bahse konu kanun layihası ile ilgili görüşmeler için bkz. TBMM ZC, Devre: 1, İçtima Senesi:2, C. 11, İ:49, Üçüncü Basılış, Ankara 1959, s.222-236.

Binaenaleyh bendeniz tâbir-i mutlakı ile sanki salâhiyeti mutlaka isteniyormuş gibi bir zehabın katiyen vâridolmadığını tekrar ederim.”⁴⁰⁴

Yine aynı konuşmasında Hâkim-i Münferit maiyetinde bir muavin olması gerektiği yönündeki fikirlere karşı çıkmıştır. Bu yardımcının her yerde olmasının gerekmediğini bir örnekle açıklamıştır. Ankara ilinin bazı sancaklarında muavin fazlalığı olduğunu, bu kişilerin ihtiyaç olan bölgelere kaydırılacağını belirtmiştir. Yine Kastamonu Adliyesi’ni on üç-on dört hâkimin işleri idare ettiğini ancak daha fazla kazası olan Ankara’da yedi adet hâkim bulunduğunu dile getirerek burada işlerin daha iyi ilerlediğini ifade etmiştir. Bununla birlikte Hâkim-i Münferit teşkilatı olan bölgelerde daha az kişi ile daha çok verim alındığını belirterek, Meclis’in bu konuda desteğini istemiştir.

Teşkilatın sorunlarının giderilmesi ve daha kurumsal bir yapıya kavuşması için yoğun bir gayret gösteren Refik Bey, seçimlerde aday gösterilmemesi için Mustafa Kemal Paşa’dan istekte bulunmuş ve bir süre avukatlık yapmıştır. Sonrasında üç dönem daha milletvekilliği yaptıktan sonra 1945 yılında Demokrat Parti saflarına katılmış ve ilk Demokrat Parti kabinesinde Millî Savunma Bakanlığı görevini üstlenmiştir. 1951 yılında İkinci Menderes Hükümeti Dönemi’nde Devlet Bakanı olan Refik Bey, bir süre sonra DP Meclis Grup Başkanlığı da yapmıştır. 24 Nisan 1955’te hayatını kaybeden Refik Bey, evli ve üç çocuk babası idi⁴⁰⁵.

Rıfat Bey (Çalıka), Ahmet Rıfat Çalıka, 1888 yılında Kayseri’de dünyaya gelmiş, hukuk mektebini bitirdikten sonra Adliye Nezareti bünyesinde çeşitli görevlerde bulunmuştur. Kendisi İkinci Grup’ta yer almasına rağmen diğer mebuslarla kurmuş olduğu iyi ilişkiler nedeniyle Rauf Bey Dönemi’nde Adliye Vekilliği’ne seçilmiştir⁴⁰⁶.

Osmanlı Mebusan Meclisinin sonuna doğru Kayseri’den milletvekili seçilen Rıfat Bey, Meclis’in feshedilmesinin ardından Temsil Heyeti’nin daveti üzerine Ankara’ya gelmiştir. Bütçe ve Sayıştay Komisyonlarında görev aldıktan sonra ikinci ve üçüncü

⁴⁰⁴ TBMM ZC, Devre: 1, İçtima Senesi:2, C. 11, İ:49, Üçüncü Basılış, Ankara 1959, s.236-237.

⁴⁰⁵ Fahri Çoker, age., s. 838.

⁴⁰⁶ Nesrin Akkor, “Birinci Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde Kayseri Vekillerinden Ahmet Rıfat Çalıka”, *Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, (2018), s.40. Ayrıca Rıfat Bey, Celalettin Arif Bey’in görevi kabul etmemesi durumunda boşalan Adliye Vekilliği görevine, Türkiye Büyük Millet Meclisinin 16 Ağustos 1922 tarihli oturumunda yapılan seçim sonucunda 83 oyla seçilmiştir. TBMM ZC, Devre: 1, İçtima Senesi:3, C.22, İ:85, Üçüncü Basılış, Ankara 1959, s.196.

toplantı yıllarında Defter-i Hakani Komisyonunun da başkanlığını yürütmüştür. 31 Temmuz 1922 tarihinde Adliye Vekilliğine seçilmiştir. Kendisi Meclis'te biri gizli olmak üzere toplam 22 konuşma gerçekleştirmiştir⁴⁰⁷.

Ahmet Rıfat Bey'in Adliye Vekilliği döneminde, Adliye Vekâleti bünyesindeki görevlilerin tarafsızlığı, yargıç ödenekleri gibi konularla uğraşmıştır. Adliye mensuplarının seçimlere müdahale ettikleri gerekçesiyle gelen şikâyetler, Adliye mensuplarının maaşlarının yetersizliği gibi konularla meşgul olmuştur⁴⁰⁸. Dağcı, çalışmasında buna bir örnek vererek, Kayseri İstinaf Savcılığı görevini yürüten Tevfik imzası ile Adliye Vekâletine gönderilen 12 Temmuz 1923 tarih ve 408 sayılı şifreli yazıda, Tevfik Bey'in görüşlerini dile getirdiğini şu şekilde aktarmıştır:

“Yargıçlar ve adalet görevlilerinden seçimlere müdahale ve tesir etmiş olan bir kimse kesin olarak yoktur. Yalnız İncesu Bidayet ve Develi Şer'ie Başkâtiplerinin seçimlere müdahale etmiş oldukları Mutasarrıflıkça bildirildiğinden soruşturma yaptırılmış ve kesin olarak müdahale yapılmadığı anlaşılmıştır. Öteden beri pek yanlış bir zihniyetle, halen tarafsızlığını korumakta olan adalet görevlilerinin seçimlere müdahale ettiğini her fırsatta söyleyen Mutasarrıf Bey'in evvelki gün adalet görevlilerinin mali sıkıntı yüzünden görevi terk etmelerini de maalesef seçimlerle ilgili olarak göstermekten çekinmemekte ve ilçelerdeki seçimlerde Müdafaa-i Hukuk adaylarından başkalarına oy verilmesini yine o zihniyetle tamamen adalet görevlilerinin etkinliklerine bağlamaktadır. Sonunda başarı ile tarafsızlığını tamamen korumuş ve korumakta bulunan adalet görevlilerini başarısızlığa sebep göstereceği hissedilmektedir. Bu sebeple adalet görevlilerinin tarafsızlıklarını korumuş bulunduklarını bildirmeye gerek görülmüştür.”⁴⁰⁹

Rıfat Bey'in Tevfik Bey'e olan cevabı ise şu şekilde belirtilmiştir: “*Maaşlar için elimden gelen her şeyi yapmaktayım. Görevi terk etmek uygun olmamakla beraber buna sebep olanlar hakkında gerekli işlemi sizlere bırakıyorum. Yargıç ve adalet görevlilerinin*

⁴⁰⁷ Fahri Çoker, age., s. 642.

⁴⁰⁸ Mehtap Dağcı, *Ahmet Rıfat Çalika'nın Hayatı ve Faaliyetleri*, E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri 2004, s.79.

⁴⁰⁹ Mehtap Dağcı, age., s. 82.

şimdiye kadar çekmiş oldukları zorluklara biraz daha katlanmalarını yurtseverlik duygularından beklerim."⁴¹⁰

Ahmet Rifat Bey, Adliye Vekilliği Dönemi'nde çıkarılan kanun tasarılarında da sık sık söz alarak Meclis'te görüşlerini ifade etmekten geri durmamıştır. Örneğin 30.01.1922 tarihli Meclis oturumunda görüşülen konulardan biri olan İstiklal Mahkemeleri ile diğer mahkemeler arasındaki çıkan anlaşmazlıkların Meclis Adliye Encümenince hallolacağı teklif üzerine, bu teklife karşı çıkarak "*İhtilâfi merci meselesi nereden çıktı? İstiklâl mahakimi ile diğer mahkemeler arasında ihtilâf ne demektir? Bidayet mahkemeleri arasında ihtilâfi merci ne demek? Zaten İstiklâl mahkemelerinin rüyet edeceği mesail malûm, muayyen ve kanunda musarrahtır. İstiklâl mahkemesi kendisine ait olan vazifeyi görür. İhtilâfi mercie ne lüzum vardır? Sonra haysiyeti kalmaz.*"⁴¹¹ sözleri ile tartışmayı bitirmiştir.

Kendisi, 1927 yılında 3. kez görev aldığı Kayseri Belediye Başkanlığından ayrılmış, Bünyan'da bulunan İplik Fabrikası, 1940 yılında ise Adana'da bulunan Nebati Yağ Fabrikalarının kurulmasında görev almıştır. Evli ve üç çocuk sahibi aynı zamanda,⁴¹² Cumhuriyet Dönemi ilk Adalet Bakanı olan Ahmet Rifat Bey, 23 Şubat 1963 tarihinde 76 yaşında iken vefat etmiştir⁴¹³.

Seyit Bey, 1873 yılında İzmir ilinde dünyaya gelen Seyit Bey, İstanbul Darülfünunu Hukuk Mektebi'nden mezun olmuş ve bu mektepte uzun yıllar müderrislik yapmıştır⁴¹⁴. II. Meşrutiyet'in ilanının ardından siyasete girmiş ve İzmir mebusu olmuştur. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin liderleri arasında yer almıştır. Kendisi, İslam Ansiklopedisi'nin ilgili maddesine göre; "*1918 yılının mütareke ortamında bazı İttihatçılarca kurulan kısa ömürlü Teceddüt Fırkasının kurucuları arasında yer aldı.*" Millî Mücadele Dönemi'nde Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'daki harekete destek vermesi için davet gönderdiği

⁴¹⁰ Mehtap Dağcı, age., s. 82-83.

⁴¹¹ TBMM ZC, Devre: 1, İçtima Senesi:3, C. 22, İ:83, Üçüncü Basılış, Ankara 1959, s.94.

⁴¹² Fahri Çoker, *Türk Parlamento Tarihi Milli (Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923)*, C.3, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara 1995, s. 642.

⁴¹³ Nesrin Akkor, "Birinci Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisinde Kayseri Vekillerinden Ahmet Rifat Çalika", *Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, (2018), s.50.

⁴¹⁴ Sami Erdem, "Cumhuriyet'e Geçiş Sürecinde Hilafet Teorisine Alternatif Yaklaşımlar: (1922-1924)", *Divan: Disiplinierarası Çalışmalar Dergisi*, Sayı 2, (1995), s.119.

kişiler arasında da yer alan Seyit Bey, Cumhuriyet'in ilân edilmesinden önce Mustafa Kemal Paşa'ya hukukî konularda danışmanlık görevini de ifa etmiştir⁴¹⁵.

14 Ağustos 1923 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisinde yapılan İcra Vekilleri Heyeti seçiminde 185 oy alarak Adliye Vekili seçilmiştir⁴¹⁶. Ali Fethi Bey⁴¹⁷ (Okyar) Hükümeti'nde tek yeni üye olarak kabinede yer alması, yapılacak olan adli ıslahatlar ve hukukî düzenlemeler konusunda, Adliye Vekâletine katkı sağlamasını beklemek olarak okunabilir. Mevcut kabinenin Meclis'te daha fazla destek bulacak bir hükümete ihtiyaç duyulması sebebiyle 27 Ekim 1923 tarihinde istifa etmesi sonucunda Cumhuriyet'in ilân edilmesinin ardından kurulan İsmet İnönü kabinesinde Adliye Vekâleti görevine devam etti. Seyit Bey'in Adliye Vekilliği görevi, 3 Mart 1924 tarihinde Şer'iyye ve Evkaf Vekâleti ile Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâletinin kaldırılması dolayısıyla İsmet Paşa kabinesinin 5 Mart 1924 tarihinde istifa etmesine kadar devam etti⁴¹⁸.

Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki en önemli tartışma konularından birisi de hilafetin kaldırılması meselesidir. Nitekim hilafetin kaldırılması meselesi Seyit Bey'in Adliye Vekili olduğu döneme rastlamaktadır. Ayrıca Seyit Bey hakkında yapılan literatür taramalarında konu hakkındaki fikirleri ve etkinliği ile dikkatleri çektiği anlaşılmaktadır. Nitekim Seyit Bey'den bahsederken hilafetin kaldırılması konusundaki düşüncelerine değinmek yerinde olacaktır. Özellikle siyasi iktidarı dini boyutta yorumlama tartışmaları içerisinde, Seyit Bey gibi ilmi yönü kuvvetli kişilerin öncülüğünü yaptığı düşünce, hilafetin kaldırılmasıyla Cumhuriyet yönetiminin güç kazanacak olmasına olan inançtır. Hilafetin yalnızca bir hükümet şekli olduğu, dolayısıyla buna bir kutsiyet atfetmenin

⁴¹⁵ Sami Erdem, *Seyyid Bey*, TDV İslam Ansiklopedisi, C. 37. İstanbul 2009, s.54-55.

⁴¹⁶ TBMM ZC, Devre: 2, İçtima Senesi:1, C.1, İ:4, Üçüncü Basılış, Ankara 1959, s.62.

⁴¹⁷ 14 Ağustos 1923 tarihinde yapılan İcra Vekilleri Heyeti Seçiminden sonra konuşma yapan İcra Vekilleri Heyeti Reisi Ali Fethi Bey (Okyar), konuşmasını tamamlarken sarf ettiği “*Bugünkü ihtiyaeat-ı medeniye ve içtimaiyemizi tatmine medar olabilecek şekilde kanunlarımızın ıslahına ve diğer birçok ıslahatı icraya imkân bulunacaktır.*” sözleri ile Adliye Vekâletinde yapılacak ıslahatları işaret etmiştir. Ali Fethi Bey'in konuşmasını tamamlamasının akabinde Tokat mebusu Mustafa Bey, “*Adliye Islahatı*” sözü üzerine konuşmaya devam eden Fethi Bey, “*Bittabi, bilhassa Adliye ıslahatı. Efendiler! Bugün lehülhamd dâhil olduğumuz sulh devresinde şimdiye kadar serveti tabiîyemizi inkişaftan neneden kapitülâsyonlar ilga edilmiştir ve millet mukadderatına bizzat vaziyet eylemiş ve Saray ve Babiâlinin meş'um tesiratından kurtulmuştur. Binaenaleyh milletin teali ve terakkisi için önünde hiçbir mâni kalmamıştır. Böyle bir vaziyet karşısında bu müsaîit fırsatlardan ne suretle istifade edeceğimizi görmek için cihanın nazarı bize. Matuf olacaktır. Filvaki bizi ileri gitmekten menedecek zincirler kırmıştı. Fakat bu zincirlerin kırılmış olmasına rağmen biz yine yerimizde duracak olursak, yine ileri gitmeyecek olursak bu zincirleri kırmak için şimdiye kadar dökülen kanlara, çekilen zahmetlere yazık olmaz mı?*” sözleriyle konuşmasını devam ettirmiştir. TBMM ZC, Devre: 2, İçtima Senesi:1, C.1, İ:4, Üçüncü Basılış, Ankara 1959, s.63.

⁴¹⁸ Sami Erdem, age., s. 55.

doğru olmayacağı düşüncesi ön plana çıkmaktadır. Erdem'in çalışmasında yer verdiği Seyit Bey'in şu cümlesi de bu düşüncede olduğunu teyit etmektedir. *“Hilafet meselesi dini bir mesele olmaktan ziyade dünyevi ve siyasi bir meseledir ve doğrudan doğruya milletin kendi işidir.”*⁴¹⁹

Nitekim 3 Mart 1924 tarihinde Hilafetin kaldırıldığı gün Türkiye Büyük Millet Meclisinde yaptığı uzun konuşma da sarf ettiği şu sözlerin altı çizilebilir:

“İslamiyet'te insanlar hakkında kutsiyet yoktur. İslamiyet'te öyle Hristiyanlıkta olduğu gibi ruhaniyet yani Hükümeti ruhaniye yoktur. Kezalik İslamiyet'te ne teşkilâtı diniye ne de teşkilâtı idariye yoktur. Şeriatı İslamiye, teşkilâtı diniye tesis etmediği gibi teşkilâtı idariyeyi de Ümmeti İslimiye'ye terk etmiştir. İslâmiyet, mukaddes olarak yalnız bir şeyi tanır ki, o da (Hak) tır. Mukaddes olan yalnız hukuktur, (Plak) tır. Cenabıhakk'ın isimi de (Hak) tır. Kutsiyet de ondadır. Bazı dinlerin bazı eşyaya verdiği kutsiyeti İslâmiyet vermemiştir. Hele insanlara hiç kutsiyet vermemiştir. Zerre kadar vermemiştir.”⁴²⁰

Adliye Vekili olmasının yanında aynı zamanda İslam Hukukçusu da olan Seyit Bey'in Meclis'te yaptığı bu konuşma, hilafetin kaldırılması konusunda karşı tarafta yer alan grupları da olumlu yönde etkilediği ve konuşmanın, hilafetin kaldırılması hususunda çok büyük tartışmaların çıkmamasında etkili olduğu söylenebilir.

20 Nisan 1924 tarihinde kabul edilen Teşkilatı-ı Esasiye Kanunu'na göre mebusların aynı zamanda başka bir memurluk görevi yürütmesine onay vermemesi ile milletvekilliği görevinden ayrılan Seyit Bey, İstanbul Darülfünundaki görevine döndü. Bir süre ilâhiyat fakültesinde dekanlık yaptıktan sonra hayatının sonuna kadar ilâhiyat fakültesinde hukuk eğitimi başta olmak üzere çeşitli dersler verdi. Zatürree hastalığına yakalanan Seyit Bey, 8 Mart 1925 tarihinde hayatını kaybetti⁴²¹.

⁴¹⁹ Sami Erdem, “Cumhuriyet’e Geçiş Sürecinde Hilafet Teorisine Alternatif Yaklaşımlar: (1922-1924)”, *Divan: Disiplinierarası Çalışmalar Dergisi*, Sayı 2, (1995), s.123.

⁴²⁰ Seyit Bey'in uzun konuşmasının tamamı için bkz. TBMM ZC, Devre: 2, İçtima Senesi:1, C.7, İ:2, Üçüncü Basılış, Ankara 1959, s.42-.

⁴²¹ Sami Erdem, *Seyyid Bey*, TDV İslam Ansiklopedisi, C. 37. İstanbul 2009, s. 55.

3.1.2. Meclis'te Adliye Vekillerine Yönelik Eleştiriler ve Gensorular

Millî Mücadele Dönemi'nde bir yandan Anadolu'nun işgalden kurtarılması ve isyanların bastırılması ile uğraşılırken, diğer taraftan da Türkiye Büyük Millet Meclisi, mebuslar arasındaki fikir ayrılıklarından doğan tartışmalara ev sahipliği yapıyordu. Burada özellikle Adliye Vekâletine yönelik yapılan eleştiriler, yapılan suçlamalara örnekler verilecektir.

Türkiye Büyük Millet Meclisinin Ağustos 1923 günlü oturumunda Karahisar Sahip mebusu Mehmet Şükrü Bey, Adliye Vekili Celalettin Arif'e yönelik eleştiride bulunmadan önce kendisine saygı duyduğunu şu sözlerle ifade etmiştir: *“Muhterem Adliye Vekilimiz Celâlettin Arif Beyefendinin şahıslarına, ilim ve faziletlerine hürmetim vardır, istikametlerine hassaten hürmetim var.”* Mehmet Şükrü Bey, yapmış olduğu eleştirilerde daha çok Adliye Vekilinin çalışma arkadaşlarını seçerken özenli davranmadığı hususuna dikkat çekmiştir. Bu meyanda asıl eleştirisi, Celalettin Arif Bey'in Adliye Vekilliğine seçilmesinin akabinde, Adliye Encümeni Kâtipliği görevine getirilen Kastamonu mebusu Abdulkadir Kemali Bey'in⁴²² Siirt Mutasarrıflığına tayin edilmesi ve Adliye Müsteşarlığı esnasındaki yolsuzluklarından dolayı hakkında tahkikat ve tatbikatta bulunulmamasıdır. Şükrü Bey, Abdulkadir Kemali Bey hakkında şu iddialarda bulunmuştur: Kendisinin görevi suiistimal ettiği, evrakta sahtecilik yaptığı, avukatlık yaparken menfaatleri uğruna görevi kötüye kullandığı, görevden alınan ve kaza kâtibi olan eniştesini 300-400 kuruş maaş alırken sekiz-on derece terfi ettirerek tekrar sicil müdürü olarak atadığı gibi suçlamalarda bulunmuştur. Konuşmasının devamında Celalettin Arif'e hitaben;

“Muhterem Adliye Vekili Efendi Hazretleri demiştir ki, fenalığı anlaşılan hâkimleri azil değil, tart edeceğim ve bunu hakikaten bazı mahallerde istimal ettiler. Fakat hiçte kusurları olmadığını araladığım Yozgat istinaf müddeiumumisi ve reisi azledilmiştir ve azledilen müddeiumumisi Antalya'ya istinaf müddeiumumisi olmuştur. Halep'ten, Şam'dan, Kudüs'ten, istinaf reisini, bendeniz namusu ile istikamet ve iktidarı ile temayüz etmiş bir zat diye tanırım ve kimseye iltica etmek

⁴²² TBMM'nin 4 Mayıs 1920 tarihli oturumunda Adliye Encümeni Kâtibi olarak Abdulkadir Kemali Bey göreve getirilmişti. *“Büyük Millet Meclisi Riyaseti Aliye'sine Adliye Encümeni Riyasetine Erzurum Mebusu Celalettin Arif, Mazbata Muharrirliğine Saruhan Mebusu Refik Şevket, Kâtipliğine Kastamonu Mebusu Abdülkadir Kemali beylerin intihap olunduğunu arz eylerim efendim.”* TBMM ZC, Devre: 1, İçtima Senesi:1, C.1, İ:11, Üçüncü Basılış, Ankara 1959, s.201.

istemez. Bu arkadaş henüz bir yere tayin edilmemiştir.” Biri azledilmiş ve tayin edilmiş diğerine bir şey yapılmamıştır.”

“Efendim, müsaade buyurunuz. Bu yolsuzlukları bendemiz Celâlettin Arif Beyefendiye söyledim. İcabımı ücra edeceklerini söylediler ve zannedenim bu arkadaş da dairelerinden uzaklaştırdılar, yani müsteşarlık vazifesinden çektiler. Efendim, bu arkadaş bu suretle anlaşarak Adliye Vekâletinden çekildikten sonra rica ederim, Dâhiliye Vekâletince birinci sınıf mutasarrıflığa gönderilmesini pek nahoş, pek elim buldum. Bunun dâhil ve hariçte edeceği tesiri düşündüm, işte o tesiri düşündüğümünden dolayı altmış olduğum mektuplar dolayısı ile bu takriri vermeye mecbur oldum.”⁴²³

Mehmet Şükrü Bey, bu sözleriyle bazı kişilerin suçu olamadığı halde cezalandırıldıkları, suçluların ise cezalarını çekmediklerini ifade etmiştir. Adliye Vekili Celalettin Arif Bey, yapılan bu eleştiriler karşısında kürsüye gelerek iddialara cevap vermiştir. Konuşmasına öncelikle Karahisar mebusu Şükrü Bey’in kendisi hakkında teveccühte bulunmasına teşekkür etmiştir. Ardından Şükrü Bey’e cevaben:

“Şükrü Bey dediler ki, Adliye Vekilinin bu bapta sunu taksiri yoktur, fakat yalnız; yanına gayrimesul adamları aldı ve gayrimesul adamlar ki, mebuslardır, bu suretle kendilerine tefviz edilen vazife-i suiistimal ettiler. Yalnız yine kendilerinin insafınla müracaat ederim ve sorarım. Burada 23 Nisan’da Büyük Millet Meclisi açıldığı vakit ne halde bulunuyorduk? Sonra bir İcra Heyeti Vekile teşkili olunup muvakkaten işlere başladığımız zamanda ne gibi halde bulunuyorduk? İstanbul ile katı alaka edilmiş, bütün memurin Sicilat-ı İstanbul’da kalmış ve burada, Anadolu’nun cihat-ı muhtelifesinde bulunan memurini merkezle raptetmek esası lazım ve bunum içinde elden geldiği kadar hüsnüniyet sahibi bir vekil ile dört ayakla bir masadan başka bir şey yok idi. Biz bununla işe başladık.”

Şükrü Bey bugün üç ay zarfında memlekette- zannederim ki bütün rüfekayı muhtereme 'de reddetmezler- ciheti adliye, diğer devairde olduğu gibi, epeyce eseri hayat gösterdi. Evet, daha çok isabet edebilirmişiz buyuruyorlar. Şükrü Bey! Yanımıza böyle gayrimesul arkadaşları almamak suretiyle kimi alabilirdik. Rica ederim, bendenize Adliye Vekâletini tefviz buyurmazdan evvel rüfekayı muhteremeden pek çoklarına zannederim ki, yegân yegân söyledim. Hem riyaset vazifesini hem Adliye

⁴²³ TBMM ZC, Devre: 1, İçtima Senesi:1, C.3, İ:42, Üçüncü Basılış, Ankara 1959, s.42.

Vekâletimi görebilmek gayet müşküldür. Bunun içindir zannederim epeyce geniş olan omuzlarım kâfi gelmez.”

Celalettin Arif Bey, göreve başladığı dönemde mevcut durumun çok da iyi olmadığını, başkanlık görevi ile Adliye Vekilliği görevini aynı anda yürütmenin kolay olmadığını ve bunu arkadaşlarına birçok kez ilettiğini vurgulamış ve Abdulkadir Kemali Bey hakkında ileri sürülen iddialara geçmiştir.

“Abdülkadir Kemali Beyin suistimalâtından bahsolunuyor. Müsaade buyurursanız Kemali Beyi ben niçin müsteşar tayin ettim? Onu da söyleyeyim; mayıs iptidasından haziran on beşine kadar bu zat benim ile beraber ciddi bir surette çalıştı ve sizi temin ederim ki, yazılacak müsveddeleri ve telgrafları kendi yazar. Kâtipleri noksan idi. Kendi yazar, tebyiz eder ve telgrafhaneye gönderir ve bütün bu Umur-u adliyeyi biz bir zaman geldi ki, üç dört kişi ve yanımızda iki üç kâtip olduğu halde gördük. Say-ü gayret gösterdi. Sonra adliyede husule belen bir parça terakkinin içinde Abdülkadir Kemali Beyin de bir hissesi vardır. Eğer ben o hisseyi tanımamış olsaydım ve ona bunu vermemiş olsaydım, kendi vicdanıma karşı fena bir muamelede bulunacağımı anlıyorum ve onun için müsteşar yaptım. Birçok arkadaşlarım bana geldiler ve dediler ki; Kemali Bey şöyledir, mazisi böyledir, şusu vardır, busu vardır. Fakat bu zatta yalnız bir hata var ve olabilir; o da pek çok kimseye hüsnü muamele etmez, biraz dürüstane bulunur. Bundan dolayı belki birkaç kişiyi gücendirmiş, izap etmiştir ve bundan dolayıdır ki, bunu aleyhine düşmüşlerdir. Fakat ben vazife-i memuriyetini ifa eylediği zaman hiçbir şeyine rast gelmedim ve size orasını tamamıyla, bütün mevcudiyetimle arz eyliyorum ki, sabahtan akşama kadar bu adam müsveddeleri kendi yapmak ve tebyizlerini de yine kendisi yapmak üzere çalışmıştır. Suiistimalâta gelelim efendim. Suiistimalât varmış efendim. Bu Şükrü Beyefendi arkadaşımızın bahsettikleri mektubu bilmiyorum. Bundan hiç madun, Fakat şimdi sicil memuriyetini ifa eder arkadaşım Şevket Beye sordum. Nedir bu mesele? Kendileri bana dedi ki; 'bir istida gösterildi, nazarı itibara alınmadı. Mesele bundan ibarettir ve buna şahsan vukufum yoktur. Fakat gelmemiştir. Mesele, fakat şimdi sordum, böyle bir istida gelmiş, kendisi mi yazdı? Orasını da bilmem ve bu istida hakkında hiçbir muamele yapılmamıştır.’”⁴²⁴

Celalettin Arif Bey, Abdulkadir Kemali Bey hakkında iddiaları yanıtlarken de öncelikli olarak kendisini niçin bu göreve getirdiğini detaylı olarak anlatmıştır. Ardından

⁴²⁴ Celalettin Arif Bey’in konu hakkında yapmış olduğu konuşmanın tamamı için bkz. TBMM ZC, Devre: 1, İçtima Senesi:1, C.3, İ:42, Üçüncü Basılış, Ankara 1959, s.42-46.

Abdulkadir Kemali Bey'i daha önceden beraber çalışmış olduğu için tanıdığını özellikle çalışkan olması hasebiyle tercih ettiğini vurgulamış ve devamında da suçlamalara cevap vermiştir.

Yine 7 Temmuz 1921 tarihinde, Adliye Vekili olarak görev yapan Refik Şevket Bey'in cevaplandırması için iki adet soru önergesi verilmiştir. Bunlardan ilki *“Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Beyin, Erzurum Kadısının Azli Sebebine Dair Heyeti Vekilden Sual Takriri”*⁴²⁵ isimli soru önergesidir. Hüseyin Avni Bey, önerge ile ilgili konuşmasının sonunda *“Hükümetin böyle keyfi ve kanunsuz ve neticesi hayatı millet için pek muzır muamelâta mâni olmak kudretini göstermekte neden tereddüt eylediğini Heyeti Vekileden müstaeelen ve şifahen sual ederim.”* şeklinde dile getirdiği bu sözlerle iddiasını ifade etmiştir.

Adliye Vekili Refik Şevket Bey, Hüseyin Avni Bey'in sorusuna cevap vermek için kürsüye gelerek yapılan eleştirilere cevap vermiştir. Bu konuşmada Refik Bey, *“Sonra Heyeti Vekilenin ittihaz ettiği her kararın mercii icrası vardır. Heyeti Vekile nereden bilsin ki, Erzurum'da bir Kadı Edip Efendi varmış, şöyle dirayeti varmış, şayanı azılmış veya şayanı nasıpmış, bunu bilmez.”* bu sözleriyle aslında konunun Adliye Vekiline sorulmasının yanlış olduğunu, konu hakkında bilgi alınmak isteniyorsa bu işlerle görevli kişilere konunun iletilmesinin daha uygun olacağını belirtmiştir⁴²⁶.

Aynı gün Adliye Vekâletince verilen ikinci soru önergesi İzmit milletvekili Sırrı Bey tarafından Kalebentlerin kürek cezası gördüklerine dair iddiası olmuştur. Sırrı Bey'in sorusu şu şekildedir: *“Kalebentlik cezasına mahkûm iken hapisanelerde kürek cezası çektirilmekte olan bazı mahkûminin mevcudiyetinden haberdar mıdır, Adliye Vekâletinden şifahen sorulmasını teklif ederiz.”*⁴²⁷

Adliye Vekili sorulan bu soruya cevabı, böyle bir durumun söz konusu olamadığını, Türkiye'de kürek cezasının kanunlarda yer aldığını ancak uygulanmadığını,

⁴²⁵ TBMM ZC, Devre: 1, İçtima Senesi:2, C. 2, İ:47, Üçüncü Basılış, Ankara 1959, s.164.

⁴²⁶ Konu hakkında yapılan görüşme kayıtları ve Adliye Vekili Refik Şevket Bey'in konuşmasının tam metni için bkz. TBMM ZC, Devre: 1, İçtima Senesi:2, C. 2, İ:47, Üçüncü Basılış, Ankara 1959, s.164-168.

⁴²⁷ TBMM ZC, Devre: 1, İçtima Senesi:2, C. 2, İ:47, Üçüncü Basılış, Ankara 1959, s.162.

Sırrı Bey'in bu soruyu sormasındaki amacını da anlayamadığını şu sözlerle dile getirmiştir.

“Efendim, Sırrı Bey biraderimiz kalebentlik cezaisiyle mahkûm oldukları halde kürek cezası çektirilmekte olan bazı mahkûminden Adliye Vekâletinin haberdar olup olmadığını soruyor; sureti mutlaka da kalebentliğe mahkûm olduğu halde; kanunun tarifi veçhile- yani ayaklarında zincir olduğu halde – hidemat-ı şakkade istihdam olunan ve binnetice kanuni tâbirle kürek cezası çeken fert yoktur; Türkiye’de kürek cezası- esasen kanunda musarrah olduğu halde şimdiye kadar tatbik edilmiyor. Bilmem Sırrı Beyin Başka maksatları nedir, onu anlayamıyorum.”⁴²⁸

Rıfat Bey’in Adliye Vekilliği döneminde ise Türkiye Büyük Millet Meclisinin 10 Şubat 1923 tarihli oturumunda Türk Ceza Kanunu’nda bir takım değişiklik öngören teklif görüşülürken, Durak Bey (Erzurum), şimdiye kadar yapılan kanunların körü körüne kabul edildiği yönünde eleştiride bulunduktan sonra konu ile ilgili şu sözleri sarf etmiştir:

“Efendiler, mevkiî müzakerede bulunan bu kanun gayet mühim bir kanundur. Bendeniz hukukçu değilim. Fakat bendeniz de kendime göre pratik yetişmiş bir arkadaşınızm. Hukukçu arkadaşlar demesinler ki, hukukçu olmadığı halde neden kürsüye çıkmış da söz söylüyor, bu bapta söz söylemeye hakkımız 'olmasaydı zaten Meclis’e devamda dahi hakkımız olmazdı. Herhangi bir mesele hakkında herhangi bir zatın dilinin döndüğü kadar söylemek hakkıdır. Bunun için arkadaşlarımdan çok rica ederim, hukukçu arkadaşlarımız bizi bu hususta tahtie etmesinler. Bendeniz kanun hakkında bir şey demeyeceğim. Bendeniz diyorum ki; Adliye Vekilini ve İcra Vekilleri Reisini de dinleydim. Ondan sonra maddelerin müzakeresine geçelim.”⁴²⁹

Aynı gün devam eden görüşmelerde Adliye Vekili Rıfat Bey’in, Durak Bey’e cevabı şu şekilde olmuştur.

“Efendim! Dokuzuncu madde hakkında mütalâamı arz etmeden evvel, Erzurum mebusu Durak Beyin bir sözüne cevap vereceğim. Durak Bey biraderimiz Heyeti Celile’nizin körü körüne kanun yaptıklarını ve o kanunların tatbik edilmeksizin dolaplara girdilini beyan buyurdular. Bendeniz bir arkadaşınız ve mazharı itimadınız

⁴²⁸ Konu hakkında yapılan görüşme notlarının tamamı için bkz. TBMM ZC, Devre: 1, İçtima Senesi:2, C. 2, İ:47, Üçüncü Basılış, Ankara 1959, s.162-164.

⁴²⁹ TBMM ZC, Devre: 1, İçtima Senesi:3, C. 27, İ:190, Üçüncü Basılış, Ankara 1959, s.267.

olmuş bir Adliye Vekiliniz sıfatıyla körü körüne yapılmış bir kanun görmediğimi ve öyle bir kanun görsem, bir dakika durmayacağımı ve öyle dolaplarda toz, toprak içinde kalmış ve tatbik edilmemekte bulunmuş kanun olmadığını arz etmek isterim.”⁴³⁰

Yine 29 Kasım 1922 tarihli Meclis oturumunda Şevket Bey (Beyazıt) söz alarak Dâhiliye Vekilinden cevaplamasını istediği “*Eşkîyalar beni soymuşlardı da üç senedir hala onu halledemedik*” şeklindeki soruya Adliye Vekili Rıfat Bey, cevap vermiş ve söz alarak soruya karşın şu cümleleri dile getirmiştir⁴³¹.

“Efendim, 7 Haziran 1336 tarihinde tanzim edilen bir kanun ile 16 Mart 1336 tarihinden sonra İstanbul Hükümetince yapılan bilumum mukarreratın keenlemyekûn olduğunu ilân etmiştik. Hâlbuki gerek İstanbul mahakiminden ve gerek diğer mahakimden sâdır olmuş birçok hükümler var. Bunlar için ayrıca bir teklifi kanuni yapıldı. Adliye Encümeninden de çıktı, tabı ve tevzi edildi. Müsaade ederseniz bunu bundan sonraki ilk celsede müzakere edelim veyahut ruznamenin ilk numarasında bunu müzakere edelim.”

Seyit Bey’in Adliye Vekilliği döneminde, Türkiye Büyük Millet Meclisinin 1 Ekim 1923 günlü oturumunda, Malatya mebusu Dr. Hilmi Beyin, Adliye Vekilinden cevaplamasını istediği Tıbbî Adlî Müessesesinin hilafı usul verdiği rapor hakkında sorusu:

“13 Eylül 1339 Perşembe birinci Celsesinde müzakere edilen Kastamonulu bir mahpusun kıraat edilen raporu mündereaatı birinci derecede verem olduğuna göre Tıbbî Adlî Müessesesince bunun affı talebi suikanyeye denilen Cachexia olmamasından dolayı Adliyenin öteden beri bu gibiler hakkındaki kararına muhaliftir. Cachexia olmayanların affı şimdiye kadar meri; değildir. Tıbbî Adlînin mugayiri usul olarak bu raporu tasdik etmesi esbabını Adliye Vekili Beyden sual eyler ve şifahen cevap vermesini talep eylerim. 13 Eylül 1339”⁴³²

Adliye Vekili Seyit Bey’in cevabı:

⁴³⁰ TBMM ZC, Devre: 1, İctima Senesi:3, C. 27, İ:190, Üçüncü Basılış, Ankara 1959, s.270.

⁴³¹ TBMM ZC, Devre: 1, İctima Senesi:3, C. 25, İ:147, Üçüncü Basılış, Ankara 1959, s.111.

⁴³² TBMM ZC, Devre: 2, İctima Senesi:1, C. 2, İ:32, Üçüncü Basılış, Ankara 1959, s.517.

“Efendim bu sual takriri ya karardan evvel ve yahut karar esnasında verildi ve sual sorar beyefendi de o zaman hazır bulunmamıştır. Zannediyorum, bu zat affedilmiştir. Bu itibarla bu sualin cevabım Meclis Âliniz vermiştir. Maahaza mesele teşevvüşü mucip oluyor. Bunun bir karar altına alınmasını bendeniz de arzu ederim. Birinci derecede verem olanlar affi hususîye lââyık mıdır, değil midir? Meselesi vardır. Bir kere bu zat hakkında “Birinci derecede veremdir deniliyor. Böyle birinci derece verem olanların affi hususîye hakkı yoktur. Bunun hakkında affi hususi talebi muvafık değildir. Mer’i usul bunun Hilafınadır” deniliyor. Usulü mer’iye-i sabıkayı bilmiyorum. Fakat Meclisi Âlinizin kararına baktım, karar mutlak. Alelittlak kabili tedavi olmayan mâlûlîn hakkında mahallerince verilecek raporlar üzerine affi hususi Meclisi Âlice münasip görülmüş. O tarihten bugüne kadar mevkufun etıbbayı mahalliye tarafından tetkik ve muayene ediliyor. Etıbbayı mahalliye raporunu buradaki Tıbbı Adlî Müessesesine gönderiyorlar. Tıbbı Adlî Müessesesi mahallî raporu tetkik ediyor, Vekâlet de Heyeti Celilenize gönderiyor. Encümen tetkikatı icra ediyor. Heyeti Umumiye geliyor. Bu muamele de bu suretle cereyan ederek Heyeti Umumiye gelmiş, Heyeti Umumiye de kabul etmiş ve bu zat hakkında af kararını ittihaz eylemiştir, fakat (bu i birinci derece verem miymiş, değil miymiş?) burada af kararı verildikten sonra bu mevzuu bahsolamaz. Mamafih ben Tıbbı Adlî Müessesesine sordum. (Bu birinci değil, belki üçüncü derecedir.) diyor. Bendeniz doktor olmadığım için bilmiyorum, “İki ciğeri yanmış ve mikropla dolmuştur. Hapishaneden çıksa da çıkmasa da ölecektir. Gırtlak veremine duçar olanlar bir seneden fazla yaşayamadıklarından bu adam bir seneye kadar ölüme mahkûmdur. Affedilse de affedilmese de bu adam ölecektir” diyor. Artık hangisi doğrudur, bendeniz bilemem. Yalnız Meclisi Âlinizden şu noktayı istirham ederim, ki, bu affi hususî meselelerinde pek çok teşevvüşat vukua geliyor. Bunun için mümkün ise Meclis-i Âlinize - ki ben pek mümkün görmüyorum - sabit bir esas tayin olunsun, o esasa muvafık raporları bendeniz kabul edip Meclisi Âlinize göndereyim. Muvafık olmayanları bendeniz iade edip beyhude yere Heyet-i Celile’nizi iş Binaenaleyh “Birinci derecede veremliler şayanı af değildir.” denecekse bir karar ittihaz olunur. Biz de tamim ederiz. “Etıbbay-ı mahalliye de bundan sonra birinci derecede veremliler için affi hususî talebini havi raporlar vermesin.” deriz. Mesele de bitmiş olur. Bu suretle af hususatı da gelmez. Bu cihet Heyeti Celile’nizin takdirine muhavveldir. Ne suretle bir karar ittihaz buyurursanız tabî onu infaza hazır ve amadeyiz. Mesele bundan ibaret ve bendenizin cevabım budur.”⁴³³

⁴³³ TBMM ZC, Devre: 2, İctima Senesi:1, C. 2, İ:32, Üçüncü Basılış, Ankara 1959, s.517.

Adliye Vekili Seyit Bey, bahse konu şahsın zaten affedildiğini, soruyu soran Hilmi Bey'in o esnada Meclis'te olmadığını belirterek soru önergesinin ya karardan evvel veya karar esnasında verildiğini beyan etmiştir. Ayrıca birinci derecede verem hastalığına yakalananların affedileceği gibi bir durumun da söz konusu olmadığını vurgulayarak süreç hakkında bilgi vermiştir.

3. 2. Takip Edilen Adliye Politikaları ve Başlıca İcraatlar

3.2.1. Hükümet Programlarında Adliye Politikaları

Millî Mücadele Dönemi içerisinde Adliye Vekâletinin önemini anlayabilmek ve kurumsallaşma bağlamında Adliye Nezaretinden Adliye Vekâletine geçiş süresini daha sağlıklı ele alabilmek için, hükümet politikalarında adli konulara yaklaşımın nasıl yer aldığına bakmak gerekecektir.

TBMM'nin ilk döneminde kurulan hükümetler, içerisinde bulunan koşullar nedeni ile planlı bir hükümet politikası ortaya koyamamıştır. Güneş'e göre; kurulan ilk *“hükümet bir yandan icra görevini sürdürürken, diğer yandan da yapmayı düşündüğü icraatları meclise sunmak ve meclisin onayını almak üzere bir hükümet programı hazırlamaya koyulmuştur.”*⁴³⁴ Kısa bir program olan I. İcra Vekilleri Heyeti programı, Meclis'in 9 Eylül 1920 tarihli oturumunda Maarif Vekili Dr. Rıza Nur tarafından okunmuştur. Program oldukça kısa olmasına rağmen Adliye Vekâletini ilgilendiren bölüm hükümet programında önemli bir yer teşkil etmiştir. 9 Eylül 1920 tarihli TBMM Zabıt Ceridesi tutanaklarına göre hükümet programında yer alan Adliye Vekâletini ilgilendiren bölüm şu şekilde yer almıştır:

“Teşkilât-ı adliyede de iki nokta-i nazardan vaziyetin tetkiki iktiza eder: Birisi hükkâm ve memurin, diğeri muamelât-ı umumiye şüphe yoktur ki kavanin-i mevcudeyi hüsnü tatbik edebilecek hükkâmımız çok değildir. Ancak bu azlık hükkâm fikren dün olmalarından ziyade mesleke merbutiyeti katiye ile bağlanacak raddede temini refahları düşünülmediğinden ileri geliyor. Pek yüksek salâhiyetlere malik olan heyeti hâkime memurini saireye nispetle gayet az maaş, alarak derdi maişet içinde çırpınıyor. Bunun için hükkâm terfihi bizim için bir umdedir. Zıyıkı maişetle fikren harap olan

⁴³⁴ İhsan Güneş, *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Türkiye'de Hükümetler Programları ve Meclisteki Yankıları (1908-1923)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012, s. 301.

heyeti hâkimeden şeriatın ve akim isteyeceği sürati karar, selâmeti reyî beklemek temenni muhaldir. Heyeti hâkimeyi her türlü düşünceden azade, mesleğine âşık zevattan mürekkep bir hale koymak ve bu refahı temin eyledikten sonra namus ve iffetin icabatma riayetkârlıkta bir zerre-i taksiri anlaşılan hâkimi hiçbir Devlet memuriyetinde istihdam etmeyerek bütün hukukundan mahrum bırakmak siyaseti esasiyemizi teşkil eder. Muamelât itibariyle noksanlarınızın en büyüğü halkın Hükümetten adalet dilenmesi şeklidir. Hâlbuki hükümetler halkın mal, hayat ve namusunu sıyanet için teşekkül etmişlerdir. İrzına tecavüz edilen bir adamın aylarla mahkeme kapılarında sürünmesi ve yine neticeten düşmanı ırzının cezadide olduğunu görememesi Devlet teşkilatındaki gayeye münafidir. Hükkâmın terfihinden ve vazifesine dikkat ve ihtimam etmeyenlerin tardı esasım kabulden sonra, muamelâtı adliye-i mehakimin tesrii intacına matuf tedabir ittihazına sıra gelir. Müstantık veya müddeiumuminin cürmü meşhuda giderek ikmal ettiği tahkikat evrakının bir iki şahidin noksanisi dolayısı ile istintak dairelerinde uzun zaman kalmasına ve sonra heyeti ittihamiye gitmesine ve istintakan ifadesi alman kessanm altı ay sonra tekrar cinayet mahkemesi kapılarında sürünmesine ve saireye matuf olan teşkilâtı lıazıra-i adliyeyi tadil ve yerine cürmü meşhut vukuunda derhal mahalline azimetle isticvap ve istimai aynı zamanda icra ederek hükmü vermek vazifesiyle mükellef üçer kişilik hâkimi müçtemi ve mesaili saire-i cezaiyede Hâkimi münferit usulünü kabul ve istintak ve ittiham gibi muamelâtı uzatan, irtikâp ve irtışaya büyük kapılar açan teşkilâtı ortadan kaldırmak ve seyyar, sulh hâkimleri vasıtası ile adaleti halkın ayağına götürmek eşlemi tariktir. Muamelâtı adliyenin tesrii ve hükümlerin kabil olan sūratle itası için her kazada doğrudan doğruya müddeiumumiler emrine verilecek süvari jandarmaları vasıtası ile tebligat icra ettirebilmekten başka çare göremiyoruz.”⁴³⁵

Bahse konu programda başta hâkimler olmak üzere adli personelin özlük haklarının düzeltilmesi gerektiği üzerinde durulmuştur. Özellikle maaşlarını yeterli miktarda alamayan adliye mensuplarından hızlı karar almalarının beklenemeyeceği belirtilmiştir. İkinci önemli meselenin halkın hükümetten adeta adalet dilenmesi konusu olduğu vurgulanmıştır. Hâlbuki devletin en önemli görevleri arasında halkın mal, can ve namusunu korumak olduğu dile getirilmiştir. Dolayısıyla suçtan zarar gören bir kişinin suçlunun cezasını bir an evvel çekmesini istemesinin ve mağduriyetinin giderilmesini talep etmesinin en doğal hakkı olduğu belirtilmiştir. Programda üzerinde en fazla durulan

⁴³⁵ TBMM ZC, Devre: 1, İçtima Senesi:1, C. 1, İ:13, Üçüncü Basılış, Ankara 1959, s.242.

husus ise adli iş ve işlemlerin hızlı ve sağlıklı bir şekilde yürütülebilmesi için alınabilecek tedbirler olmuştur.

14 Ağustos 1923 ile 27 Ekim 1923 tarihinde görev yapan Ali Fethi Bey Hükümeti'ne kadar herhangi bir hükümet programı hazırlanmamıştır. Bu dönemde hazırlanan ve TBMM'de görüşülen en kapsamlı hükümet programı bizzat İcra Vekilleri Heyeti ve Dâhiliye Vekili Ali Fethi Bey tarafından 1 Eylül 1923 tarihinde Meclis'te okunan programdır⁴³⁶. Bahse konu programda Adliye Vekâletini ilgilendiren bölüm şu şekilde yer almıştır:

“Muhakematın tasrii, mümkün olabildiği kadar az bir zamanda tevzii adalet kaziyesinin temini için teşkilâtı hazıra-i adliyenin ve usulü muhakemenin ıslahı lâzımdır. Hükâmın tâyin ve terfiinde kıdem usulü nazarı itibara alınmakla beraber ehliyet ve iktidara daha ziyade atfı ehemmiyet edilecek ve binaenaleyh ahkâmı kanuniyenin hâdisata hüsnü tatbikini temin maksadıyla en muktedir hâkimlerin intihabına sarf-ı makderet olunacaktır. Bugünkü ihtiyacı tatmin edecek veçhile Kanunu Medenîmizi ıslah etmek ve Usulü Muhakeme-i Hukukiye ile Usulü Muhakemat-ı Cezaiye ve Usulü Muhakemat-ı Şer'iyeyi, Berrî ve Bahrî Ticaret kanunları ile Kanunu Cezayı tadil ve ıslah etmek için teşkil olunan komisyonlar faaliyetlerine devam edeceklerdir. Ancak bu komisyonun mesaisi uzun sürebileceği gibi bütün bu tadilâtı kanun haline getirmek ve bilhassa Kanunu Medenîmizi tedvin eylemek için seneler lâzımdır. Hâlbuki Mecellemizde ve kavanin-i sairede müstacelen tadili lâzım gelen hususat vardır. İşte bu ihtiyacı izale için bugünkü şeraiti hayatiye ve içtimaiye ve iktisadiyemize en muvafık şekilde müstacelen ıslahı lâzım gelen maddeler karîben Meclis-i Âlinize takdim olunacaktır.”⁴³⁷

Bu programda ise, Adliye Teşkilatı ve mevcut mahkemelerin bir an evvel ıslah edilmesi gerekliliği üzerinde durulmuştur. Hâkimlerin tayin ve terfilerinde kıdem usulünün tatbiki ve liyakate önem verilmesi hususu ön plana çıkarılmıştır. Mevcut kanunların ıslahı için komisyonların çalışmalarına devam edeceği ancak bunun tamamlanmasının çok uzun bir zaman alacağı belirtilmiştir. Bu sebeple acil olarak ıslahı gerektiren kanunların Meclis'e getirileceği dile getirilmiştir.

⁴³⁶ Şafak Başa, age., s.419-428.

⁴³⁷ TBMM ZC, Devre: 2, İçtima Senesi:1, C. 1, İ:14, Üçüncü Basılış, Ankara 1959, s.424.

3.2.2. Yasama Yılı Açılış Konuşmalarında Adliye Politikaları ve İcraatlar

Millî Mücadele Dönemi içerisinde yaşanan olağanüstü gelişmeler ve içerisinde bulunulan koşullar nedeniyle kurulan hükümetler, mevcut kurumların politikalarını yeterince ele alamamışlardır. Aynı zamanda kurumların politikaları, hazırlanan hükümet programlarında da yeteri kadar yer almamıştır. Bu sebeple hükümetlerin Adliye Vekâletine olan bakış açısını anlayabilmek için yasama yılı açılış konuşmalarına bakmakta fayda vardır. Bu çerçevede özellikle Mustafa Kemal Paşa'nın yasama yılı açılış konuşmalarında Adliye Vekâleti hakkındaki düşünceleri önem taşımaktadır. Mustafa Kemal Paşa, Büyük Millet Meclisinin, birinci döneminde Meclis Başkanı olarak dört defa Meclis açılış konuşması gerçekleştirmiştir. Bunlardan 24 Ocak 1920 tarihli “*Mütarekeden Meclisin açılmasına kadar geçen zaman zarfında cereyan eden siyasi ahval hakkındaki nutukları*”⁴³⁸ isimli konuşmada Adliye Vekâletini ilgilendiren bölüm şu şekildedir:

“Devlet halinde müteşekkil bir cemiyet-i beşeriyenin teşkilât-ı esasiyesinde kuvve-i adliye istiklâlinin ehemmiyeti müstağnii izahtır. Milletlerin hakkı kazası istiklâlinin birinci şartıdır. Kuvve-i adliyesi müstakil olmayan bir milletin Devlet halinde mevcudiyeti kabul olunamaz. Hâlbuki İstanbul'da efradı ahali arasında hiçbir cürmü kanuni ile maznun veya müttehem olmadıkları halde yüzlerce eşhasın tevkifine devam olunması Düveli itilâfiyenin nokta-i nazarlarına muhalif söz söylemek bile cürüm telâkki olunarak Kurunu Vustanm teamülâtı harbiyesi şeklinde tecavüzata bulunulması kuvve-i adliyenin hükmen sakıt olduğunu göstermiştir.

Şu halde millet bugün yedi yüz seneden, beri kemali şan ve şevketle muhafaza ve müdafaa ettiği istiklâl ve mevcudiyetinin bakası için İstanbul hâdisesinin vücuda getirdiği vaziyeti hukukîyesi tamir etmek ıstırazmadır ve bunda o kadar isticâl edilmelidir ki, temadi edilecek bir fâsıla-i hâkimiyetin maazallah inhilâli tanımı müeddi olmak suretiyle düşmanlarımızın tasavvuratını fiilen tesis etmesine imkân kalmasın. Binaenaleyh her şeyden evvel müdafaa-i hukuk ve mevcudiyete kabiliyetli bir millet halinde beynelmilel hukuk ve vazâifine hürmet olunmasını talep edebilecek teşkilât-ı medeniye ve esasiye ile henüz yaşamakta olduğumuzun bütün cihana bu defa

⁴³⁸ Konuşma metninin tamamı için bkz. TBMM ZC, Devre: 1, İçtima Senesi:1, C. 1, İ:2, Üçüncü Basılış, Ankara 1959, s.8-35.

daha büyük bir kuvvet ve metanetle ilânı ihtiyacındayız. Bunun için de inhilâl eden teşkilât-ı esasiyemizin bıraktığı boşluğu derhal doldurmak zaruretindeyiz.

İşte; vaziyet-i esasiye ve hukukiyemizin tevhit ettiği bu lüzum ve zaruret üzerinedir ki, Hâkimiyet-i Milliye'nin her şeyden evvel tecellisi maksadiyle Meclisi Âliniz salâhiyeti fevkalâde ile içtima etmiştir. İntihâpatm kemali isticlal ve hararetle icrası, vaziyeti hukukiyemizin bilûmum milletçe de aynı kanaatler dairesinde idrak ve ihata olduğunu ve Meclisi Âlinizin şekil ve mahiyetinin, irade-i milliyeye samimiyetle, kuvvetle müstenit bulunduğunu göstermiştir.

Meclisinizde temessül ve tecelli eden kudret-i milliyemiz makamı hilâfet ve saltanatı ecnebi tazyikatmdan kurtaracak ve Devlet-i Osmaniye'yi inhilâl ve esaretten tahlis edecek tedabiri ittihaz eyliyecektir ve istiklâlî tammesi şart olan makamı hilâfete merbutiyeti vicdaniyeleriyle müftechir ve müteselli olan âlemi İslâmiyet ile yaşamak kabiliyetini nefsinde gören bir milletin esir olamayacağıma kanaatle harekâtımızı hatve, hatve takibeden bütün cihanı medeniyet ve insaniyet sizlere zahir olacaktır. İstanbul faciasını takip eden günlerden şimdiye kadar heyet-i temsiliyemiz millet arasındaki rabîta-i vahdet ve tesanüd-ü muhafaza etti. Kavanini Osmaniye'nin meriyetini temin eyledi. Faaliyetten sakıt olan kuvay-i umumiyeyi Devletin fıkdanını hissettirmemeye çalıştı. Binaenaleyh emniyet-i umümiyeyi sıyanet ve müdafaa eylemiş olmakla vazifesini bihakkin ifa ettiğine kaildir. Bu dakikadan itibaren yedi yüz senelik bir hayatı azamet ve şevketten sonra girive-i inkırazın kenarında henüz ayakta durabilen Osmanlı milletinın akıbetinden mesuliyet, heyeti muhteremenizin saiki faaliyeti olacaktır. Dâvamızın meşruiyeti ve bütün milel ve akvamın insaniyet ve adaletten nasibedar olduğuna kaani olduğumuz yüreklerinin bizimle müşterek ve bize daima muin ve zahîr bulunduğuna itminanı tanımımız, muvaffakiyet ümitlerimizin kalplerimizde bir lâhza-i tereddüde bile duçar olmamasını temin edecek nihayetsiz kuvvetlerdir, hususiyle Cenabı Hak daima bizimledir.”⁴³⁹

Görüldüğü gibi Mustafa Kemal'in bu uzun konuşmasında adli konular önemli bir yer teşkil etmiştir. Adliye teşkilatının bağımsız olmasının, milletlerin bağımsız olmasının birinci şartı olduğunun altı çizilmiştir. Yine adliye teşkilatının bağımsız olmadığı bir milletin, devlet olarak dahi kabul edilemeyeceği özellikle vurgulanmıştır. Yine İstanbul Hükümeti'ne bu konuda eleştirilerde bulunmuş, İstanbul'da bulunan yüzlerce kişinin

⁴³⁹ TBMM ZC, Devre: 1, İçtima Senesi:1, C. 1, İ:2, Üçüncü Basılış, Ankara 1959, s.30.

hiçbir suçu olmamasına rağmen tutuklanması, İtilaf Devletlerine söz söylemenin dahi suç kabul edildiği bir ortam bulunması nedeniyle, adli teşkilatın adeta yerlerde süründüğünü ima etmiştir. Mustafa Kemal, konuşmasının devamında milletin bu durumu düzeltmek için elinden gelen gayreti göstereceğini ve adli teşkilatı hak ettiği yere getireceğine olan inancını vurgulamıştır.

Mustafa Kemal'in 1 Mart 1922 günkü Yasama Yılı Açılış Nutku, Adliye Vekâleti tarihinde önemli bir yer teşkil eder.

“Efendiler; Hükümet memlekette kanunu hâkim kılmak ve adaleti hüsnü tevzi etmekle mükelleftir. Bu itibarla adliye işi pek mühimdir. Binaenaleyh siyaseti adliyemizi de izah etmeyi faydalı buluyorum. Siyaseti adliyemizde takip edilecek gaye, evvelâ halkı yormaksızın süratle, isabetle, emniyetle adaleti tevzi etmektir. Saniyen, heyet-i içtimaiyemizin bütün dünya ile teması tabî ve zaruridir; bunun için seviye-i adaletimizi bilcümle medeni hayatı içtimaiyenin seviye-i adaleti derecesinde bulundurmak mecburiyetindeyiz. Bu hususâtı tatmin için mevcut kanun ve usullerimizi bu nikatı nazardan ıslah, ihya ve tecdit etmekteyiz ve edeceğiz. Bunda memleketimizin vüsati, vesaiti serianm noksanı ve sair mevani ile müşkülâtta başka, bazı mahaller hayatı içtimaiyelerindeki hususiyetler de nazarı dikkate alınmıştır.

Efendiler; terakkiyatı asriye milletlerin medeni ihtiyaçlarını tevsi, teksir ve tenvi ve bu ihtiyacı medeniye ile mütenasip medeni hakların vücudunu istilzam eder. Her devletin mensup olduğu heyet-i içtimaiyenin derece-i temeddüniyle mütenasip, mevzuatı hukukîyesi vardır. Dünyada mevcut bilcümle medeni devletlerin kanunu medenileri hemen yekdiğerinin pek yakınıdır. Bizim milletimiz ve Hükümetimiz fikri adalet ve zihniyeti adalet noktasında hiçbir medeni kavimden dun değildir. Belki tarih bu noktada yüksek olduğumuza şahadet eder. Binaenaleyh bizim dahi mevzuat-ı hukukîyemizin bilcümle medeni devletlerin müdevvenatı kanuniyesinden nakıs olması caiz değildir. Mücehadatımız matuf olduğu istiklâli tam mefhumunda istiklâli adlîmizin de mündemiç bulunduğu tabîîdir. Binaenaleyh; her müstakil devletin bir hakkı lâyenfekki olan tevzii adalet vazifesine kimseyi karıştıramayız.

Efendiler; bizim elyevm mevcut olan Kanunu Medenimiz Mecelledir. Bu Kanunu Medeni takriben yarım asır evvel Cevdet Paşa merhumun Taht-ı Riyasetinde bir heyet-i ilmiye marifetiyle tertip olunmuştur. İşte, o mecellenin kavaidi külliyesindeki;

“Ezmanm tegayyürü ile ahkâmın tegayyürü inkâr olunamaz.” Kaide-i fıkhiyesi siyaseti adliyemizde üssülesasımızdır. Bu esas dâhilinde hareket eden Adliye Vekâletimiz mecellenin ihtiva veya tatmin eylemediği ihtiyacı asır ve nâsı, eflak ahkâmıla tevsi ve tarsin lüzumunu takdir eylemiştir. Ve bu hususla iştigal etmek üzere, mütehassıslardan mürekkep bir heyet teşkili için bir kanun lâyihası tanzim edilmek üzeredir. Adliye Vekâletinin bu prensip dairesindeki mesaisi cümlesinden olmak üzere, hâkimi münferitlik teşkilâtının hemen yüzde doksan nispetinde; bütün aksamı memalike tatbiki ve bilhassa hâkimi münferitlik kanunlarının, usulü muhakematını sulh hâkimleri usulüne tevfikı suretiyle adaletin sürati tevziinin temini ve yine umuru adliyenin sürat ve muvaffakiyetle tedvirini teminen on adliye müfettişliği ihdası ve muamelâtı ithamiyenin ilgası ve tababeti adliye müessesesinin vücuda getirilmesi hususları zikre şayandır. Usulü Muhakematı Cezaiyenin ıslahı, aşiret hayatı geçiren bazı manatik halkının ihtiyacı tabiiye ve içtimaiyeleriyle mütenasip bir usulü adli ihzarı ve hapsanelerin ıslahı gibi, diğer hususları mühimme vekâleti aidesinin yeni sene zarfındaki mevzuu mesaisini teşkil etmektedir. Hükkâm ve mensubini adliyenin şerefi hizmetleriyle mütenasip liyakati mümtazeye malik bulunmaları adliyemizin ruhu mesabesinde. Teşekkür olunur ki, Adliye Vekâletimiz mevcut mahakimimizi evsafı mahsusayı haiz hükkâmıla teşhiz ve takviye edebil- îmek için, bir Hukuk Fakültesi tesisine karar vererek Meclisi Âlinin muvafakatını almıştır. Bu müessese-i âliye için 1338 senesi bütçesine lâzım gelen meblâğ ithal olunmuştur. Bir kısmı mühimmi vücuda getirilen ve kısmı diğerinin de intacına çalışılan bu hususun ikmalî hayatı adliyemize bütün dünyaca şayanı kabul bir manzara-i tekâmül bahş eyleyecektir.”⁴⁴⁰

Mustafa Kemal Paşa'nın adli konulara önemli ölçüde yer verdiği bu konuşmasında, kanunları uygulayıp adaleti tesis etmenin hükümetin öncelikli görevi olduğunu vurguladıktan sonra, Adliye Vekâletinin görevinin çok önemli olduğunu belirtmiştir. Adliye Vekâletinin öncelikli görevinin halkı yormadan, kararların hızlı bir şekilde verilmesi sağlamak olduğunu dile getirmiştir. Ancak bu şekilde ülkede herkesin kendisini güvende hissedeceği bir ortam sağlanacağını dile getirmiştir. Ülke olarak diğer devletlerle ilişkilerimiz olduğundan, kanunları da çağın gereklerine uygun hale getirdiklerini ve bundan sonra da adli yönde yapılacak yeniliklerde de bu hususa dikkat edileceğini vurgulamıştır.

⁴⁴⁰ TBMM ZC, Devre: 1, İçtima Senesi:1, C. 18, İ:1, Üçüncü Basılış, Ankara 1959, s.4-5.

Konuşmada, Adliye Vekâletinin tarihi ve kurumsallaşması adına önemli adımların atılacağını, Mecalle yerine Medeni Kanunun hazırlanması çalışmalarının yapıldığını ve Adliye Vekâleti kadrolarının da güçlendirileceğini dile getirmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın konuşması, adliye teşkilatında yapılacak düzenlemeleri açıklaması yönüyle önemli olduğu kadar, hukuk fakültelerinin⁴⁴¹ kurulacağını ve bunun için gerekli ödeneğin ayrıldığını müjdelemesi açısından da tarihi öneme haizdir. Mustafa Kemal Paşa'nın bu önemli konuşmasını Mumcu şu ifadelerle değerlendirmektedir: *“Daha kesin zafer dahi kazanılmadan, "Cumhuriyet" düşüncesi henüz pek çok zihinde yer bile almamışken yapılan bu konuşma, Atatürk'ün hukuk devrimi konusunda ne kadar kararlı olduğunu göstermektedir.”*⁴⁴²

Yine Mustafa Kemal Paşa, 1 Mart 1923 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi 4. Yasama Yılı'nın açılış konuşmasını Mecliste okumuştur. Konuşmada *“Umur-u Adliye”* başlığıyla yer alan Adliye Vekâletini ilgilendiren bölüm şu şekildedir:

“Efendiler! Sene-i sabıka zarfında Umur-u adliyemizin tarzı cereyanında da şayanı kayıt nıkat mevcuttur. Evvelki seneden itibaren tatbikine başlanarak büyük faideleri görülen hâkim-i münferit teşkilâtının tevsiine devam olunmuştur, olunmaktadır. Istihsal edilen vilâyatımızda da derhal teşkilâtı adliye icrasına başlanarak Şubat 339 gagesine kadar yeniden on dört İstinaf mahkemesiyle doksan Bidayet mahkemesi ve o miktarda mahkeme-i şer'îye küşadedilmiş ve işbu mahkemelere beş yüz altmış mütecaviz hâkim tâyin edilmiştir. Adliye müfettişlerinin miktarı yirmi ikiye iblâğ edildi. Merkezde bir heyeti teftişîye teşkil olundu. Devairi teftişîye bir müfettişin âzami altı ay zarfında devir ve ikmal edilebileceği sahalara kasredilmek sayesinde

⁴⁴¹ Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın hukuk fakültesinin kurulacağını müjdesini vermesinden sonra, fakültenin kuruluş sürecine değinmek yerinde olacaktır. Nitekim Atatürk, 1 Mart 1924 tarihinde, TBMM'nin ikinci dönem birinci çalışma yılı açılış konuşmasının adli teşkilatı ilgilendiren bölümüne *“Teşkilât ve ıslahatı adliyeye verdiğimiz ehemmiyeti, nasıl ifade etsek azdır.”* Cümlesiyle başlamış ve bütçeden teşkilat için ayrılan ödeneğin artırıldığını belirtmiştir. TBMM ZC, Devre:2, İçtima Senesi:2, C.7, İ:1, Üçüncü Basılış, Ankara, 1959. S.3-6. Böylece açılacak olan hukuk fakültesi için gerekli olan ödenek çıkarılmış ve fakültenin kuruluş zemini hazırlanmıştır. Mustafa Kemal Paşa, çok önem verdiği ve her fırsatta değindiği hukuk fakültesinin kurulması görevini ise Adliye Vekili Mahmut Esat (Bozkurt) Bey'e vermiştir. Onun yoğun gayretlerinin ardından TBMM'de çetin geçen görüşmeler sonucunda, 23 Şubat 1925 tarihinde Ankara'da, Adliye Vekâletine bağlı bir yüksek hukuk okulunun açılması kararlaştırılmıştır. <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ankara-universitesi-hukuk-fakultesi/> (Erişim Tarihi: 19.01.2022). Açılışı 5 Kasım 1925 tarihinde bizzat Mustafa Kemal Atatürk tarafından *“Ankara Adliye Hukuk Mektebi”* adıyla gerçekleştirilen okul, aynı zamanda Cumhuriyet Dönemi Türkiye'sinin ilk yükseköğrenim kurumu olmuştur. <http://www.law.ankara.edu.tr/tarihce-2/> (Erişim Tarihi: 19.01.2022).

⁴⁴² Ahmet Mumcu, “Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Neden ve Nasıl Kuruldu?”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.1, Sayı 2, Ankara 1995, s. 548.

bedama hiçbir mahkemenin nihayet altı aydan fazla müddet teftiş ve murakabeden azade kalamaması esbabı istikana! olunmuştur. 38 senesi nısfı ahirinde Hukuku Aile, Mahamat, Mecellenin Kitabülbüyyu kanunu lâyhaları ile mahakim-i iptidaiyenin seyyar bir halde ifayı vazife edebilmesini, meni müskirat cezalarının temyiz ve itiraza tâbi olmasını mütekabil ahkâmı kabul eden memalik-i ecnebiyede ikâi cürmeden tebaanın imkânı tecziyesini Tecili takibat Kanunundan istifade eden eşhasın hemfûl ve fer'an zimethal rûfekasm da tecili vâkıdan istifadelerini temin edecek tadilât lâyihalarıyla bahusus hâkimlerin refahi hallerini ve bir usul dairesinde terakkiyatı meslekiyelerini temin maksadiyle tanzim kılman lâyiha ihzar ve Meclisi Âliye arz edilmiştir. Şimdiye kadar bir nizamnamesi bulunmadığından dolayı mühmel kalan cinayet mahkûminin gıyabiyesinin emvatli hakkındaki ahkâmı kanuniyenin suverî tatbikiyesini natık bir nizamname lâyihası ihzar olunmuştur.

Yeni sene zarfındaki tasavvuratı adliyemiz mey anında tadil ve ihzarı kavanin komisyonları vardır. Şimdiye kadar kanun halinde tedvin edilmemiş olan veraset, vasiyet gibi ahkâmı hukukiyemizin kanunu medenimiz olan mecelleye ilâvesi ve mecellenin de ihtiyacatı asriyeye muvafık bir şekilde tadil ve ıslahı, berri ve bahrî ticaret kanunlarıyla Usulü Muhakemat-ı Cezaiye ve kavanini cezaiyenin tadili ve ayrı ayrı ahkâmı muhtevi bulunan Usulü Muhakemat-ı hukukiye ile Usulü muhakeme-i şer'iyenin tevhide maksatlarıyla her biri beşer zattan mürekkep ceman yedi komisyon kariiben ifayı vazifeye davet olunacaktır. Bundan başka istikbali adlimizi temin maksadiyle Anadolu'da asri esaslar dairesinde bir hükkâm mektebi vücuda getirilmesi vekâleti aidesince düşünülmektedir.”⁴⁴³

Mustafa Kemal Paşa, konuşmasında mebuslara seslenirken ilk olarak adliye teşkilatının iyileştirilmesi noktasında 1922 yılında önemli değişiklikler olduğunu, yine aynı yıl oluşturulan tek hâkimlik uygulamasının teşkilata büyük faydalar sağladığı ve bu teşkilatın geliştirilmesi için çalışmaların devam ettiğini belirterek söze başlamıştır. Devamında yeni oluşturulan yönetim merkezlerinde de adliye teşkilatının oluşturulduğunu, on dört istinaf mahkemesiyle doksan bidayet mahkemesi ve aynı miktarda şer'îye mahkemesinin açıldığını, bu mahkemelere de beş yüz altmış hâkim tayin edildiğini dile getirmiştir. Yine adliye müfettişi sayısının yirmi ikiye yükseltildiğini belirterek, merkezde bir teftiş heyeti oluşturulduğunu dile getirdikten sonra adliye

⁴⁴³ TBMM ZC, Devre: 1, İçtima Senesi:4, C. 28, İ:1, Üçüncü Basılış, Ankara 1959, s.7-8.

teşkilatında yapılan değişiklikleri ayrıntılı olarak açıklamıştır. Mustafa Kemal Paşa, konuşmasının sonunda çok önem verdiği hukuk fakültesinin açılması çalışmalarına Adliye Vekâletince devam edildiğini bir kez daha vurgulamıştır.

Mustafa Kemal Paşa, yeniden Meclis Başkanlığına seçilmesinden sonra, 13 Ağustos 1923 tarihinde de Türkiye Büyük Millet Meclisinde yaptığı konuşmada sarf ettiği *“Efendiler, Memleketin dâhilî ve haricî emniyeti esbabı istikmal edilirken usul-i adlîmizin sûrati mümkün ile ıslahına ehemmiyeti mahsusa affolunmalıdır.”*⁴⁴⁴ Bu sözlerle daha önceki konuşmalarında da zikrettiği gibi devletin geleceği için adliye teşkilatının ıslahı ve yeniden yapılandırılması çalışmalarının süratle tamamlanması gerektiğini vurgulamıştır.

Sonuç olarak Mustafa Kemal Paşa’nın adliye teşkilatı ile ilgili konuşmalarının geneline bakıldığında, teşkilatın yapısını çok iyi bildiği ve adli meselelere en ince ayrıntılarına kadar hâkim olduğu anlaşılmaktadır. Yine adli meseleleri her fırsatta dile getirmekten çekinmeyen Mustafa Kemal Paşa’nın, Meclis açılış konuşmalarında sarf ettiği sözlerden onun adliye teşkilatına ne kadar önem verdiğini anlamak hiç de zor olmasa gerek. Yine bu konuşmalardan anlaşıyor ki Mustafa Kemal Paşa, halkın ancak adil uygulamaların olduğu bir ülkede kendisini güvende hissedeceğine koşulsuz inanmaktadır.

3.3. Kurumsallaşma Bağlamında Adliye Vekâleti

3.3.1. Adliye Vekâleti ile İlgili Elde Edilen Temel Kurumsal Bulgular

Çalışmamızın sonuna yaklaşırken Adliye Vekâletine geçişle birlikte elde ettiğimiz temel bulguları toplamak yerinde olacaktır. Bu doğrultuda Millî Mücadele Dönemi’nde yaşanan bu süreçte teşkilata ilişkin yaşanan önemli gelişmeler aşağıda özetlenmiştir.

Öncelikle milletin istiklal mücadelesi verdiği bu süreçte, bu mücadelenin önderi olan, Mustafa Kemal Paşa’nın hassas olduğu konuların başında, kurum ve kuruluşlar için atılacak adımların hukuka uygun olarak gerçekleştirilmesi gelmekteydi. Nitekim Mustafa

⁴⁴⁴ TBMM ZC, Devre: 2, İctima Senesi:1, C. 1, İ:3, Üçüncü Basılış, Ankara 1959, s.41.

Kemal Paşa'nın 24 Ocak 1920 tarihli konuşmasına göz atmak gerekir. “*Mütarekeden Meclisin Açılmasına Kadar Geçen Zaman Zarfında Cereyan Eden Siyasi Ahval Hakkındaki Nutukları*” başlıklı konuşmasında sarf ettiği; “*Binaenaleyh her şeyden evvel müdafaa-i hukuk ve mevcudiyete kabiliyetli bir millet halinde beynelmilel hukuk ve vazafine hürmet olunmasını talep edebilecek teşkilât-ı medeniye ve esasiye ile henüz yaşamakta olduğumuzun bütün cihana bu defa daha büyük bir kuvvet ve metanetle ilânı ihtiyacındayız.*” sözleriyle Paşa, özellikle adliye teşkilatının yeniden inşa sürecinin başarısı olabilmesi için hukuka saygı gösterilmesi, bunun da tüm dünyaya ilan edilmesi gerektiği vurgulanmıştır⁴⁴⁵.

Yine Adliye Vekâletinin kurulması aşamasında hukukçu kimliği ile ön plana çıkan Celalettin Arif Bey'in bu sürece katkısına değinmek gerekir. Öncelikle İlk Adliye Vekili olarak görev yapan Celalettin Arif Bey'in Türkiye Büyük Millet Meclisinde ilk hükümetin kurulması sürecindeki etkisi yadsınamaz. Özellikle hukukçu olması münasebetiyle mebuslar tarafından kendisine büyük bir saygı gösterilmekteydi. Nitekim 25 Nisan 1920'de Geçici İcra Encümeni ile birlikte İcra Heyeti oluşturulması hakkındaki kanunu hazırlamak üzere 15 kişilik bir Lâyiha Encümeni kurulması teklifi kabul edilmişti. Aynı zamanda oluşturulan altı kişilik encümende kendisi de yer almıştı.

Encümenlerin teşkiliyle adeta vekâletlerin de temelleri atılmıştı. Aynı zamanda encümenlerin kurulmasının ardından devlet iş ve işlemlerin hızlı bir şekilde düzene girmesi ve bu işlerin aksamaması için de icra heyetinin kurulması gerekiyordu. Bu amaçla da 02.05.1920 tarihinde Meclis'te 4 maddeden oluşan “*Türkiye Büyük Millet Meclisi İcra Vekillerinin Suret-i İntihabına Dair Kanun*” kabul edildi.⁴⁴⁶ Bu kanunun kabulüyle de diğer vekâletlerle birlikte Adliye Vekâleti bakanlık olarak kurulmuş oldu.

06 Mayıs 1920 tarihinde Meclis'te yapılan görüşmelerde Adliye Encümeninin “*İstanbul işgalinden sonra Heyeti Vükelâca vukubulacak bilûmum muahedat ve mukavelât ve ukudat ve mukarrerat keenlemeyekün, addi hakkındaki*” kanun lâyihası kabul

⁴⁴⁵ Konuşma metninin tamamı için bkz. TBMM ZC, Devre: 1, İçtima Senesi:1, C. 1, İ:2, Üçüncü Basılış, Ankara 1959, s.8-35.

⁴⁴⁶ TBMM ZC, Devre: 1, İçtima Senesi:1, C. 1, İ:9, Üçüncü Basılış, Ankara 1959, s.185. Ceride-i Resmiye ile neşir ve ilan edilen (7 Şubat 1337-Sayı: 1) kanun metni için ayrıca bkz. Düstur 3. Tertip, C.1, Milliyet Matbaası, 1929, s. 6.

edildi⁴⁴⁷. Bununla birlikte Osmanlı Hükümetleri tarafından alınan kararların yok sayılması kararı, aslında Adliye Vekâletinin inşasına başlanmasının önündeki en önemli engelin aşılması anlamına geliyordu. Yine benzer bir amaçla 24 Mayıs 1336 (24 Mayıs 1920) tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisinde “*İstanbul’daki gayri meşru kabinenin yaptığı gayri kanuni terfi vesairenin keenlemyekün olduğuna karar verildi.*”⁴⁴⁸ alınan bu karar ile de mevcut vekâlet görevlilerin meşruiyeti sona ermiştir. Böylece yeni oluşturulan vekâletlerin kadrolarının oluşturulması ve bu kadrolara güvenilir ve uyumlu görevlilerin seçimi noktasında önemli bir adım atılmıştır.

Alınan bu kararlardan sonra eli rahatlayan Meclis hükümeti, yasama ve yürütme güçlerini bünyesine almıştır. Aynı zamanda yargı erkini⁴⁴⁹ kullanabilmek için de vakit kaybetmeden çalışmalara başlamıştır. Bunun içinde en kısa yol olarak, kontrolün elde olmadığı, İstanbul’un dışında Anadolu’nun güvenli bir noktasında yüksek bir mahkeme tesis edilmesiydi. Böylece mahkemelerin adlıkları kararların denetimi sağlanacak ve bekleyen yüzlerce dosya karar bağlanacaktı. Bu amaçlar doğrultusunda 7 Haziran 1920 tarihinde yüksek mahkeme olarak görev yapacak olan Temyiz Heyeti, Anadolu’nun en güvenli yerlerinden birisi olan Sivas’ta açılarak hizmet etmeye başlamıştır. Geçiş süreci olarak adlandırılan bu dönemde açılan yüksek mahkeme, adliye teşkilatının kurumsallaşması açısından oldukça önemlidir. Yine bahse konu bu kanun, Türkiye Büyük Millet Meclisinde çıkartılan ilk kanunlardan birisi olması hasebiyle dikkate değerdir. Bu durum, kuşkusuz adli işlemlerin aksamaması adına yürütülen gayretin ve teşkilata verilen önemin göstergesi olarak okunabilir. “*Muvakkat Temyiz Heyeti Teşkiline Dair Kanun*” adıyla çıkarılan bu düzenleme ile atamaların nasıl olacağı da belirlenmiştir. 26 Haziran 1920 tarihinde ise heyette görev yapacak kişilerin atamaları gerçekleştirilmiştir. Tabi bu

⁴⁴⁷ TBMM ZC, Devre: 1, İctima Senesi:1, C. 1, Üçüncü Basılış, Ankara 1959, s.216.

⁴⁴⁸ Düstur 3. Tertip, C.1, Milliyet Matbaası, 1929, s. 2. Ayrıca konu ile alakalı olarak Meclis’te gerçekleştirilen görüşmeler için bkz. TBMM ZC, Devre: 1, İctima Senesi:1, C. 2, Üçüncü Basılış, Ankara 1959, s.24,25.

⁴⁴⁹ Sivas’ta oluşturulan yüksek mahkemeden ayrı olarak, TBMM’nin yargı yetkisini ele aldığı ve kullandığı gelişmeleri Tanör şu şekilde açıklamaktadır: “*İstiklâl Mahkemeleri’ni kuran 11 Eylül 1920 tarihli ve 21 sayılı kanundur. Bununla yedi mahkeme kurulmuş ve bunlara meclis içinden ve tarafından 21 üye seçilmiştir. Bu örnek, TBMM’nin yargı yetkisini de kendinde gördüğünün kanıtıdır. Olağanüstü koşullar, Heyet-i Vekile’nin yargı işlevine müdahale niteliğinde kararlar almasına da yol açmıştır. “Tehcir” (Ermeni göçertmesi) suçundan tutuklanmış olanların salıverilmeleri ve tutuksuz yargılanmaları (8 Mayıs 1920), Kuva-ı Milliye mensuplarının asker kişiler gibi yargılanmaları (30 Haziran), tutuklu ve hükümlülerle ilgili işlem ve kararların bunların askerlik görevlerini yapmaları için ertelenmesi (15 Haziran) gibi*” Bülent Tanör, *Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)*, 24. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2014, s.98.

atamalardan önce de 18 Haziran 1336 (18 Haziran 1920) tarihinde çıkarılan nizamname⁴⁵⁰ ile Adliye Vekâleti bünyesinde görevlendirilecek kişilerin seçim işleri bir düzene konulmuştur. Bu düzenlemeye göre, Adliye Vekâletine atanacak kişilerin, adliye müsteşarının başkanlığında, TBMM Adliye Encümeninden görevlendirilecek istinaf reisi ve adliye müfettişinden oluşan bir encümen tarafından seçileceğine vurgu yapılmıştır.

14 Kasım 1923 tarihinde ise Sivas'ta bulunan yüksek mahkemenin Eskişehir'e nakledilmesi kararı alınmıştır. Bu kararın alınmasından önce konu ile alakalı olarak, Türkiye Büyük Millet Meclisinde gerçekleştirilen oturumlarda çeşitli tartışmalar yaşanmıştır. A. Fethi Bey Hükümeti ve Adliye Encümeni tarafından Temyiz Mahkemesinin Eskişehir'e taşınması hususunda; artık şartların değişmesi, Sivas'ın zorlu kış şartları nedeniyle dosyaların mahkemeye ulaşmasındaki güçlükler, Eskişehir'in konumu ve yüksek mahkemenin çalışma şartlarının daha uygun olacağı gibi gerekçeler öne sürülmüştür. Tabi bu görüşlere karşı çıkan mebuslar da olmuş, özellikle Sivas mebusu Rahmi Bey Meclis kürsüsünden bu kanuna yönelik sert eleştiriler getirmiştir. Sonuç olarak 14 Kasım 1923 tarihinde kanun maddeleri tek tek okunarak oylanmış ve heyetin Eskişehir'e nakli hukuken gerçekleşmiştir.

Kurumun inşası adına atılan bu adımların yanı sıra teşkilat görevlilerini ilgilendiren gelişmelerde önem arz etmekteydi. Nitekim bu konuda da TBMM başta olmak üzere kurum yetkilileri tarafından yoğun bir mesai yürütülmüştür. Bu doğrultuda, yapılan ilk düzenlemelerden birisi, 15 Haziran 1920 tarihinde gerçekleştirilen “*Mahkûm ve Mevkuf Bulunan Eşhasın Hidemat-ı Vataniyelerinin İfasını Temin ve Teshil İçin Tahkikat ve Muhakemelerinin Tecili Hakkında Kararname*” olmuştur. Çıkarılan bu kararnamenin amacı, mahkûm olan ve görevden uzaklaştırılan kişilerin devlete hizmet etmelerinin önünü açmak ve bu şahıslar hakkında gerekli tahkikatı gerçekleştirmektir. Gerek Adliye Vekâleti gerekse de diğer kurum ve kuruluşlarda görev yapacak nitelikli personelin bulunamaması, mevcut koşullar nedeniyle ehil kişilerin birçoğunun

⁴⁵⁰ Bahse konu nizamname, 18 Haziran 1336 (18 Haziran 1920) tarihli “*Umur-u Adliye Vekâletinin İntihabı Memurin Nizamnamesi*” adıyla çıkarılmıştır. BOA, 30-18-1-1, Kararlar Daire Başkanlığı (1920-1928), 28.01.1920, s. 22. Düstur 3. Tertip, C.1, Milliyet Matbaası, 1929, s.21. Ayrıca 22 Temmuz 1336 tarihinde ise bu nizamnamenin devamı niteliğinde olan ve mevcut nizamnameye farklı hükümler eklemek suretiyle “*İntihabı-ı Memurini Adliye Nizamnamesine Zeyl*” başlıklı yeni bir düzenlemeye gidilmiştir. Düstur 3. Tertip, C.1, Milliyet Matbaası, 1929, s.33.

cezaevinde olmaları, bir kısmının çeşitli sebeplerle işten el çektilmesi ve personel yetiştirme konusunda günün şartları nedeniyle yeteri kadar eğitim kurumunun bulunamaması gibi sebeplerin bu kararnamenin çıkmasında etkili olduğu söylenebilir. Aynı zamanda, çıkartılan kararnameye göre kamu hizmetlerinde çalıştırılmasında fayda görülenlerin, bulunduğu yerlerdeki fırka komutanlıklarınca tespit edilmesi ve savcılık izni alınmak suretiyle kamu hizmetlerinde çalıştırılması hususu, Adliye Vekâletinin görüşü doğrultusunda kabul edilmiştir⁴⁵¹.

18 Haziran 1920 tarihinde çıkarılmış olan “*Zabıta-î Adliye Tebliğ Memurlarının Sureti Tefriki Hakkında Nizamname*”⁴⁵² isimli ile diğer bir düzenleme ile ise Adliye Vekâletinin kurumsallaşma süreci hızlanmıştır. Burada suç işlendikten sonra suç ve suç delillerini adli makamlara ileten kolluk kuvvetlerinin -Zabıta-i Adliye Memurları- seçim ve faaliyet alanları belirlenmiştir. Nizamnamede ataması yapılacak kolluk görevlilerinin eğitim şartları, görev alanları ve sayıları, aldıkları ücretler gibi birçok konuda açıklayıcı bilgiler mevcuttur.

1879 tarihli nizamnamede belirtildiği üzere Adliye Encümen-i isimli komisyon, Mahkeme-i Temyiz ve Mahkeme-i İstinaf reisleri ile Adliye mektupçusu, Muhasebeci, Umur-u Cezaiye, Umur-u Hukukiye, sicil memurları ve evrak müdürlüklerinden oluşmaktaydı.⁴⁵³ 28 Eylül 1336 (28 Eylül 1920) çıkarılan “*Umur-u Adliye Vekâleti İntihabı Adliye Encümeni Nizamnamesi*”⁴⁵⁴ ile Adliye encümeni yeniden düzenlenmiştir. Bu düzenlemeye göre komisyon, Adliye Müsteşarı başkanlığında oluşturulacak ve Umur-u Cezaiye, Umur-u Hukukiye, Sicil ve Kalem-i Mahsus Müdürleri ile Ankara İstinaf Reisinden ve Adliye Müfettişinden oluşacağı belirtilmiştir. Ayrıca 17 Teşrinisani 1336 (17 Kasım 1920) tarihinde çıkarılan “*28 Eylül 1336 Tarihinde Heyeti Celilece Tasdik Buyurulan İntihabı Adliye Encümeni Nizamnamesinin Birinci ve İkinci Maddelerini Muadil Nizamname*” başlıklı düzenleme ile söz konusu nizamnamede birtakım değişiklikler yapılmıştır. Buna göre; nizamnamenin ilk maddesinde “*Umur-u Adliye Vekâleti İntihabı Adliye Encümeni Nizamnamesinin birinci maddesi Müsteşarın tahtı*

⁴⁵¹ Düstur 3. Tertip, C.1, Milliyet Matbaası, 1929, s.20.

⁴⁵² Düstur 3. Tertip, C.1, Milliyet Matbaası, 1929, s.22-23.

⁴⁵³ Ceride-i Mehakim, Numara 2, s10.

⁴⁵⁴ BOA, 30-18-1-1/Kararlar Daire Başkanlığı (1920-1928), 28.09.1920, s. 248. Ayrıca bahse konu tüzüğün tam metni için bkz. Düstur 3. Tertip, C.1, Milliyet Matbaası, 1929, s.80.

riyasetinde Sicili Memurin, Umur-u Cezaiye, Umur-u Hukukiye ve Kalemi Mahsus Müdürlüklerinden teşekkül edecek encümen tarafından mertebe-i saniyeden madut olan hükkâm intihap olunurlar.” denilerek encümen içerisinde daha önceden yer alan Ankara İstinaf Reisi ve Adliye Müfettişi, bahse konu encümen üyeliğinden çıkarılmıştır. Yine nizamnamenin 2. maddesi ile müsteşarın bulunmadığı zamanlarda memurin müdürünün encümene başkanlık edeceği şeklinde düzenleme getirilmiştir.⁴⁵⁵

17 Kasım 1920 tarihinde ise Adliye Vekâletinde görevli birinci sınıf memurların ikinci sınıf memuriyete atanacakların ve “*İntihap-ı Memurin-i Adliye Nizamnamesinin*” birinci maddesi gereğince kaza kadılığına tayin olacak kişilerin sınavlarına yönelik talimat çıkarılmıştır. Burada birinci sınıf memurların ve Kadı’ların hangi şartlarla atanacağı ve yapılacak sınavlar ile ilgili detaylı düzenlemelere gidilmiştir.

Çalışmamızda bütçe başlığı altında ve birçok kez vurguladığımız gibi vekâlet mensuplarının maaşları ile ilgili düzenlemelere ayrıntılı bir şekilde yer verilmişti. 19 Teşrinisani 1338 (19 Kasım 1922) tarihli çıkarılan kanun layihası ile de Adliye Vekâleti bünyesinde görevli ikinci derece memurların maaşları hakkında düzenlemeye gidilerek görevlilerin maaşlarında iyileştirme yapılmıştır.⁴⁵⁶

17 Kasım 1920 tarihinde Adliye Vekâletinin adil ve şeffaf bir şekilde görev yapması adına, kurum bünyesinde görev yapan idareciler ve memurlar hakkındaki ihbar ve şikâyetlerle ilgili gerekli araştırma ve soruşturmayı yapmak üzere mevcut talimatlara ek olarak “*Hükkâm ve Memurini Adliye Hakkında Sabk: Edilecek İhbar ve Şikâyet Üzerine İcra Edilecek Tahkikatı Müş’ir Mukaddema Adliye Nezaretince Neşredilen Talimata Zeyldir.*”⁴⁵⁷ isimli önemli bir düzenleme yapılmıştır. 1879 ve 1911 tarihlerinde çıkarılan teşkilat nizamnamelerinde Adliye Nezareti bünyesinde görev yapan memurlar hakkındaki ihbar ve şikâyetlerle alakalı olarak detaylı bilgi mevcut değildi. Konu ile alakalı olarak görevli bulunan Umur-u Cezaiye Müdürlüğünün görevi, ceza işleri ve mahkûmlarla alâkadar olup gelen istidaları cevaplandırmak gibi genel ifadelerle

⁴⁵⁵ Düstur 3. Tertip, C.1, Milliyet Matbaası, 1929, s.127.

⁴⁵⁶ BOA, 30-18-1-1 Kararlar Daire Başkanlığı (1920-1928), 19.11.1921, s. 338.

⁴⁵⁷ Düstur 3. Tertip, C.1, Milliyet Matbaası, 1929, s.132-134.

sınırlandırılmışken, 17 Kasım 1920 tarihinde yapılan bu düzenleme ile müdürlüğün görevi ayrıntılı olarak açıklanmıştır.

Yine aynı tarih olan 17 Kasım 1920’de ise Adliye Vekâletinde görev yapan idareci ve memurların seçim işlerine ait olan mevcut kurallara yeni düzenlemeler getirilmiştir. *“Hükkâm ve Memurini Adliyenin İntihabına Dair Tanzim Olunan 19 Recep 1331 ve 11 Haziran 1339 Tarihinde Neşredilen Nizamnameye Zeyl”*⁴⁵⁸ başlığıyla çıkarılan bu düzenleme aynı zamanda Adliye Vekâleti bünyesinde şimdiye kadar yapılan en kapsamlı çalışmalardan birisini teşkil etmiştir. Bahse konu bu nizamname ile Türkiye Büyük Millet Meclisinin, Adliye Vekâletine bağlı olan bütün görevlilerin seçim ve tayinlerini bu nizamnameye göre gerçekleştirileceği vurgulanmış ve vekâlete bağlı birinci ve ikinci sınıf memurların unvanlara göre terfi sıraları belirlenmiştir. Ayrıca Adliye Vekâletinde en yüksek idareci makamında bulunan müsteşar ve müdür olarak görevli olan kişilerin doğrudan Adliye Vekili tarafından seçileceği ve Türkiye Büyük Millet Meclisince onaylanacağı hükme bağlanmıştır. Adliye Vekâleti bünyesinde gerçekleştirilen daha önceki düzenlemelere göre üst düzey memurların atamalarında Adliye Nazırlığı yetkili iken 17 Kasım 1920 tarihli bahse konu düzenleme ile son onay mercii Türkiye Büyük Millet Meclisi olmuştur.

Kuşkusuz, Adliye Vekâletinin kurumsallaşması adına tespit ettiğimiz bulgulara konu ile ilgili olarak ileride yapılacak çalışmalarla yenileri eklenecektir. Fakat olumsuz koşullar altında yapılan bu düzenlemeler dikkate alınsa dahi, kısa sürede gerçekleştirilen bu adli reformların kurumun, kurumsallaşma sürecine önemli katkılar sağladığı görülecektir.

3.3.2. Adliye Nezaretinden Adliye Vekâlet’ine Geçişin Koşulları: Düalist Yapı

Millî Mücadele’nin çetin koşullarının hüküm sürdüğü geçiş dönemi aynı zamanda Türk Milleti’nin var olma mücadelesini yürüttüğü bir ortamı da içerisinde barındırıyordu. Aynı zamanda Anadolu hareketinin milli iradeyi egemen kılmak gayesi, hem İtilaf Devletleri hem de İstanbul Hükümeti tarafından derinden hissediliyordu. Yürütülen bu mücadelenin yanında, bir taraftan da kurumların yapılanma süreci devam ediyordu.

⁴⁵⁸ Düzenlemenin tam metni için bkz. Düstur 3. Tertip, C.1, Milliyet Matbaası, 1929, s.135-139.

Burada dile getirilmesi gereken önemli bir husus da kurum ve kuruluşlardaki ikili yapılanma idi. Aslında Yeni Türk Devleti, kurumlarında var olan ikili yapıya Osmanlı'nın son dönemlerindeki durum nedeniyle yabancılik çekmedi. Örneğin Üçok, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerindeki eğitim sistemine örnek verirken, Tanzimatçıların ülkenin eğitim anlayışını pozitif yönde değiştirmek için sergiledikleri gayreti övmekle birlikte, bu anlayışı eleştirili bir dille şu şekilde dile getirmektedir: *“Her konudaki “ikicilik” bu alanda da egemen olmuş, medrese öğrenimi kaldırılmamış ya da düzeltilememiş, böylece ülkede iki tip aydının yetişmesi yüzünden kültür birliği kurulamamıştır.”*⁴⁵⁹

Dönemin adli ve hukuki yapısında ise bu düalist yapı kendisini açıkça gösteriyordu. Nitekim 7 Haziran 1920 tarihinde Sivas'ta açılan yüksek mahkeme, sadece Milli Hükümetin kontrolünde olan yerlerde hüküm sürmüş, İstanbul Hükümetinin etkisinde olan yerlerde ise İstanbul'da var olan yüksek mahkeme görev yapmıştır⁴⁶⁰. Başa'nın özellikle dönemin hukuki yapısını değerlendirirken kullandığı şu ifadeler dikkate değerdir: *“Nasıl adlandırılırsa adlandırılın, yakın Türk tarihi açısından son derece önemli olan bu dönemin bir bölümü hem hukuki hem de teşkilatlanma bakımından düalist bir yapı arz etmektedir. Hukuki açıdan ikilidir; çünkü Osmanlı Devleti'nin başta anayasası ve ilga edilmemiş kanunları geçerlidir.”*⁴⁶¹ Dolayısıyla 1921 anayasasının tamamen özgün bir anayasa olmadığını, Kanun-i Esasi'nin henüz yürürlükte olan maddeleri ile birlikte uygulandığını Tanör, şu ifadelerle açıklamaktadır: *“TBMM, 1921 Anayasası'nın kabulünden önceki dönemde (23 Nisan 1920 - 20 Ocak 1921) kendisini Kanun-ı Esasî ile bağlı saymış, ama “selahiyet-i fevkaladeyi haiz bir meclis” olarak anayasada değişiklik yapma yetkisini de kendisinde görmüştür.”*⁴⁶² Ortaylı'ya ise Kanun-i Esasi yürürlükte olmasına rağmen bu anayasa için *“Anayasal bir monarşinin belgesiydi. Bu hükümet ise meclis üstünlüğüne dayanan, anayasacıların konvansiyonel dedikleri bir sistemin hükümetiydi”* yorumunda bulunmaktadır⁴⁶³. Yine mevcut hukuki yapının birden çok yapıli olduğunun göstergesi olarak, 1920-1923 yılları arasında yayınlanan resmî

⁴⁵⁹ Coçkun Üçok, Ahmet Mumcu, Gülnihal Bozkurt, *Türk Hukuk Tarihi*, 8. Baskı, Savaş Yayınevi, Ankara 1996, s. 304.

⁴⁶⁰ A. Recai Seçkin, *Yargıtay Tarihçesi Kuruluş ve İşleyişi*, Adalet Bakanlığı Yayınları, 1967, s. 24.

⁴⁶¹ Şafak Başa, age., s. 602.

⁴⁶² Bülent Tanör, *Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)*, 24. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2014, s.99.

⁴⁶³ İlber Ortaylı, *Türkiye'nin Yakın Tarihi*, 9. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul 2011, s. 21.

gazetelere de bakmak gerekir. Nitekim 1920-1922 yıllarında İstanbul ve Ankara Hükümetlerince iki farklı resmî gazete çıkarılmış olması durumu adeta özetlemektedir⁴⁶⁴.

Dönemin kurum ve kuruluşlarındaki bu ikiliğin ortaya koyduğu durum, Meclis görüşmelerinde de gündem olmuştur. 29.09.1923 tarihinde yapılan “*Bozok mebusu Süleyman Sırrı Bey’in, Yozgat Darülmuallimî hakkında Maarif Vekâletinden İstizah Tahriri*” ile ilgili görüşmelerde söz alan Aksaray mebusu Besim Atalay’ın şu sözleri adliye ve maarif teşkilatlarında mevcut olan ikiliğin, kurumların işleyişlerini ve bu durumun halka hizmeti ne denli olumsuz etkilediğini şu ifadelerle açıklamıştır:

“En mühim cihet bizim teşkilâtımızdaki ikiliktir. Adliye Mahakimimizin karşısında ona rakip bir mahkeme görürsünüz. (Hangi mahkeme sesleri) işte Mahakim-i Şer’iye⁴⁶⁵ Maarifi iptidaimemiz karşısında yine bir sistem görürsünüz, mahalle mektepleri. (Medreseler) Maarif Vekâleti demek ki şimdiye kadar halka maarif hakkında, layıkıyla bir fikir vermemiştir. Maarif mekteplerinin karşısında mahalle mektepleri, mahalle mekteplerinin karşısında, maarif mektepleri birbirleriyle mücadele de bulunursa terbiyedeki yeknesaklık, terbiyedeki birlik ve düzenlik ve intizam elde edilir mi?”⁴⁶⁶

3.3.3. Adliye Vekâletine Geçiş Sürecinin Kurumsallaşma Bağlamında Değerlendirilmesi

Adliye Vekâletinin kuruluşu ile ilgili olarak ortaya koymaya gayret ettiğimiz bulgular, bizlere bu sürecin kurumsallaşma aşamalarını katlederek devam ettiğini göstermektedir. Yamana ve Karakuş’a göre; “*Hem siyasî hem askerî hem de dinî ve kültürel açılardan hayatî tartışmaların, eksen kaymalarının ve kopuşların adeta zirveye çıktığı Osmanlı son yüzyılı*” kurum ve kuruluşları açısından da zamanla köhnemiş neredeyse iş göremez hale gelmişti. Devletin güçlü olduğu zamanlarda en önemli

⁴⁶⁴ B. Ayman Güler, *Otuzlu Yıllarda Yönetim, Açıklamalı Yönetim Zamandizini 1929-1939*, Ankara Üniversitesi Yayınevi, Ankara 2007, s.126.

⁴⁶⁵ 1924 gün 469 sayılı “*Mehakim-i Şer’iye’nin İlgasına ve Mehâkim Teşkilatına Ait Ahkâm-ı Muadil Kanun*” ile şer’iye mahkemelerinin görevine son verilmiştir. Yasin sezer, “Cumhuriyet ve Hukuk Devrimi”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 1, Sayı 2,(1999), s.49. Ayrıca İnalçık’a göre, “*Tam radikal laikleşme ancak Cumhuriyet Döneminde, TBMM tarafından 1924’te şer’î mahkemeler ilga edildiği ve 1926’da Mecellenin yerine İsviçre, İtalyan ve Alman yasalarına dayanan laik Medenî Kanun ile Ceza ve Ticaret kanunları kabul edildiği zaman gerçekleşmiştir.*” Halil İnalçık, *Osmanlı Tarihinde İslamiyet ve Devlet*, 1. Baskı, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2016, 143.

⁴⁶⁶ TBMM ZC, Devre: 2, İçtima Senesi:1, C. 2, İ:28, Üçüncü Basılış, Ankara, 1959, s.378.

bakanlıklardan birisi olan Adliye Nazırlığı da bu süreçten olumsuz etkilenen kurumlardan birisi olmuştur. Nitekim Büyük Millet Meclisinin açılışından sonra adliye teşkilatını ilgilendiren konularda yapılan görüşmelerin ana eksenini, kurumun işlevini kaybetmesi ve adli meselelerde yaşanan aksaklıklar oluşturmuştur. Özellikle mahkemelerin vermiş oldukları kararlarda yanlı davranması, hâkimler başta olmak üzere adli çalışanların aldıkları maaşın yetersizliği ve dolayısıyla işlerini layıkıyla yerine getiremedikleri, daha önceden de vurguladığımız üzere mevcut olan ikili yapı nedeniyle işlerin aksaması, bu olumsuzluklardan birkaçıydı.

Millî Mücadele'nin yaşandığı ve kurumlarda yaşanan olumsuzlukların egemen olduğu bu ortamda, TBMM'nin açılmasıyla birlikte bir kurumsallaşma süreci başlamış ve yeniden yapılanma sürecine gidilmiştir. Tabi burada kurumsal süreçlerin Türk toplumunda nasıl işlediği konusuna değinmek yerinde olacaktır. Bu konuda da Sargut'un "*Kültürler Arası Farklılaşma*" adlı eseri bize bu hususta yardımcı olacaktır. Buna göre, farklı toplumlardaki kurumsallaşma süreçlerinin de farklılık olduğu belirtilmekle birlikte, Türk toplumunun modern zamanlardaki serüveninde, Batı'dan alınan kurumsal aktarımlar olduğu vurgulanmaktadır.⁴⁶⁷ Batıdan aktarımlar şeklinde yapılan bu yapılanmayla birlikte demokratikleşme de yaygınlaşmıştır. Buna karşın eski kurumsal yapıyı savunanlar da eskiyi getirmek amacıyla Cumhuriyet Döneminde başlayan kurumsallaşma sürecine karşı yeni bir kurumsallaşma yaklaşımını benimsemişlerdir⁴⁶⁸.

⁴⁶⁷ Türk toplumunun kurumsallaşmasında Batı'dan yaptığı kurumsal aktarımlar olduğunu vurgulayan Sargut, aynı zamanda Batılı ve bireyci toplumla Türk toplumu arasındaki farkı, şu ifadelerle ortaya koymaktadır. "*Batılı ve bireyci bir topluma oranla toplumumuzda kurumsallaşma sürecine ilişkin olarak gözlemlenen farklılık, öncelikle iki karşıt kurumsallaşma çizgisinin aynı anda çalışıyor olmasıdır... Türk toplumunun Batıyla arasında oluşan kurumsal farklılığın oldukça kritik olanlarından birisi bürokrasi klan ayrımıdır. Batı tipi ideal bürokrasi aktarılmaya çalışılmasına rağmen bir türlü Türk tipi klanla uzlaşamamaktadır. Bürokratik denetim yasal otoriteyi öne alırken, klanın denetim anlayışı ortak değerler ve inançlardır. Klan, gelenekleri ve karşılıklı güveni de önemli bir denetim aracı olarak kullanır. Bürokrasi ya da makine örgüt yapısıyla uzlaşması olanaksız görünen klan kültürünün özellikleri, yoz bir bürokrasi anlayışının oluşmasına neden olmaktadır. Gerek Batı tipi ideal bürokrasi, gerekse Türk tipi klan, birbirlerini sürekli eleştirdikleri ve birlikte var oldukları için, birbirlerini değiştirmekte ve özgün durumlarından farklılaşmaktadırlar.*" Selami Sargut, age., s. 157-161. Yine Atatürk, Türk toplumunun modernleşmesinde Batı'nın örnek alınma sebebini açıklarken şu ifadeleri kullanmaktadır. "*Dünya korkunç bir hızla ilerliyor. Biz bu hızın dışında kalabilir miyiz? Türklerin yüzyıllardan beri izlediği yol sürekli bir yön kolladı. Biz daima Doğudan Batı'ya yürüdük... Ülkemizde çağdaş düzen kurmak istiyoruz. Uygarlığa girmek isteyip de Batı'ya dönmemiş bir ulus var mıdır?*" Gülnihal Bozkurt, *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi, Osmanlı Devletinden Türkiye Cumhuriyeti'ne Resepsiyon Süreci (1839-1939)*, TTK Yayınları, Ankara 1996, s.209-210.

⁴⁶⁸ Selami Sargut, age., s. 156-157.

İstanbul'daki Adliye Nezaretinin varlığına rağmen aynı kurumsal çerçevede yeni bir bakanlık kurulmuştur. Belirli bir dönem de olsa aynı anda hem İstanbul Hükümeti'nin hem de Ankara Hükümeti'nin kontrolü altında bulunan kurumlar faaliyet göstermiştir. Olumsuz şartlarda doğmuş olan Adliye Vekâleti, bünyesinde yer alan farklı unsurlarla aynı anda görev yapmış olmasına rağmen bu unsurları gayet başarılı bir şekilde kaynaştırabilmiştir.

3.3.4. Adliye Vekâletine Geçiş Sürecinde Atatürk'ün Kurumsal Liderlik Rolü

Kurumların kuruluş sürecinin sağlıklı bir şekilde yönetilebilmesi ve kurumlara doğru bir misyon yüklenmesi noktasında, kurumsal liderliğin rolüne değinmekte fayda görülmektedir. Atay ve Koç'a göre, *“doğrusu nitelikleri, yaklaşımları veya etiketleri ne olursa olsun liderler, yönetimi başlatma ve biçimlendirme yetkisine dayalı sorumluluklarından dolayı örgütlerde kilit aktörler olarak işlev görürler.”*⁴⁶⁹ Sevinç'e göre ise, *“Kurum imajı ve itibarı üzerinde etkili unsurlardan biri olan kurum liderleri, kurumun görünen yüzü olarak kurumu kamuoyu ile buluşturan bir aracı rolünü üstlenerek aynı zamanda kurumun felsefesini, kurum misyonu ve vizyonunu dışa yansıtan bir ayna görevi görmektedirler.”*⁴⁷⁰

Araştırma ile ortaya koyduğumuz bulgular da Adliye Vekâletinin kuruluşu ve kurumsallaşmasındaki en önemli rolün, kurumsal lider kavramının özelliklerini tam olarak karşılayan Mustafa Kemal Paşa'ya ait olduğunu göstermektedir. Mustafa Kemal Paşa, sadece devletin veya kurumların yönetim işleri ile meşgul olmamış, aynı zamanda tepki almaksızın krizleri ve geçiş dönemlerini başarılı bir şekilde yönetmiştir. Bozkurt'un konu hakkındaki değerlendirmesine göre, *“Hukuk devriminin şaşılacak biçimde çabuk ve tepkisiz gerçekleşmesinde kuşkusuz Atatürk'ün kişiliği büyük rol oynamıştır.”*⁴⁷¹ Aynı zamanda yeni Türk Devleti'nin kurulması aşamalarında, kurumsal ve doğal liderlik yapmış, örgütlenme ile birlikte yasallığa fazlasıyla önem vermiştir. Kendisi, hemen her fırsatta adli meselelerin önemi hakkında fikir beyan etmiştir. Örneğin 24 Ocak 1920 tarihli Meclis açılışında konuşan Paşa'ya göre, *“Kuvve-i adliyesi müstakil olmayan bir*

⁴⁶⁹ Talha Sait Atay, Oktay Koç, Kurumsal Liderlik: Nereden Nereye? TroyAcademy, Sayı 6, (2021), s. 355.

⁴⁷⁰ Hasibe Gül Sevinç, age., s. 56.

⁴⁷¹ Gülnihal Bozkurt, *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi, Osmanlı Devletinden Türkiye Cumhuriyeti'ne Resepsiyon Süreci (1839-1939)*, TTK Yayınları, Ankara 1996, s.210.

milletin Devlet halinde mevcudiyeti kabul olunamaz."⁴⁷² Mustafa Kemal Paşa'nın Adliye Vekâleti tarihinde önemli bir yer teşkil eden 1 Mart 1922 günü yasama yılı açılış nutkundaki görüşleri, adli teşkilatın kurumsallaşma faaliyetlerini bizzat takip ettiğini ve yönettiğini ortaya koyması açısından mühimdir. Konuşmanın satır başları ise şu şekildedir.

Hükümetlerin öncelikli görevinin memlekette kanunların eksiksiz biçimde uygulanmasını temin ederek, ülkenin her yerine adalet dağıtmak olduğunu vurgulamış ve bu itibarla adliye işlerinin çok önemli olduğunu dile getirmiştir. Bu amaçla Adliye teşkilatında atılacak kurumsallaşma adımlarının öncelikle halkı yormaksızın, hızlı bir şekilde, isabetle ve emniyetle atılmasını istemiştir. İkinci olarak, yeni kurulan bu devletin dünya ile irtibatını koparmaması, bunun için de adliye teşkilatının çağın gereklerine uygun bir şekilde donatılmasının önemine değinmiştir. Bütün bu amaçlar doğrultusunda, mevcut kanun ve usulleri gerektiği şekilde ıslah ve ihya etmenin önemine vurgu yapmıştır. Yine Mustafa Kemal Paşa, kurumun yeniden yapılandırılması adına yakın zamanda atılacak adımları sıralamıştır; Mecellenin halen yürürlükte olduğu fakat zamanın değişmesinden dolayı mecellenin günümüz koşullarına uygun bir şekle sokulması, tek hâkim usulünün yaygınlaştırılması ve adli işlerin hızlandırılması, adli işlemlerin seri ve düzgün bir şekilde yerine getirilebilmesi için on adliye müfettişliğinin tesis edilmesi, adli tıp müessesesinin kurulması, ceza muhakemeleri usulünün düzene konulması, cezaevlerinin düzenlenmesi gibi konuların Adliye Vekâletinin yakın zamanda hayata geçireceği düzenlemeler olduğunu belirtmiştir. Aynı zamanda Adliye Vekâletinin ve mahkemelerin yetkin ve uzman kişilerle donatılması için hukuk fakültesinin kurulması adına karar alan Meclis'e teşekkür etmiştir. Bunun için de 1922 yılı bütçesine gerekli ödenek konulduğunu vurgulamıştır⁴⁷³.

Mustafa Kemal Paşa, 1 Mart 1923 tarihinde TBMM 4. yasama yılı açılış konuşmasında da önceki yılda olduğu gibi teşkilat hakkında yapılan reformlarla ilgili önemli konulara değinmiştir. Yine bir durum değerlendirmesi yaparak adli reformlarda hangi noktaya gelindiğini açıklamıştır. Mustafa Kemal Paşa, konuşmasına öncelikle

⁴⁷² TBMM ZC, Devre: 1, İçtima Senesi:1, C. 1, İ:2, Üçüncü Basılış, Ankara 1959, s.30.

⁴⁷³ Konuşmanın tam metni için bkz. TBMM ZC, Devre: 1, İçtima Senesi:1, C. 18, İ:1, Üçüncü Basılış, Ankara 1959, s.4-5.

cezaevleri sorununun önemli olduğunu vurgulayarak, kişisel özgürlüğü sınırlanan vatandaşın, cezasını çektikten sonra topluma yararlı bir birey olarak yetiştirilmesi adına Dâhiliye Vekâletinin çok dikkatli bir şekilde araştırmalar yaptığı ve istatistikler hazırladığı, hapishanelerin modern bir şekle sokulması için inşaat programının hazırlandığı ve bu amaçla her yıl belli oranda inşaat yapmak üzere 1923 yılında çağdaş bir genel cezaevi yapılması ile beş liva ve 28 ilçede cezaevi inşası kararlaştırıldığı, bunun için de gelecek yıl bütçesine gerekli ödeneğin aktarıldığını belirtmiştir. İkinci olarak geçtiğimiz yıl içerisinde adli konularda önemli işlerin yapıldığı, özellikle tek hâkim usulünün genişletildiğini, işgalden kurtarılan illerde de acilen adli teşkilatlanmaya gidildiği, 1923 Şubat ayı sonuna kadar 14 istinaf mahkemesi ile birlikte 90 asliye mahkemesi ve aynı sayıda şer'îye mahkemesinin açıldığı ve bu mahkemelere de 560'tan fazla hâkim ataması yapıldığını belirtmiştir. Yine adliye müfettişi sayısının 22'ye çıkarıldığı, merkezde bir teftiş heyetinin kurulduğu, denetlenecek dairelerin denetim sürelerinin en fazla 6 ay içerisinde tamamlanmasının sağlandığı, 1920'nin son döneminde aile hukuku, avukatlık gibi birçok konuda Meclis'e yasa tasarısı verildiğini ifade etmiştir.

Bir sonraki yıl için ise özellikle Anadolu'da modern esaslara dayalı bir hukuk okulu kurulması ve diğer birçok adli meselenin halledilmesi için bakanlığın çalışacağını şu ifadelerle dile getirmiştir:

“Yeni sene zarfındaki tasavvuratı adliyemiz mey anında tadil ve ihzarı kavinin komisyonları vardır. Şimdiye kadar kanun halinde tedvin edilmemiş olan veraset, vasiyet gibi ahkâmı hukukiyemizin kanunu medenimiz olan mecelleye ilâvesi ve Mecellenin de ihtiyacatı asriyeye muvafık bir şekilde tadil ve ıslahı, berri ve bahrî ticaret kanunlarıyla Usulü muhakematı cezaiye ve kavanini cezaiyenin tadili ve ayrı ayrı ahkâmı muhtevi bulunan Usulü muhakematı hukukiye ile Usulü muhakemei şer'îyenin tevhidî maksatlarıyla her biri beşer zattan mürekkep ceman yedi komisyon kariiben ifayı vazifeye davet olunacaktır. Bundan başka istikbalî adlimizi temin maksadıyla Anadolu'da asri esaslar dairesinde bir hükkâm mektebi vücuda getirilmesi vekâleti aidesince düşünülmektedir.”⁴⁷⁴

⁴⁷⁴ Konuşmanın tam metni için bkz. TBMM ZC, Devre: 1, İctima Senesi:4, C. 28, İ:1, Üçüncü Basılış, Ankara 1959, s.2-18.

Mustafa Kemal Paşa'nın adli meseleler hakkında görüş bildirdiği konuşmalarında dikkat çeken bir husus da konuyu bir şekilde bağımsızlığa getirmesidir. Nitekim 2 Şubat 1923 günü İzmir'de halka hitaben yaptığı ve Atatürk'ün resmi yayınlara girmemiş söylevlerinin de yer aldığı Yargıtay yayını olan *“Atatürk ve Hukuk”* adlı eserde yer verilen konuşmasındaki; *“Fransız milleti, insanlığını, benliğini temin edebilmek için yaptığı umum mücadelesinde muvaffak olduğunu zannetti. Ve bu muvaffakiyetini muhafaza ve ettirebilmek için Montesquieu nazariyesine kendi millet ve memleketinde tatbik yeri aradı. Yalnız orada kuvvetin ikiye ayrılması yeterli görülmedi. Bir bağımsız kuvvet daha icat edildi. Adli kuvvet...”* verdiği bu örnek ile beraber, aynı konuşmadaki şu sözleri, *“Adli kapitülâsyonlarda muhtar mahkeme adı altında yine adli kapitülâsyonları bize kabul ettirmek istiyorlar. Memleketin yargı hakkından yoksun olması veyahut yargı hakkında kayıtlı olmak tam bağımsızlık ile bağdaştırılamaz.”*⁴⁷⁵ bağımsızlığın sağlanabilmesinin ön koşulunun, ancak memlekette adli bağımsızlığın sağlanmasıyla mümkün olacağına vurgu yapması açısından önemlidir.

Mustafa Kemal Paşa'nın bu başlık altında ve tezimizin *“Yasama Yılı Açılış Konuşmalarında Adliye Politikaları ve İcraatlar”* başlıklı bölümünde yer verdiğimiz konuşmalarına bakılırsa, Adliye Vekâletini ilgilendiren konulara önemli bir yer ayırdığı görülür. Özellikle 1 Mart 1923 tarihli açılış konuşması bakanlığın, adeta çalışmamızda 1920-1923 ile sınırladığımız dönemini içeren kurumsallaşma adımlarının bir özeti niteliğindedir. Bu başlık altında elde ettiğimiz bulgular, Mustafa Kemal Paşa'nın Adliye Vekâletinin kurumsal lideri olduğunun göstergesi olmakla birlikte, aynı zamanda onun hukuk anlayışının ve her koşulda hukukun temel ilkelerine sıkıca bağlı kalışının bir belgesi olarak da değerlendirilebilir.

⁴⁷⁵ Ender Tiftikçi, Mehmet Tiftikçi (drl.), *Atatürk ve Hukuk*, Yargıtay Yayınları No 27, Ankara 1999, s. 114.

SONUÇ

Sosyolojik açıdan geniş anlamlar içeren kurumsallaşma kavramı ile ilgili olarak yapılan kaynak taramasında, kavramın hangi amaçlarla ve ne için kullanıldığı hususlarında farklı fikirlerin olduğu görülecektir. Günümüzde basit manada, şirketlerinin gelişimi ve kat ettiği mesafelerin derecelendirilmesi amacıyla kullanılan kavram, bilimsel manada ise daha çok sosyal, ekonomik ve politik nitelikteki olayların incelenmesinde kullanılmaktadır. Kurumların devamlılığının sağlanabilmesi için gerekli kontrol sistemlerinin uygulanması, kurumların oluşum süreci, toplumsal özellikleri, şirketlerin yapıları gibi konular bunların başındadır.

Toplumsal yapıyı oluşturan kamu kurum ve kuruluşları başta olmak üzere siyasi partiler, sendikalar, vakıflar gibi kurumların tarihlerinin yazılması elbette çok önemlidir. Ancak burada dikkat edilmesi gereken önemli husus, çeşitli nedenlerle araştırma konusu olarak seçilen kurum tarihi çalışmalarının bizzat tarihçiler tarafından yapılmasının gerekliliğidir. Böylece, bilimsel metotlarla ve objektiflik ekseninde yapılan tarih yazımıyla kurumsallaşma kavramı da hapsedildiği küçük çerçeveden kurtulacak ve bu durum, kavramın sosyal ve örgüt kuramları açısından da değerlendirilmesine yol açacaktır.

Bu kapsamda Adliye Vekâletine geçiş sürecini ele aldığımız, Osmanlı Devleti'nde Adliye Nezareti ismiyle yer alan teşkilatın Batılılaşma sürecinin sonucunda kurulduğunu vurgulamak lazımdır. Özellikle Divan-ı Hümayun'un kaldırılması sonrasında, hizmet yükünün artması ile devlet idaresi çeşitli bakanlıklara ayrılmıştır. Sultan 2. Mahmut Dönemi'nde oluşturulan bu bakanlıklar sayesinde de güçler ayrılığı prensibinin, ilk defa bu idari bakımdan kurumsallaşma süreci sayesinde ortaya çıkması sağlanmıştır.

Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye ve diğer meclislerin oluşturulması bu Batılılaşma sürecinin bir parçası olmuştur. 1868'de Divan-ı Ahkâm-ı Adliye ve Şura-yı Devlet olarak ikiye ayrılmıştır. Divan-ı Ahkâm-ı Adliye zamanla Adalet Bakanlığı olurken, Şura-yı Devlet ise günümüz yüksek mahkemelerinden Danıştay hüviyetini kazanmıştır. Bunun yanında teşkilatın kurumsallaşma sürecine katkı sağlayan önemli adımlar atılmıştır. Savcılık, noterlik gibi kurumlar bunların başında yer alırken, avukatlık ve hâkimlik müesseseleri de modern bir hale sokulmuştur. Büyük Millet Meclisinin

açılışından kısa bir süre sonra ise Adliye Teşkilatı gibi önemli bir kurumun yeni baştan kurulması ve tüm ülkede teşkilatlandırılması elbette kolay olmamıştır. Gerek maddi imkânsızlıklar gerekse eleman yetiştirilmesindeki sıkıntılar süreci epeyce uzatmıştır.

İstanbul'daki Adliye Nezaretinin varlığı devam ederken, aynı anda Anadolu'da oluşturulan yeni teşkilat, Milli Mücadele koşulları içerisinde teşkilatlanmaya çalışmıştır. Bu aşamada Anadolu'nun en güvenli yerlerinden birisi Sivas'ta kurulup daha sonra Eskişehir'e taşınan Temyiz Mahkemesi ile İstanbul ve İtilaf Devletlerinden bağımsız bir teşkilat oluşturulmuştur. Ardından da Adliye Vekâleti bünyesindeki görevliler ile ilgili olarak çıkarılan nizamname, kararname ve kanunlarla kurumsallaşma faaliyetleri hızla devam etmiştir. Yine bu teşkilatlanmanın detayları, Meclis açılış konuşmalarında bizzat Mustafa Kemal Paşa tarafından açıklanmıştır. Ülkenin her yerinde teşkilatlanmaya gidildiği, Adliye Müfettişliklerinin sayısının artırıldığı, hukuk fakültesinin açılması için çalışmaların hızla devam ettiği, tek hâkimlik uygulamasının yaygınlaştığı gibi konular aslında kurumsallaşma adımları olarak da okunabilir. Ayrıca adli teşkilatı kurumsallaştırma adına atılan bu adımlar, Atatürk'ün de ifade ettiği gibi tam bağımsız bir ülke olmanın da ön koşulunu oluşturmuştur. Araştırma sonucu ortaya konan bulgular ve Mustafa Kemal Paşa'nın adliye teşkilatına verdiği öneme bakılırsa, başlangıçta çalışmamızın sorunsallarından birisi olarak vurguladığımız, özellikle Cumhuriyetin ilk yıllarında devlet kurumları arasında hangi bakanlığın daha önemli ve kritik olduğu sorusu yanıt bulmaktadır.

KAYNAKÇA

ARŞİV BELGELERİ

BOA., 30-18-1-1/Kararlar Daire Başkanlığı (1920-1928), 28.09.1920.

BOA., 30-18-1-1/Kararlar Daire Başkanlığı (1920-1928), 31.05.1920.

BOA., 30-18-1-1/ Kararlar Daire Başkanlığı (1920-1928), 28.01.1920.

BOA, 30-18-1-1 Kararlar Daire Başkanlığı (1920-1928), 19.11.1921.

RESMÎ YAYINLAR

TBMM ZC, Devre: 1, İçtima Senesi:1, C. 1, İ:1, Üçüncü Basılış, Ankara 1959.

TBMM ZC, Devre: 1, İçtima Senesi:1, C. 2, İ:22, Üçüncü Basılış, Ankara 1959.

TBMM ZC, Devre: 2, İçtima Senesi:1, C. 3, İ:52, Üçüncü Basılış, Ankara 1959.

TBMM ZC, Devre: 1, İçtima Senesi:1, C. 4, İ: 61, Üçüncü Basılış, Ankara 1959.

TBMM ZC, Devre: 1, İçtima Senesi:1, C. 8, F:157, Üçüncü Basılış, Ankara 1959.

TBMM ZC, Devre: 1, İçtima Senesi:2, C. 9, İ:10, Üçüncü Basılış, Ankara 1959.

TBMM ZC, Devre: 1, İçtima Senesi:2, C. 10, İ:27, Üçüncü Basılış, Ankara 1959.

TBMM ZC, Devre: 1, İçtima Senesi:2, C. 11, İ:45, Üçüncü Basılış, Ankara 1959.

TBMM ZC, Devre: 1, İçtima Senesi:2, C. 17, İ:163, Üçüncü Basılış, Ankara 1959.

TBMM ZC, Devre: 1, İçtima Senesi:3, C. 18, İ:19, Üçüncü Basılış, Ankara 1959.

TBMM ZC, Devre: 1, İçtima Senesi:3, C. 23, İ:118, Üçüncü Basılış, Ankara 1959.

TBMM ZC, Devre: 1, İçtima Senesi:8, C. 21, İ:68, Üçüncü Basılış, Ankara 1959.

TBMM ZC, Devre: 1, İçtima Senesi:8, C. 19, İ:68, Üçüncü Basılış, Ankara 1959.

TBMM ZC, Devre: 1, İçtima Senesi:3, C. 27, İ:199, Üçüncü Basılış, Ankara 1959.

TBMM ZC, Devre: 1, İçtima Senesi:4, C. 28, İ:1, Üçüncü Basılış, Ankara 1959.

TBMM ZC, Devre: 1, İçtima Senesi:4, C. 29, İ:25, Üçüncü Basılış, Ankara 1959.

TBMM ZC, Devre: 2, İçtima Senesi:1, C. 1, İ:3, Üçüncü Basılış, Ankara 1959.

TBMM ZC, Devre: 2, İçtima Senesi:1, C. 2, İ:25, Üçüncü Basılış, Ankara 1959.

TBMM ZC, Devre: 1, İçtima Senesi:3, C.22, İ:85, Üçüncü Basılış, Ankara 1959.

TBMM ZC, Devre: 1, İçtima Senesi:3, C. 25, İ:147, Üçüncü Basılış, Ankara 1959.

TBMM ZC, Devre: 2, İçtima Senesi:1, C.7, İ:2, Üçüncü Basılış, Ankara 1959.

- Düstur 1. Tertip, C. 1, Matbaa-i Amire, İstanbul 1289.
- Düstur 1. Tertip, C. 4, İstanbul 1299.
- Düstur 3. Tertip, C. 1, Milliyet Matbaası, İstanbul 1929.
- Düstur 3. Tertip, C. 2, Milliyet Matbaası, İstanbul 1929.
- Düstur 3. Tertip, C. 3, Milliyet Matbaası, İstanbul 1929.
- Düstur 3. Tertip, C4, Milliyet Matbaası, İstanbul 1929.
- Düstur 3. Tertip, C.5, Necmi İstikbal Matbaası, İstanbul 1931.

TELİF VE TETKİK ESERLER

- AKIN, Rıdvan, *TBMM Devleti (1920-1923), Birinci Meclis Döneminde Devlet Erkleri ve İdare*, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2001.
- AKŞİN Sina, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele (Mutlakıyete Dönüş 1918-1919)*, 1. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1976.
- AKŞİN Sina, *Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye Tarihi 1908-1980*, 6. Baskı, Cem Yayınevi, İstanbul 2000.
- APAYDIN Bahadır, *Kapitülasyonlar ve Osmanlı Türk Adli ve İdari Modernleşmesi*, 2. Baskı, Adalet Yayınevi, Ankara 2013.
- ARSLAN, Ali, *Kısrı Döngü Türkiye’de Üniversite ve Siyaset (1869-2004)*, Truva Yayınları, İstanbul 2004.
- ASLAN Yavuz, *TBMM Hükümeti Kuruluşu Yetki ve Sorumluluğu (23 Nisan 1920-30 Ekim 1923)*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2001.
- ATATÜRK, M. Kemal, *Nutuk*, Milli Eğitim Basımevi, Cilt 1, İstanbul 1970.
- ATATÜRK, M. Kemal, *Nutuk*, Milli Eğitim Basımevi, Cilt 2, İstanbul 1969.
- AYDIN, M. Akif, *“Türk Hukuk Tarihi”*, 9. Baskı, Beta Yayıncılık, 9. İstanbul 2012.
- BAŞA, Şafak, *Kurumsallaşma Bağlamında Dâhiliye Nezareti’nden Dâhiliye Vekâletine Geçiş (1920-1923)*, 1.Baskı, TODAİE Yayın, Ankara 2013.
- BERKES, Niyazi, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, 2. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2014.
- BOZKURT Ömer, ERGUN Turgay, SERİYE Sezen, *Kamu Yönetimi Sözlüğü*, 2. Baskı, TODAİE Yayınları, Ankara 2008.

- BOZKURT, Gülnihal, *Batı Hukukunun Türkiye’de Benimsenmesi, Osmanlı Devletinden Türkiye Cumhuriyeti’ne Resepsiyon Süreci (1839-1939)*, TTK Yayınları, Ankara 1996.
- BUDAK, Gönül, *İşletmelerde Bürokratik Sabotaj*, Kültür yayınları, İzmir 2005.
- CİN, Halil, AKGÜNDÜZ, Ahmet, *Türk Hukuk Tarihi*, C.1, Timaş Yayınları, İstanbul 1990.
- ÇOKER, Fahri, *Türk Parlamento Tarihi Milli (Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923)*, Cilt 3, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara 1995.
- DEMİREL, Ahmet, *Birinci Mecliste Muhalefet (İkinci Grup)*, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 1994.
- DEMİREL, Fatmagül, *Adliye Nezareti Kuruluşu ve Faaliyetleri (1876-1914)*, 2. Baskı, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010.
- EKİNCİ, Ekrem Buğra, *İslam Hukuku Tarihi*, 1. Baskı, Arı Sanat Yayınları, İstanbul 2006.
- EKİNCİ, Ekrem Buğra, *Tanzimat ve Sonrası Osmanlı Mahkemeleri*, Arı Sanat Yayınları, İstanbul 2010.
- EROĞLU, Hamza, *İdare Hukuku*, 4. Baskı, Işın Yayıncılık, Ankara 1984.
- GÖZLER, Kemal, KAPLAN, Gürsel, *İdare Hukuku Dersleri*, 12. Baskı, Esin Kitabevi Yayınları, Bursa 2012.
- GÜLER, B. Ayman, *Otuzlu Yıllarda Yönetim, Açıklamalı Yönetim Zamandizini 1929-1939*, Ankara Üniversitesi Yayınevi, Ankara 2007.
- GÜNEŞ, İhsan, *Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Türkiye’de Hükümetler Programları ve Meclis’teki Yankıları (1908-1923)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012.
- GÜNEŞ, İhsan, *Türkiye Büyük Millet Meclis’i Hükümeti’nin Kuruluşu ve Siyasi Karakteri, Birinci Meclis İçinde*, (drl. Cemil Koçak), Sabancı Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1998.
- İNALCIK, Halil, *Osmanlı Tarihinde İslamiyet ve Devlet*, 1. Baskı, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2016.
- İNALCIK, Halil, SEYİDDANLIOĞLU, Mehmet, *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, 1. Baskı, Phoenix Yayınevi, Ankara 2006.
- İPŞİRLİ, Mehmet, *XV ve XVI. Asırları Türk Asrı Yapan Değerler*, Ensar Neşriyat, İstanbul 1997.
- KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, 4.Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, C. VIII, Ankara 1995.
- KOÇEL, Tamer, *İşletme Yöneticiliği*, 13. Baskı, Beta Yayınları, İstanbul 2011.

- LEWIS, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, çev., Metin Kıratlı, 9. Baskı, TTK Yayınları, Ankara 2004.
- MUMCU, Ahmet, *Ankara Adliye Hukuk Mektebinden Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ne (1925-1975)*, A.Ü. Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1977.
- NADİ, Yunus, *Birinci Büyük Millet Meclisi'nin Açılışı ve İsyanlar*, Sel Yayınları, İstanbul 1955.
- OĞUZ, Süleyman, *Osmanlı Vilayet İdaresi ve Doğu Rumeli Vilayeti (1878-1885)*, Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara 1986.
- ORTAYLI, İlber, *İmparatorluğun En Uzun Yılı*, 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 1995.
- ORTAYLI, İlber, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, 3. Baskı, Cedit Neşriyat, Ankara 2008.
- ORTAYLI, İlber, *Türkiye'nin Yakın Tarihi*, 9. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul 2011.
- ÖZDEMİR, Hüseyin, *Osmanlı Devletinde Bürokrasi*, 1. Baskı, Okumuş Adam Yayınları, İstanbul 2001.
- PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, MEB Yayınları, C. 1, İstanbul 1993.
- PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, MEB Yayınları, C. 2, İstanbul 1993.
- SARGUT, Selami, *Kültürler Arası Farklılaşma ve Yönetim*, Genişletilmiş 2. Baskı, İmge Kitapevi Yayınları, Ankara 2001.
- SEÇKİN, A. Recai, *Yargıtay Tarihçesi Kuruluş ve İşleyişi*, Adalet Bakanlığı Yayınları, Ankara 1967.
- ŞİMŞİRGİL Ahmet, EKİNCİ, Ekrem Buğra, *Ahmet Cevdet Paşa ve Mecelle*, Ktb Yayınları, İstanbul 2008,
- TANERİ Aydın, *Türk Devlet Geleneği Dün-Bugün*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 2004.
- TANÖR, Bülent, *Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)*, 24. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2014.
- TEKELİ, İlhan, *Birlikte Yazılan ve Öğrenilen Bir Tarihe Doğru*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2007.
- TERZİ, Mehmet Akif, *Türk Devlet Geleneğinde Bürokrasi ve Memur*, Sistem Ofset Yayınları, Ankara 2012.
- TİFTİKÇİ, Ender, TİFTİKÇİ Mehmet (drl.), *Atatürk ve Hukuk*, Yargıtay Yayınları, Ankara 1999.

- TOYNBEE, Arnold J., KIRKWOOD, Kenneth P., *Türkiye: Bir Devletin Yeniden Doğuşu*, (çev. Kasım Yargıcı), Örgün Yayınevi, İstanbul 1926.
- TUNAYA, Tarık Zafer, *Türkiye Büyük Millet Meclis'i Hükümeti'nin Kuruluşu ve Siyasi Karakteri. Birinci Meclis İçinde*, (drl. Cemil Koçak), Sabancı Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1998.
- TUNAYA, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C.1, İletişim Yayınları, İstanbul 1998.
- TURAL, Erkan, *Osmanlı İmparatorluğu ve Avrupa'da Devlet Sistemi*, 1. Baskı, Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2009.
- UÇAROL, Rıfat, *Siyasi Tarih (1789-1994)*, 4. Baskı, Filiz Kitabevi Yayıncılık, İstanbul 1995.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, 3. Baskı, TTK Yayınları, Ankara 1998.
- ÜÇÖK, Coşkun, MUMCU Ahmet, BOZKURT Gülnihal, *Türk Hukuk Tarihi*, 8. Baskı, Savaş Yayınevi, Ankara 1996.
- YILMAZ, Ejder, *Hukuk Sözlüğü*, Yetkin Hukuk Yayınları, Ankara 1996.
- HALAÇOĞLU Yusuf, AYDIN, Mehmet Akif, *Cevdet Paşa*, TDV İslam Ansiklopedisi, C. VII. İstanbul 1993, ss. 443-450.
- GÜLSOY, Ufuk, *Celaleddin Arif Bey*, TDV İslam Ansiklopedisi, C. VII. İstanbul 1993, ss. 246-247.
- ATAR, Fahrettin, *Noter*, TDV İslam Ansiklopedisi, C. 33. İstanbul 2007, ss. 210-213.
- ERDEM, Sami, *Seyyid Bey*, TDV İslam Ansiklopedisi, C. 37. İstanbul 2009, ss. 54-56.
- KENANOĞLU, M. Macit, *Nizamiye Mahkemeleri*, TDV İslam Ansiklopedisi, C. 33. İstanbul 2007, ss. 185-188.
- YAVUZ, Hulusi, *Adliye Nezareti*, TDV İslam Ansiklopedisi, C. I. İstanbul 1998, ss. 389-390.
- YÖRÜK, Ali Adem, *OSTROROG Comte Leon*, TDV İslam Ansiklopedisi, Gözden Geçirilmiş 3. Basım EK-2, Ankara 2019, ss. 381-382.
- AKDAĞ, Ömer, “Millî Mücadele Dönemi Şahsiyetlerinden Yusuf Kemal Bey”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.14, Sayı 40, (1997), ss. 116-132.
- AKKOR, Nesrin, “Birinci Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Kayseri Vekillerinden Ahmet Rıfat Çalığa”, *Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, (2018), ss. 39-53.

- AKMAN, Ahmet, “Tanzimat Sonrası Osmanlı Usûl Hukukundaki Gelişmeler”, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 8, (2019), ss. 433-431.
- ALKAN, Yaşar, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Adalet ve İktisadi Adalet”, *Enderun Dergisi*, C. 2, Sayı: 2, (2018), ss. 11-19
- APAYDIN, Deniz Tekin, “Monizm-Düalizm İkileminde Türk Hukuk Sistemi: Uluslararası Hukuka Bakış Üzerine Doktrinel Uzlaşmazlığın Nedenleri ve Ab Hukuku Işığında Bir Değerlendirme”, İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt 9, Sayı,1 (2018), ss. 529-560.
- ATAY Talha Sait, KOÇ Oktay, “Kurumsal Liderlik: Nereden Nereye?”, *TroyAcademy*, Sayı 6, (2021), ss. 354-378.
- DURMAN, İbrahim, Ülkemizde Avukatlık Kurumunun Tarihsel Gelişimi, *Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.8, Sayı, 3-4, (2004), ss. 23-46.
- EKİNCİ, Ekrem Buğra, “Osmanlı Devleti’nde Mahkemeler ve Kadılık Müessesesi Literatürü”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 3, Sayı 5, (2005), ss. 417-439.
- EKİNCİ, Ekrem Buğra, “Tanzimat Dönemi Osmanlı Mahkemeleri”, *Yeni Türkiye Dergisi*, Sayı. 31, (2000), ss. 764-773.
- EKİNCİ, Ekrem Buğra, Osmanlı Mahkemeleri (Tanzimat ve Sonrası), *M.Ü. Hukuk Fakültesi, Hukuk Tarihi ve İslam Hukuk Kürsüsü*, İstanbul 2010.
- ERDEM, Sami, “Cumhuriyet’e Geçiş Sürecinde Hilafet Teorisine Alternatif Yaklaşımlar: (1922-1924)”, *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, Sayı 2, (1995), ss. 119 -146.
- GÖKÇEN, Ahmet, “1296 (1879) Tarihli Usul-i Muhakemat-ı Cezaiye Kanun Muvakkatı”, *S.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi*, (1994), ss. 203-288.
- HANİLÇE, Murat, Şeyhoğlu, Ersin, “Osmanlı Devleti’nde Bir Ceza İnfaz Kurumu Olarak Hapishaneler Ve Kadınlar”, *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C, 4, (2020), ss. 405-436.
- KOYUNCU, Nuran, “Hukuk Mektebinin Doğuşu”, *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Sayı,13, (2012), ss. 163-186.
- KÖKSAL, Osman, “Sivas Tarihine Der-Kenar; Yeni Türkiye’nin İlk Yüksek Mahkemesi Sivas Muvakkat Temyiz Heyeti”, *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C, XLIII, Sivas, (2019), ss. 152-174.
- MUMCU, Ahmet, “Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Neden ve Nasıl Kuruldu?”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.1, Sayı 2, Ankara (1995), ss. 541-552.

- ÖRS, Cengiz Ozan, “Ceza Yargılamasında Devlet Sırrı Üzerine Bir Değerlendirme”, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, Sayı: 142, (2019), ss. 10-58.
- ÖZLÜ, Hüsnü, “Kastamonu milletvekili Yusuf Kemal Bey’in Milli Mücadele Döneminde Avrupa Eksenli Dış politika Çalışmaları”, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, Sayı, 6-10, (2020) ss. 141-167.
- SARIAY, Erciment, “Tanin Gazetesi Muhabiri Ahmet Şerif Bey’in Osmanlı Mahkemelerine Dair Gözlemleri (1909-1913)”, *ASES Dergisi*, Cilt 3, (2019), ss. 282-297.
- SAYLAN, Kemal, “II. Abdülhamit Döneminde Mahkemelerin Islahına Dair Hazırlanan Layihalar ve İsimsiz Bir Layiha Örneği”, *Karadeniz Dergisi*, Sayı: 36, (2016), ss. 265-278.
- SEYİTDANLIOĞLU Mehmet, “İmparatorluktan Cumhuriyete Yargı”, *Adalet Dergisi*, Sayı 1-2 (2019), ss. 15-32.
- SEZER, Yasin, “Cumhuriyet ve Hukuk Devrimi”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 1, Sayı 2, (1999), ss. 39-52.
- TEKİN, Gürkan, “Kurum Tarihi Yazımıyla İlgili Sorunlar”, *Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı. 42. (2008), ss. 331-340
- TUNAYA, T. Z. “Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin Kuruluşu ve Siyasi Karakteri”, *Journal of Istanbul University Law Faculty*, Sayı 23, (2011), ss. 227-247.
- TURAL, Erkan, “II. Meşrutiyet Dönemi’nde Adliye ve Mezâhip Nezareti’nde Bürokratik Reform”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C, 57, (2008), ss. 225-252.
- TÜRKMEN, İsmet, “I. TBMM Hükümeti Döneminde İsmail Fazıl Paşa’nın Nafia Vekilliği Görevi (1920–1921)” *Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 10, Sayı 3, (2008), ss. 135-158.
- YAMAN Ahmet, KARAKUŞ Bahaddin, “Osmanlının Son Döneminde Bir Hukuk Mecrası: Ravza-İ Hukuk” *İstanbul Hukuk Mecmuası, İstanbul Üniversitesi Yayinevi*, Sayı 79, (2021), ss. 1001-1027.
- YÜRÜK, Hüseyin, “Osmanlı Devleti’nde Adalet Sistemi ve Teşkilatı İçinde Bir Örnek Şahsiyet Adliye Nazırı Abdurrahman Nureddin Paşa”, *Adalet Dergisi*, Sayı:65, (2020), ss. 631-654.
- AK, Hasret Çelik, *Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye’nin Hukuki ve Siyasi Yetkileri (1838-1868)*, İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2016.
- BAL, Emel Bengü, *Tanzimat’tan Sonra Kadı ve Naip Yetiştirmek Amacıyla Kurulan Okul: Mekteb-i Nüvvâb*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), S.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2016.

- BAŞA Şafak, *Kurumsallaşma Bağlamında Dâhiliye Nezareti'nden Dâhiliye Vekâletine Geçiş (1920-1923)*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmış Doktora Tezi), Ankara 2012.
- ÇOBAN, Harun, *Osmanlı Devleti Sivil Bürokrasisinde Suç ve Ceza (1892-1900)*, S.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Sakarya 2020.
- ÇOBAN, İbrahim, *Cumhuriyet Dönemi Siyaset ve Hukuk Alanında Refik Şevket Bey*, C.B. Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Manisa 2009.
- DAĞCI, Mehtap, *Ahmet Rifat Çalıka'nın Hayatı ve Faaliyetleri*, E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri 2004.
- DEMİRKOL, Kurtuluş, *II. Meşrutiyet Döneminde Edirne Vilayeti Hapishaneleri*, S.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Sakarya 2012.
- GÜRBÜZ, Mustafa, *İslam Hukuk Tarihinde Kanun Yolu Olarak Temyiz Mahkemesi ve Osmanlı Devletindeki İşleyişi*, A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Ankara 2006.
- İMAMOĞLU, Hüseyin Vehbi, *19.Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Adliye Teşkilatı Üzerine Batı Etkileri*, Ondokuzmayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Samsun 2009.
- KURŞUN, Zekeriya, *Küçük Mehmed Said Paşa Siyasi hayatı, İcraat ve Fikirleri*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 1991.
- SAĞLAM, Ayşegül, *1920-1938 Yılları Arasında Türkiye'de Sanayi ve Ticaretin Bakanlık Düzeyinde Kurumsallaşması: Kurumsal Kuram Bağlamında Bir İnceleme*, H.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2016.
- SEVİNÇ, Hasibe Gül, *Kamuda Kurumsallaşma ve Kurumsal İmaj: Aile Ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Örneği*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya 2017.
- TURAN, Ali, *Divan-ı Ahkâm-ı Adliye: Kuruluşu, Teşkilat ve İşleyişi*, K.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Kırıkkale 2020.
- ULUOĞLU, Sema, *Bürokratik Yapı Açısından Tanzimat Dönemi Sonrasında Adliye Nezareti ile (1876-1914) Cumhuriyet Dönemi Adalet Bakanlığının Karşılaştırılması*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2015.
- Adalet Bakanlığı 50. Yıl*, Ankara Yarı Açık Cezaevi Matbaası, Ankara 1973.
- Adalet Bakanlığı Stratejik Plan*, Adalet Bakanlığı, 2019.

Başbakanlık Personel ve Prensipler Genel Müdürlüğü, *Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Kuruluşundan Günümüze Hükümetler*, Ankara 1998.

Türk Hukuk Lügati, *Türk Hukuk Kurumu*, 3. Baskı, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1991.

TBMM, *Hükümetler Programlar ve Genel Kurul Görüşmeleri*, TBMM Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2013.

SÜRELİ YAYINLAR

Ceride-i Mehakim, Numara:2.

Ceride-i Adliye Numara:39.

Hâkimiyeti Milliye, 9 Kasım 1920.

İNTERNET SİTELERİ

<https://www.tarihvakfi.org.tr/projeler/kurum-ve-sektor-tarihi-projeleri/34>(Erişim Tarihi: 20.03.2021).

<http://yunus.hacettepe.edu.tr/~mehmets/tanzimattayuksekyargi.pdf>.(Erişim Tarihi:01.02.2021).

<http://www.erdemulug.com/kurumsallasma.html>(Erişim Tarihi: 06.12.2021).

<https://hukukbook.com/?s=yusuf+kemal+bey>(Erişim Tarihi: 27.08.2021).

<https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1876-k%C3%A2n%C3%BBn-i-es%C3%A2s%C3%AE/>(Erişim Tarihi: 07.02.2021).

<https://www.turkiyehukuk.org/turk-yargi-ve-hukuk-sistemi-ile-adalet-bakanliginin-tarihcesi/>(Erişim Tarihi: 09.11.2021).

M. Emin Elmacı, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/1682/17935.pdf>.(Erişim Tarihi: 10.04.2021).

<https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/adliye-Vekâleti/>(Erişim Tarihi: 12.10.2022).

<https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ankara-universitesi-hukuk-fakultesi/>(Erişim Tarihi: 19.01.2022).

<http://www.law.ankara.edu.tr/tarihce-2/>(Erişim Tarihi: 19.01.2022).

Adli Tıp Kurumu Başkanlığı, <https://www.atk.gov.tr/tarihce.html>(Erişim Tarihi: 03.08.2021)

DİZİN

1

1. Dünya Savaşı, 41, 123, 124
 11 Cemaziyelahir 1296 (2 Haziran 1879) tarihli
 Adliye ve Mezâhib Nezareti'nin ve Devair-i
 Merbûtesinin Vezâifi Nizamnâmesi, 20
 1338 Senesi Avans Kanunu, 97
 1339 Senesi Hıdmat-ı Umumiyesi İçin Altı Aylık
 Tahsisat Kanunu, 99
 1851Tarihli Ceza Kanunu, 53
 1879 Nizamnamesi, 21, 28, 29, 31, 32, 33, 34, 35, 36
 1879 Tarihli Hukuk Muhakemeleri Usul Kanunu, 44
 1879 Tarihli Nizamname, 18
 1879 Tarihli Usul-ü Muhakeme-i Cezaiye Kanunu,
 52

3

3 Mayıs 1840 tarihli Ceza Kanunu, 42

5

5 Haziran 1911 tarihli nizamname, 22

A

Abdulkadir Kemali Bey, 80, 119, 122, 133, 134, 135
 Adalet, iii, 9, 10, 11, 17, 20, 24, 28, 59, 83, 89, 90,
 95, 125, 128, 141, 142, 145, 161, 175
 Adalet Bakanlığı, iii, 1, 17, 18, 20, 22, 24, 26, 27, 29,
 35, 38, 45, 46, 48, 50, 52, 54, 55, 56, 59, 75, 78,
 79, 82, 83, 94, 157, 165, 171
 Adli zabıta, 29
 Adliye Encümeni, iv, 35, 51, 52, 83, 86, 87, 104, 133,
 153, 154
 Adliye İntihap Komisyonu, 35
 Adliye Mektupçusu, 21
 Adliye müfettişleri, 51
 Adliye müfettişliği, 50, 114, 146
 Adliye Müsteşarı, 21, 35, 87, 154
 Adliye Nazırı, 9, 21, 28, 34, 35, 37, 40, 174
 Adliye Nezareti, iii, v, 1, 10, 16, 18, 19, 20, 21, 22,
 23, 24, 28, 31, 32, 33, 35, 36, 37, 38, 40, 45, 49,
 50, 51, 55, 56, 57, 60, 78, 94, 109, 122, 127, 155,
 156, 165
 Adliye Teşkilatı Nizamnâmesi, 20
 Adliye ve Mezâhib Nezareti, 18, 20
 Adliye ve Mezâhib Nezareti'nin Nizamname-i
 Dâhiliyesi, 18
 Adliye Vekâleti, iii, v, 18, 52, 75, 76, 82, 86, 87, 88,
 89, 91, 94, 96, 97, 98, 99, 100, 102, 103, 104, 106,

107, 108, 110, 112, 120, 124, 125, 128, 131, 143,
 145, 147, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 160,
 161, 166

Adliye Vekili, 52, 74, 79, 80, 85, 90, 95, 96, 97, 101,
 102, 104, 105, 106, 112, 117, 119, 120, 121, 123,
 124, 125, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137,
 138, 140, 147, 150, 156

Ahmet Cevdet Paşa, 17, 40, 45, 47, 48, 171

Ahmet Ferit Bey, 74

Ahmet Rifat Bey, 117, 128, 129, 130

Ahmet Rifat Çalık, 127, 128, 129, 172, 174

Aksaray Mebusu Besim Atalay, 158

Ali Fethi Bey, 130, 142

Amasya Mebusu Bekir Sami Bey, 68

Anadolu, iv, 51, 61, 62, 77, 79, 120, 125, 130, 132,
 134, 148, 152, 156, 163

Ankara, 4

Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi, 147, 173

Avukatlık, 48, 56, 58, 82, 118, 122, 127, 133, 163,
 166

Aydın Mebusu Cami Bey, 68

Aydın mebusu Tahsin Bey, 95

B

Bâb-ı Ali, 12, 15, 16

Bakan, 5, 28, 29, 46, 49, 76, 78, 86, 125

Bakanlar Kurulu, 7, 65, 125

Baş müddeiumumi, 34, 80, 85

Başbakanlık, 5

Başkâtiplik, 30

Batılhlâşma, iii, 5, 29, 43, 165

Bekir Sami Bey, 70, 74

Berrî ve Bahrî Ticaret kanunları, 142

Bidayet, 38, 46, 51, 54, 56, 80, 82, 86, 112, 113, 114,
 115

Bidayet mahkemesi, 38, 54, 86, 112, 114

Bozok Mebusu Süleyman Sırrı Bey, 101, 158

Bursa Mebusu Muhittin Baha Bey, 71

Bursa Milletvekili Hacı İlyas Efendi, 118

Bürokrasi, 7, 8, 10, 11, 12, 13, 159, 170, 171

Bürokrat, 8, 15, 63

C

Cami Bey, 70, 74

Celalettin Arif Bey, 67, 68, 69, 72, 73, 74, 79, 80,

117, 118, 119, 120, 122, 123, 127, 133, 134, 135,
 150

Cemaat mahkemeleri, 42, 43

Ceride-i Adliye, 21, 31, 33, 36, 93, 168

Ceride-i Mehakim, 20, 21, 22, 29, 30, 31, 32, 33, 34,
 35, 36, 48, 154, 168

Cevdet Paşa, 29, 40, 146

Ç

Çavuşbaşılar, 10

D

Damat Ferit, 64, 82
 Danıştay, iii, 17, 166
 Dar-ı Şura-yı Askeri, 13
 Dar-ı Şura-yı Babîâlî, 13
 Darülfünun, 40
 Darülfünun-i Osmanlı Nizamnamesi, 40
 Dâva Vekilleri Cemiyeti Nizamname-i Dâhilîsi, 58
 Dava Vekilleri Kanun-ı Muvakkati, 58
 Dava Vekillerinin İmtihanına Dair Nizamname, 58
 Dava Vekilliği, 56
 Deavi Meclisi, 43
 Demokrat Parti, 127
 Dersaadet ve Mülhakatı İdare-i Zabıta ve Mülkiye ve Mahakimi Nizamnamesine Dair Nizamname, 57
 Deva-i Meclisleri, 47
 Devlet, 5
 Divan-ı Ahkâm-ı Adliye, iii, 1, 17, 18, 29, 30, 43, 47, 50, 57, 78, 165
 Divân-ı Ahkâm-ı Adliye, 47
 Divân-ı Ahkâm-ı Adliye Nizamname-i Esasisi, 47
 Divan-ı Ahkâm-ı Adliyenin Nizamname-i Dâhilîsi, 50
 Divan-ı Hümayun, iii, 11, 12, 65
 Divan-ı Temyizler, 47
 Doğu Rumeli Vilayeti Dâhili Nizamnamesi, 19
 Dr. Adnan Bey, 74

E

Encümen-i Adliye, 21, 35
 Encümen-i İslahât-ı Adliyye, 35
 Encümen-i İdâre, 35
 Encümen-i İdare-i Adliye, 21
 Encümen-i İntihâb, 35, 37
 Encümen-i İntihâb-ı Memûrîn-i Adliye Komisyonu, 35
 Encümen-i İntihâb-ı Memûrîn-i Adliyye, 37
 Encümen-i İnzibat, 36
 Evrak Müdürlüğü, 21, 33

F

Felâh-ı Vatan Grubu, 118
 Feridun Fikri Bey, 102
 Fevzi Paşa, 69, 74, 124

G

Geçici İcra Encümeni, 68, 119, 151
 Giresun Mebusu Hakkı Tark Bey, 102
 Gümüşhane mebusu Zeki Bey, 100, 102

H

H. Suphi Bey, 74
 Hafız Mehmet Bey, 90, 124
 Hafız Mustafa Şevket Efendi, 124
 Hâkim, 121, 127, 149
 Hâkimi Münferit, 121, 126
 Hâkim-i Münferit, 149
 Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi, 76
 Hakkı Behiç Bey, 69, 70, 74
 Hamdullah Suphi Bey, 69, 70
 Hapishane Gardiyanları Talimatnamesi, 60
 Hapishaneler, 60
 Hariciye Nezareti, 18, 19, 20, 28, 33
 Hasan Fehmi Bey, 81, 82, 100
 Havale Müdürlüğü, 21, 30, 31
 Heyet-i İthamiye, 54, 55
 Heyeti Temyiziye Merkezinin Eskişehir'e Teşkilatın Tevsiiine Dair Kanun, 83, 84
 Hukuk, 7, 9, 10, 11, 14, 15, 17, 23, 29, 31, 32, 34, 36, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 45, 46, 47, 48, 50, 52, 58, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 89, 106, 108, 112, 113, 114, 115, 118, 122, 132, 144, 147, 149, 150, 162, 163, 164, 166, 175, 176
 Hukuk Fakültesi, 21, 22, 30, 37, 40, 41, 43, 53, 54, 58, 75, 123, 124, 146, 147, 170, 172, 173
 Hukuk Mektebi, 39, 41, 130, 147
 Hukuk müşavirliği, 23
 Hükâm-ı Şer'i ve Memûrîn-i Şer'iyeye, 49
 Hüseyin Avni Bey, 136

I

I. İcra Vekilleri Heyeti programı, 140
 II. Abdülhamit, 42, 43, 173
 III. Selim Dönemi, 13, 16
 Islahat Fermanı, 42, 59

İ

İcra Vekilleri heyeti, 65
 İhsaiyyat ve Müdevvenat-ı Kanuniyye Müdüriyeti, 21
 İkinci Grup, 62, 127, 169
 İngiliz Binbaşı Gordon, 59
 İntihab Komisyonu, 35
 İntihab-ı Memurini Adliye Nizamnamesine Zeyl, 52, 105, 152
 İsmail Fazıl Paşa, 63, 71, 74, 174
 İsmet İnönü, 69, 131
 İstanbul, 4
 İstanbul Hükümeti, iv, 77, 145, 156

İstanbul İşgalinden Sonra Heyet-i Vükelâca
 Vukubulacak Bilûmum Muahadat ve Mukavelât
 ve Ukudat ve Mukarrerat Keenlemyekün, Addi
 Hakkındaki, 76, 85
 İstanbul ve Sair Meşgul Menatıkta Kalan Evrak
 Hakkında Olunacak Muameleye Dair Kararname,
 85
 İstanbul Zihniyeti, 76
 İstiklal Mahkemeleri, 129
 İstinaf, 37, 38, 41, 43, 46, 48, 51, 54, 80, 81, 107,
 110, 113, 114, 115, 120, 121, 126, 133, 162
 İstinaf mahkemesi, 37, 38, 41, 48, 113, 114, 115, 162
 İstinaf rüesası, 35
 İttihat ve Terakki Fırkası, 50
 İzmir, 4
 İzmit Milletvekili Sırrı Bey, 136

K

Kadı, 41, 43, 44, 47, 49, 52, 55
 Kalem-i Mahsus Encümeni, 35
 Kalem-i Mahsus Müdüriyeti, 21, 22, 30
 Kamu hukuku, 24
 Kanuni Esası, 17
 Kanunlaştırma, 42, 46
 Karahisar Sahip Mebusu Mehmet Şükrü Bey, 132
 Karahisar-ı Sahip (Afyonkarahisar) Mebusu Mehmet
 Şükrü Bey, 89
 Kâtip, 31, 35, 57, 105, 135
 Kâtip-i Adl, 55, 56
 Kâtip-i Adl Kanunu Muvakkatı, 56
 Kavanin ve Nizamât Dershanesi, 40
 Kazaskerler, 9
 Kazaskerlik mahkemesi, 49
 Kazım Karabekir, 65
 Konsolosluk mahkemeleri, 42
 Kont Leon Ostrorog, 23
 Kont Ostrorog, 23
 Kuran-ı Kerim, 55
 Kurum, iii, iv, 1, 2, 3, 4, 5, 17, 18, 22, 31, 54, 75, 92,
 94, 95, 103, 109, 116, 150, 153, 155, 156, 158,
 159, 160, 165, 175
 Kurum tarihi, 1, 3, 4
 Kurumsallaşma, iv, 2, 3, 4, 5, 16, 19, 43, 105, 140,
 154, 156, 159, 161, 164, 165, 166

L

Lâyiha Encümeni, 67, 68, 119, 151

M

Maarif Vekili Dr. Rıza Nur, 140
 Mahkeme, 9, 35, 37, 38, 42, 43, 48, 49, 50, 51, 54,
 55, 56, 58, 77, 79, 81, 83, 86, 101, 104, 120, 122,
 141, 148, 152, 157, 158, 163
 Mahkeme-i İstinaf, 35, 154
 Mahkeme-i Mezkûre, 35

Mahkeme-i Temyiz, 35, 38, 39, 41, 80, 84, 154
 Mahkemeler, iv, 7, 17, 18, 38, 42, 43, 44, 45, 46, 47,
 49, 50, 56, 58, 129, 158
 Manyasîzâde Refik Bey, 23
 Mecelle, 40, 45, 47, 48, 171
 Meclis-i Cinayet, 43
 Meclis-i Has, 13
 Meclis-i Kebir-i Cinayet, 43
 Meclis-i Meşveret, 13
 Meclis-i Temyiz-Hukuk, 43
 Meclis-i Temyiz-i Hukuk, 43
 Meclisi Tıbbi Adli, 94
 Meclis-i Vâlâyî Ahkâm-ı Adliye, iii, 1, 16, 17, 165
 Medeni Kanun, 147
 Medrese, 41, 106, 157
 Mehakim-i Nizamnamenin Teşkilat Kanunu, 48
 Mehmet Seyit Bey, 117
 Mekteb-i Hukuk-ı Sultani, 40
 Mekteb-i Hukuk-ı Şahane, 40
 Memurlar, iv, 8, 16, 32, 33, 34, 37, 38, 52, 106, 109,
 112, 125, 155
 Meşihat, 43, 49, 64
 Meşveret Meclisleri, 13
 Mezahib-i Gayrimüslim Dairesi, 33
 Mezâhip Dâiresi, 20
 Mezahip Müdürlüğü, 21, 33
 Milli Mücadele Dönemi, iii
 Mondros Mütarekesi, 61
 Muhasebe Müdürlüğü, 34
 Mukavelât muharrirleri, 35, 55, 56
 Mukâvelat Muharrirleri Nizamnamesi, 56
 Mustafa Fehmi Efendi, 74
 Mustafa Kemal Hükümeti, 69
 Mustafa Kemal Paşa, iv, v, 24, 61, 62, 63, 65, 66, 67,
 68, 69, 72, 118, 123, 124, 127, 130, 143, 146, 147,
 149, 150, 161, 162, 163, 164
 Muvakkat İcra Encümeni, 68, 70
 Muvakkat Temyiz Heyeti Teşkiline Dair Kanun, 79,
 81, 82, 152
 Muvazene-i Umumiye Kanunu, 89, 91, 96, 99
 Mübaşir, 36
 Müdafaa-i Hukuk, 61, 62, 128
 Müddeiumumi, 39, 53, 54, 80, 101
 Müdevvenat, 21, 31, 36
 Mülâzım, 41
 Mümeyyiz, 31, 57, 85, 112
 Müstantikler, 55
 Müsteşar, 37, 112, 135, 156

N

Naipiler, 55
 Nazır, 29, 65, 67, 76, 78
 Nezaret, iii, 5, 13, 18, 24, 32, 34, 50, 67, 76
 Nezaret Meclisleri, 16
 Nizamiye mahkemeleri, 40, 41, 43, 46, 47, 48, 49,
 112
 Noterlik, 35, 55, 56, 166
 Nutuk, 63, 66, 119, 168, 169

O

Osmanlı, 4
 Osmanlı Adliyesi, 20
 Osmanlı Devleti, iii, v, 6, 9, 10, 11, 12, 14, 15, 22,
 23, 29, 33, 37, 40, 41, 42, 44, 48, 50, 53, 57, 59,
 60, 116, 157, 165

Ö

Ömer Lütfü Bey, 74

R

Rahmi Bey, 84, 153
 Raif Efendi, 82
 Rauf Bey Dönemi, 127
 Refet Bey, 74
 Refik Şevket Bey, 117, 124, 125, 126, 135, 136, 174
 Rıza Nur Bey, 74
 Ruhani mahkemeler, 47

S

Sadaret Kethüdası, 12
 Said Paşa, 19, 20, 51, 53, 54, 175
 Savcılık, 19, 48, 52, 53, 54, 59, 103, 110, 113, 114,
 153
 Sicil Müdüriyeti, 22, 33
 Sicil-i Memurin Müdürlüğü, 21, 32
 Sivas, 78, 79, 81, 82, 83, 84, 104, 122, 152, 153, 157,
 166, 173
 Sultan II. Mahmut, iii, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 36

Ş

Şefik Bey (Beyezid), 102
 Şer'îye mahkemeleri, 42, 46, 49
 Şer'îyye dâiresi, 78
 Şeriat mahkemesi, 48
 Şerif Bey, 39, 44, 51, 64, 65, 173
 Şevket Bey (Beyazıt), 138
 Şeyhülislamlık, 43, 49
 Şura-yı Devlet, iii
 Şura-yı Devlet Nizamnamesi, 57

T

Tanzimat Dönemi, iii, 1, 9, 13, 14, 16, 28, 29, 39, 40,
 41, 43, 46, 47, 48, 50, 58, 172, 175
 Tanzimat Fermanı, 16, 42
 Temyiz mahkemesi, 37, 108
 Temyiz-i Hukuk Meclisleri, 47
 Teşkilat-ı Mehakim Kanunu, 37, 51, 52
 Ticaret Kanunu, 45

Ticaret Kanununun Sureti Tatbiki Hakkında Kanun,
 45

Ticaret Mahkemeleri, 44, 45

ticaret meclisi, 44

Ticaret Nezareti, 43, 45

Ticaret Yargılama Usul Kanunu, 44

Tokat Mebusu Mustafa Bey, 130

Tokat Mebusu Nâzım Bey, 67

Trablusgarp Savaşı, 22, 75

Trabzon Mebusu Hasan Bey, 97

Türk Ceza Kanunu, 137

Türkiye, 4

Türkiye Büyük Millet Meclisi, iii, v, ix, 18, 61, 64,

65, 66, 69, 72, 73, 75, 76, 77, 79, 80, 81, 82, 83,

84, 89, 97, 98, 99, 100, 103, 104, 105, 108, 112,

117, 119, 120, 123, 124, 127, 130, 131, 132, 137,

138, 147, 149, 150, 151, 152, 153, 156, 159

Türkiye Büyük Millet Meclisi İcra Vekillerinin Suret-i
 İntihabına Dair Kanun, 72, 75, 76, 151

Türkiye Cumhuriyeti, 11, 23, 37, 42, 45, 51, 53, 56,
 57, 59, 60, 160, 161, 169

U

Umur-u Cezaiye Müdürlüğü, 21, 31

Umur-u Adliye Vekâleti İntihabı Adliye Encümeni
 Nizamnamesi, iv, 52, 86, 154

Umur-u Adliye Vekâletinin İntihabı Memurin
 Nizamnamesi, iv, 82, 104, 152

Usul-i Muhakemat-ı Cezaiye Kanunu, 54

Usulü Muhakemat-ı Hukukiye, 148

Usulü Muhakemat-ı Şer'îyyeyi, 142

Usulü Muhakeme-i Hukukiye, 142

V

Vehbi Bey, (Karesi), 101

Vekâlet, 5, 72, 92, 139, 156

Vekil, 57, 58, 72, 73, 76, 114, 115, 123, 134

Vilâyet Nizamnamesi, 46

Y

Yargı meclisleri, 44

Yargıtay, 35, 38, 50, 54, 78, 79, 82, 83, 157, 163, 171

Yunus Nadi, 64

Yusuf Kemal Bey, 74, 117, 120, 122, 123, 124, 172,
 173

Yüksek mahkeme, 152

Z

Zabıta-i Adliye Tebliğ Memurlarının Sureti Tefriki
Hakkında Nizamname, 107, 154

Zabıta-i Adliye Memurları, 107, 154

